
3 1761 08121413 2

NAGYEZERÉV

ÁRPÁD FEJEDELEM SIRJA FELETT

(907—1907)

NAGYEZERÉV

ÁRPÁD FEJEDELEM SÍRJA FELETT

(907—1907)

AZ ÁRPÁD-MILLENNIUM-EMLÉKMŰ

ILLETÉKES HELYE

A FEHÉREGYHÁZ ROMTERÜLETE

(AZ ÓBUDAI „VIKTÓRIA“ GYÁRTELKEN)

IRTA

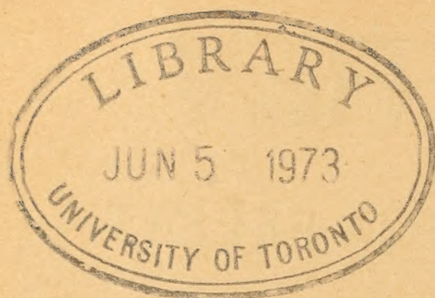
Dr. WEKERLE LÁSZLÓ

BUDAPEST

BENKŐ GYULA BIZOMÁNYA

1907

BERGER MIKSA KÖNYVNYOMDÁJA MÁRAMAROSSZIGETEN.

Dr. THALY KÁLMÁN ÚRNAK

„HARCZOK IRÓJÁNAK — BÉKE SZERZŐJÉNEK"

ORSZÁGGYÜLÉSI KÉPVISELŐNEK,

HONVÉDELMI MINISTERI TANÁCSOSNAK,

A RÁKÓCZI-KURUCZKORSZAK

NAGYNEVŰ TÖRTÉNETIRÓJÁNAK,

A MAGYAR TUD. AKADEMIA II. OSZT.

ELNÖKÉNEK,

A M. TÖRTÉNELMI TÁRSASÁG ALELNÖKÉNEK,

A MILANÓI ÉS TURINI TUD. AKADEMIÁK

TAGJÁNAK,

A NEMZ. MUZEUMI TANÁCS, ÉS AZ ORSZ.

MŰEMLÉKEK BIZOTTSÁGA TAGJÁNAK,

A MEDSIDJE-REND II., A SZT.-ISTVÁNREND, ÉS AZ

OLASZ MÓRICZ- ÉS LÁZÁR-REND LOVAGJÁNAK,

KASSA, POZSONY, LŐCSE ÉS MÁRAMAROS-
SZIGET VÁROSOK DISZPOLGÁRÁNAK,
A TISZÁNTÚLI EGYHÁZKERÜLET VILÁGI
TANÁCSBIRÁJÁNAK,
II. RÁKÓCZI FERENCZ SIRJA FELFEDEZŐJÉNEK,
S AZ ÁRPÁD-SIR-ÜGY LELKES PÁRTFOGÓJÁNAK
STB. STB.

HAZAFIAS TISZTELETTEL AJÁNLJA

Dr. WEKERLE LÁSZLÓ.

VEZETŐ ELVEK.

Mióta tudnom kellett, hogy a Fehéregyházat mint Árpád fejedelem sírja helyét hogyan találjam meg: meggyőződést kellett szereznem, hogy az, amit Anonymus erről ír, csalhatatlanul igaz; de mélyen meg kell győződve lennem arról is, hogy Anonymus Gestái egészben véve feltétlenül megbízhatók. Ezt pedig, ép az Árpád-sír miatt is, tüntetően tagadni szerették.

Mivel pedig Anonymus feltétlen hitelességéről lelkem mélyéből meggyőződve akarok lenni: azon régi feltevésemet kétségtelenné kellett tennem, hogy ő a honfoglalástól nem nagyon távoli időben élt: hogy a magyarok bejöveteléről közvetlen források és hagyományok állottak rendelkezésére, melyekből, ha merített, a valót tényleg tudhatta.

Anonymus jóhiszemüségéről és igazelméjüségéről pedig meggyőződnöm kellett az általa leírt föld és helyrajzi öröktartósságu alakulásoknak agnoskálása által, miért is

bizonyosságot kellett szereznem arról, hogy az, amit ő egyes helypontokról feljegyzett, az a helyszinén tényleg igaznak bizonyult: aki pedig ezekre nézve hiteles, az egyéb feljegyzéseire vonatkozólag is kell, hogy hiteles legyen.

Ha továbbá tudni akartam, hogy Anonymus tényleg még élő hagyományokból és emlékhű forrásokból merített és meríthetett-e, akkor a legrégibb nyelvemlékeink: *a Halotti beszéd és Rákönyörgés* (Pray-codex), valamint a *kőnigsbergi töredék* (Toldy-codex) összehasonlitása nyomán kellett megállapítanom, hogy mindezeknél régibb és közöttük legrégibb az Anonymus krónikája, mit a benne foglalt magyar szók irásmódjából pontosan kimutattam: ezért kellett egészen az egyes szók, sőt betük birálatát keresztülvinnem.

És mindezen sikeres megállapítás után most már bizonyosra kellett vennem, vajjon az Anonymus 52. fejezetében nevezett Fehéregyház tényleg azonos-e azzal, amelyre úgy a határkijelölő okmány Nagy Lajos alatt 1355-ben, mint Perényi nádor parancslevele 1510-ben, és II. Lajos határ-reviziója 1524-ben annyiszor rámutatnak, mint oly tárgyra, mely az óbudai határban közismert ősrégi épület kiválóan feltünt; miért is e

metálisok minden egyes határpontját a helyszinén megtalálnom és azonosságát a metálisbelivel megállapítanom kellett — amiket tényleg meg is találtam, meg is állapítottam.

Mivel pedig az egyes métapontok megállapítása sikerült, azért, mihelyt ama métákat tényleg megjelöltem, melyek a Fehéregyház közelén vagy látókörében vannak: már nincsen semminemü ürügy többé arra, hogy bárki is kételkedhessék abban, hogy az a Fehér-egyház tényleg ott azon a helyponton van, illetve volt, amelyet a metálisok idevágó helyei határozott bizonyossággal megjelölnek. Egyuttal ki van ezáltal zárva minden lehetőség arra, hogy Árpád fejedelem sírja pontos helyét az óbudai határban félreismerni, illetve eltéveszteni lehessen, és hogy ehelyett azt bármely alapon is máshova: más óbudai határrészbe, más vármegyébe, vagy éppen az ország határán kivüli tájra (Németóvárra) most már bárki is átbizonyítani képes legyen.

Miután tehát a Fehéregyház tényleg ott volt, ahol a metálisok azt megállapítják, nyugodt lélekkel és őszinte meggyőződéssel jelenthetem ki, hogy az Árpád sírja helyét jelölni hivatva volt Fehéregyház feltétlenül azonos azzal a templommal, melynek romjai remél-

hetőleg még ma is megtalálhatók és feltakarhatók lesznek a Viktória-gyártelepen.

Ezért kellett Anonymus Gestáit a legapróbb részecsekre szétbontanom, minden részecsét megvilágítanom és írójuk feltétlen hitelességét és megbízhatóságát a kételynek hozzáférhetetlenné tennem egyrészt, másrészt pedig ezért kellett I. Lajos király 1355. évi csereokmányát, Perényi nádor 1510. évi parancslevelét és II. Lajos király 1524. évi felülvizsgáló metálisát az ó-budai határban éveken át bejárnom, a már régesrégen nyomtalanul eltünt határjelek helypontjainak kétséget nem tűrő helyességét kimutatnom és a székesfővárosi mérnöki hivatal segitségével készített térképen megrögzítenem: így lehetett határjeltől határjelig eljutva, a Fehéregyház holfekvését — a Viktória-gyártelepen létezett templom helyén — véglegesen döntő bizonyossággal kimutatnom.

E munka végén látható térkép, mely már „Alba Mária, mint Árpád sírja“ című munkámhoz (1885) csatolva volt, mutatja az egyes métákat I.-től XXX.-ig terjedő megjelöléssel.

—

A haza fennállásának ezredik évfordulója előtt, már 1893. évben inditottam nagyobb

mozgalmat részint az évi ujságcikkeim, részint azon év október havában «*Árpád Sírja Meghatározásának Sommája*» címen megjelent füzetem közrebocsátásával, részint pedig a székesfővárosnak 1893. november végi közgyülésén Dr. Rácz Károly bizottsági tag szakszerü érvelésével beterjesztett, lelkesedéssel fogadott és elfogadott javaslatának benyujtásával, melynek végrehajtása a székesfővárosi tanácsnak kötelességévé tétetett azzal, hogy az Akadémia, a Történelmi Társulat és a fővárosi régészeti szakbizottság által megnevezendő küldöttség, valamint ezen téren müködő szakavatottak együttes tanácskozásai révén a honalapító fejedelem sírja, illetve a Fehéregyház helyének meghatározásának kérdése véglegesen eldöntessék; de miután mindezek dacára ez ügyben semmi sem történt, felterjesztést tettem 1894. év vége felé a ministerelnökséghez, azonban ekkor az egyházpolitikai tárgyalások hullámai a ministeriumot már megingatták, és nemsokára rá lemondásra is késztették; a jövő 1895. év végén ismét tettem felterjesztést a ministerelnökséghez, melyben ép úgy, mint 1894-ben, kértem, hogy a kérdés eldöntése végett a székesfőváros határozatával kiküldött vegyes bizottság kiegészítésével egy országos szak-

bizottság szerveztessék, illetve hivassék össze, melybe még a hazai történet és a latin nyelvtudomány terén elismert illetékes szakférfiak is meghivassanak. Megneveztem ez utóbbiak közül név szerint 24 oly tudományos tekintélyt, kiknek hírnevét országvilág elismerte — de ismét nem történt semmi.

Az 1896. évi millennium lezajlott és 1897. április 24. kelettel oly ministeri rendeletet vettem, melyben kimondatott, hogy mivel az ilyen költségekre fedezet nincsen s erre a közel jövőben sincs kilátás: az ügy a székesfőváros régészeti szakbizottságának hatáskörébe utaltatott, honnan azután, mint értesültem, az Országos Müemlékek Bizottságához tétetett át.

Azóta pedig mindenre csend és feledés borult.

Most már késő mindezeket, a sikeres befejezés reményével, ujból kezdeni — noha már 1905. őszétől (Egyetértés október 28) Árpád fejedelem halálának millenniuma szempontjából az ügyet ismét szakadatlanul szorgalmazom.

Elhatároztam tehát, hogy ezen már többször megkisérlett, de eredményre nem vezetett utat többé nem választom *egy országos*

bizottság egybehivása céljából — mivel a meghivandott tagoknak előzőleg sok idő kell arra, hogy ezen csak kevesek által ismert nagyon is külön-szakszerü ügyben a hozzászólás jogának kényességénél fogva ezen különszakmának irodalma terén a kellő tájékozottságot megszerezzék — hanem inkább, hogy pótolni fogom, mert pótolni vagyok kénytelen mindazon mulasztásokat, melyeket az erre hivatott illetékes körök és hatóságok elkövettek, pótolni pedig azzal, hogy *alkalmat nyujtok* e jelen munkám megírása és közkézre bocsátása által minden tényleg jogosultan érdeklődőnek, hogy erre vonatkozó tudását és szakavatottságát latba vetve helyeslőleg vagy helyesbítőleg hozzászólhasson.

E munkám megvitatása pótolhatja az országos bizottságot, mert emettől szakszerü és döntő, illetve teljes megnyugvással elfogadható határozatot, mely az Árpád-sir holfekvésének kérdését véglegesen megoldaná, remélni nem is tudnék, miután a Fehéregyház helyének kimutatása ügyében „szakembert“ csak nagyelvétve tudnék képzelni, vagy ilyenül elismerni; mig így, e könyv segítségével e fontos nemzeti kérdést a részletek szakszerű és tárgyilagos megvitatása

alapján a még rendelkezésünkre álló rövid idő alatt is közmegelégedésre eldönteni lehet.

SAJTÓHIBÁK.

Az	55.	lapon	31.	sorban	ha kézirat	helyett:	*ha a kézirat*
A	67.	„	22. és 28	„	Honos	„	*Houos*
„	„	„	27.	„	léptek	„	*lépték*
„	68.	„	13.	„	Heúgoú	„	*Heuyou*
„	70.	„	11.	„	írott név	„	*írott nevet*
„	71.	„	22.	„	visszamarad	„	*visszamaradt*
„	72.	„	17.	„	fogjuk itt	„	*fogjuk az itt*
„	72.	„	21.	„	név írása	„	*név írására*
„	74.	„	9.	„	„Eunedu“	„	*„Eunedu“-t*
„	75.	„	17.	„	Kunda	„	*Kanda*
„	76.	„	30.	„	Szombr	„	*Szombor*
„	80.	„	8.	„	Geiou	„	*Gelou*
„	86.	„	22.	„	Eleu =	„	*Eleu —*
„	86.	„	29.	„	Sacc	„	*Saac*
„	86.	„	30.	„	Martin	„	*Martini*
„	87.	„	17.	„	edoem	„	*eodem*
„	89.	„	20.	„	Urcum	„	*Vrcun*
„	91.	„	3.	„	sanctis	„	*sancti*
„	97.	„	24.	„	elakulását	„	*elalakulását*
„	100.	„	23.	„	Anno —	„	*Anno*
„	108.	„	5.	„	is merített	„	*nem merített*
„	109.	„	17.	„	vllágosabb	„	*világosabb*
„	112. és 113.	lapokon			Annonymus	„	*Anonymus*
„	115.	lapon	9.	sorban	főfontosságát	„	*főfontosságút*
„	120.	„	22.	„	prolugusban	„	*prologusban*
„	139—143.	lapokon			I. fej.	„	*VIII. fejezet*
„	139.	lapon	3.	sorban	bemutatották	„	*bemutatottak*
„	176.	„	27.	„	járo	„	*járó*
„	196.	„	13.	„	nevezetesen	„	*nevezeten*
„	213.	„	7.	„	allapossággal	„	*alapossággal*
„	244.	„	6.	„	Céza	„	*Géza*

ELŐSZÓ.

Mindenekelőtt észre kell vennem, hogy az „Egyetértés“ 1905. október 28. és 1906. március 15. de még a „Magyarország“ 1906. november 30. számában is megjelent s Árpád honalapító fejedelem halálának ezredik évfordulójára figyelmeztető, emlékeztető cikkeim minden visszhang nélkül maradtak. Csak 1907 eleje jelez ébredést.

Ily részvétlenséget tapasztaltam azon összes 25 év alatt, mióta az Árpád sírja helyének megállapítása munkájával foglalkoztam. Mert azt részvétnek nem tekinthetem, ha tudományos régészek — ezt a *nyomozási* ügyet balul a régészet körébe tartozónak vélve — engem időnkint és nem mindenkor kíméletesen megtámadtak és eredményeim értékét lekicsinyelni iparkodtak.

Felötlött különben az érdeklődő laikus intelligentia köreiben, hol a közvélemény annak találgatásában nyilatkozott meg, hogy hogyan lehetett az, hogy egy negyed század óta, a mióta a Fehéregyház helyének megállapítása ujból és megbízható erők nyomozó munkájával megindult, ezen nyomozások eredménye a nemzet és az állítólagos szaktudomány képviselőit, valamint a döntő hatóságok vezetőit hideg részvétlenségben, rideg közönyben hagyta, midőn Fehéregyház, mint a honalapító sirjának mintegy megörökítéséről

van szó, és midőn e templom helyének megállapítása oly nemzeti nagy fontossággal bír, hogy a haza fennállásának millenniuma alkalmából, már 1896-ban kimagasló szerepre lett volna hivatva. És: hogyan lehetett az, hogy 1896. évi nagy ünneplésünk alatt, de azt megelőzőleg sem történt semmi, ami a honalapító sirjának kegyeletes emlékét egyáltalán csak érintette volna? És továbbá: hogyan történhetett az, hogy az 1880-as évek legelején már helyesebb alapokon megindult ujabb nyomozási eredmények iránt a nemzetnek s hatóságoknak lelkesedése s érdeklődése oly mértékben lett elfojtva, hogy még a hivatottabbak is mintegy gyanus szemmel nézték az egész nyomozási mozgalmat, és bizalmatlansággal, illetve megölő nemtörődéssel vették, vagy helyesebben nem is vették tudomásul a nyomozók időközönként közzétett jelentéseit, annyira, hogy még a székesfőváros közgyülésein benyujtott s szakértők kiküldését kérő interpellációk, a ministerelnökséghez felterjesztett és országos tekintélyek egybehivását sürgető kérvények mind egytől egyig hatás és eredmény nélkül maradtak és manap is csak kételkedéssel fogadják a felmutatott eredményeket — még a némileg érdeklődők körében is!

Hogyan történhetett és maradhatott ez így mind e mai napig, egy új millennium hajnaláig, dacára annak, hogy időközben a honalapítás ezredik évfordulóját egy büszke nemzethez méltóan megültük?!

Hogyan maradhattak a nemzet és annak irányadó tényezői érzéktelenek az iránt, hogy a honalapító fejedelem sírja, vagy az azt megörökíteni hivatva volt Fehéregyház helye hol van, illetve annak hol-

fekvését a legujabb és legsikeresebb nyomozások Ó-Buda határának melyik pontján állapítják meg ? !

Ennek megvan a maga sajátos története, mely rövidre foglalva következőleg körvonalazható.

Ezt a közönyt, ezt az érzéketlenséget mesterségesen csinálták, tervszerüen szították és szítják talán még manap is ! — Mert nincs kizárva, hogy vannak tudósaink közt oly radikálisok is, kik Anonymus egyetlen betűjét sem fogadják el hitelesnek, és ha Árpád történeti létezését *más* és tényleg *hiteles* forrásokból nem tudnák, hanem csakis Anonymusból, akkor még azt sem hinnék el, hogy Árpád valaha létezett !

Ebből tehát az következik, hogy, mivel Árpád eltemettetésének helyét főleg Anonymusból kiindulva sikerült megállapítani : természetes volt, hogy Anonymus ellenei azon voltak, hogy a temetkezés helye bárhova távol Ó-Budától eltereltessék, illetve azon meggyőződésnek törjenek utat, hogy Árpád sírja nem is létezik és ha létezett is, annak helyét megállapítani abszolut lehetetlen — Anonymusnak pedig erre vonatkozó feljegyzése egy együgyű embernek agyréme, és semmi más !

Mit kelljen tehát tenni, hogy a Fehéregyház holfekvésére vonatkozólag minden kételkedés eloszoljék ?

Hiszen kell, hogy a megjelölt és most már hitelesnek tekinthető helypontra nézve a teljes meggyőződés foglaljon tért mindenkiben, aki a kérdés iránt tüzetesebben érdeklődik ; mert akadhatnak, vagy talán akadnak is tényleg még olyanok, akik Anonymus hitelességében és az Árpádsír volt helyének bi-

zonyosságában még most is kételkednek. Ennek pedig így maradni nem szabad!

Keresztül kell vinnünk, hogy az, ami a Fehéregyház holfekvéséről most már teljes hitelességgel és kellő pontossággal megállapíttatott: hitelre akadjon s minden érdeklődő lelkében szilárd meggyőződéssé váljék. Ez a legtermészetesebb felelet az imént felvetett kérdésre!

* * *

Hogy Árpád, a honalapító magyar fejedelem létezett, élt és Kr. u. 907. évben meghalt, ehhez semmi kétség nem fér.

Ép oly bizonyos az is, hogy eltemettetett és pedig mivel a magyarok bejövetele óta halottégetési eset elő nem fordult, bizonyosra vehető az is, hogy magyar ősi szokás szerint „Kurgán" alá hantolták, amit bizonyít az is, hogy „forrás" is hozzátartozott a temetés helyének kiválasztásához — ősi szokás szerint.

De *hol* halt meg, és *hol* temettetett el?

Hogy pedig e kérdésekkel tisztába jöjjünk, szükséges, hogy Anonymusban megbízzunk, benne rendületlenűl bízzunk nem csupán hazafiságból — mert Anonymust konok ellenszenvből elitélni hazafiatlanság — hanem azért, mert a sokat rágalmazott Gesták ma már fényesen rehabilitálva állanak előttünk, és pedig csak néhány év óta, (1904 óta) mióta dicső emlékű Kubinyi Ferencz honfitársunk az ő, két vaskos kötetből álló, halhatatlan munkáját „Béla király névtelen jegyzőjének kora és hitelessége" címen megirta s mióta ő élesen látó és bíráló hatalmas szellemének ezen óriási vívmányát saját

munkás életének árán a nemzet oltárára örökségkép letette!

Ez a mai kornak nagy előnye, melyet néhány évvel is ezelőtt a tudomány felmutatni még nem tudott.

Eddig mindenkinek jogában állott kételkedni és Anonymus lekicsinylését szabadon gyakorolni. Ma már egy kis szégyenérzet nélkül ezt tenni nem lehet, mert ma már tisztán áll előttünk, ami ezelőtt bizonytalan és megtámadható volt.

Az különben, hogy Árpád *hol* halt meg, nem bír döntő fontossággal. Elég tudnunk, hogy ismerte Attila városát a sok kőépülettel, mert itt áldomásoztak hosszabb ideig; a Csepel szigetről pedig tudjuk, hogy ott az övéivel tartózkodott; de láttuk őt Torbágy erdőségében is sétálgatva szórakozni és az itt vett öröm-hírre, e hír követeivel „Ecilburgba ismét visszatérvén“ nagy lakomát tartott, amiből kitünik, hogy Árpád még ezen időben is (905 után!) *Ecilburgban lakott.*

A lényeg az, hogy *hol temettetett el!*

Anonymus szerint most már bizonyos, hogy eltemettetett egy patak forrása közelén, ahol a magyarok megtérése utàn templom épült, mely Fehérnek neveztetett, és a melyről tudjuk, hogy Szt. István király építtette.

Tehát a Fehéregyház az, mely a sírnak mintegy jelzőköve volt.

Hol van ez a templom? mert ez az, amit keresnünk kellett!

Eltemettetett a fejedelem az ország legelőkelőbb temetkezési helyén; ez pedig az óbudai *nekropolis* volt, mely ott huzódott el az esztergomi, most

bécsi út nyugati oldalán a hegyek aljában. Ott van a patak forrása még most is, manap a Rádlmalmot hajtó vizbőségével, mely a rómaiak idejében a mai Flórián-téren volt fürdőhöz szolgáltatta a vizét és kővel kirakott mederben folyt oda, mely meder abban az irányban ott vezetett a mezőn át, hol még az 1890-es évek végeig a szántóföldeken nyáron egy sötétebb zöld sáv volt látható rézsut a vetéseken át, de mely sáv most már az ott épült házak miatt aligha lesz többé látható.

Hogy Ó-Buda, az Ecilburg, volt folyton Árpád lakása, illetve *egyik* — de legelőkelőbb — lakása, azt tehát tudjuk hitelesen. Hogy a fejedelem, ki nem csatatéren, hanem otthon halt meg, *hol* volt holtan kiterítve, azt nem tudni lehetetlen ; ha pedig Ecilburgban halt meg ; illetőleg, ha ott volt a ravatala, akkor eltemettetésének természetes helye a közel lévő, de a városon kivül fekvő nekropolis, mely mint temetkezési hely a fejedelem elhantolására legalkalmatosabb volt, annál is inkább, mivel ott az a bővizű nagy forrás is volt, mely az ősmagyar temetkezéseknél kiváló jelentőséggel bírt.

A Fehéregyház az 1355. évi metális szerint föltétlenül ott volt a nagy forrás közelén, későbbi adatok is ugyanezt bizonyítják, nevezetesen Mátyás király levele IV. Sixtus pápához 1479-ből, Perényi nádor parancslevele 1510-ből és II. Lajos metális reambulációja 1524-ből, mely nagyjelentőségű főokmányok mind kétségtelenül bizonyossá teszik azt, hogy a Fehéregyház ugyanaz a templom, melyet Anonymus jelez és azt is, hogy ez a templom az, melyet Árpád sírjára való emlékeztetésűl építettek, minden

kétséget kizáróan bizonyítottnak kell tekinteni. Azon verziók pedig, melyek Árpád sírját Pozsony tájára vagy Carnantum, illetve Petronell tájára vagy épen Somogy vármegye területére akarják átvinni, készakaratosan összezavaró furfanggá torzulnak.

Az Ó-Buda határában a mai Viktória-téglagyár telkén létezett templom részben Mátyás király idejében épült s a Pálos remeték műve volt, de csak a (24 méter hosszú) hajója, *mert az apsisa, mely minden eddig ismert építészeti modortól eltérően mintegy 15 méter hosszú*, azonos volt azon régi kis templommal, melyet Fehéregyháznak neveztek — talán akaratlanul is.

Ez szintén kétségen felül áll, miután Mátyás király védelme alatt a Pálosok bucsuhellyé avatták Alba Máriát, s bucsusok befogadása céljából a Fehéregyház kápolnához tágas hajót s e kápolna — apsis mellett északnak kolostort is építettek, melynek romjai (cellái) szintén feltakartattak.

Ez a templom pedig az, mely Árpád sírját megjelölni volt hivatva, s melyet Szent István király 1015-ben a magyarok megtérésének emlékére kegyeletből építtetett oda, a hol 108 évvel azelőtt a honalapító hős vezér eltemettetett a sír *fölé*, *mellé*, vagy alkalmas *közeli* helyen — ez az, a miről bizonyosságunk nincs és a mi szükségessé teszi, hogy nem annyira Árpád sírját, mint inkább a Fehéregyházat kell keresnünk és ennek megtalálásával megelégednünk. Ezen Fehéregyház pedig azonos azon templommal, melynek romjai a Viktória-téglagyár telkén feltakarva voltak.

Mindezeknek részletes kifejtése e munkám megfelelő részében sorra fog kerülni.

Most a fődolog egyelőre az, hogy Árpád fejedelem halálának millenniuma előkészíttessék, mely célból az alkalommal tökéletesen elég az, ha magunkévá tesszük azt, amit az „Egyetértés“ 1905. október 28. és 1906. március 15. számában megjelent cikkeknek befejezéseűl ismételve hangoztattam:

„A haza reménysége, egyetemeink ifjusága tegye magáévá a kegyeletnek ezt a magasztos ügyét! Tűzze célul az Árpád sírja helyét, okvetlenül magába foglaló nagy teleknek a nemzet tulajdonába átvételét, megszerzését; tűzze célul, hogy a honalapitóhoz méltó nagyobbszabású oly emlékmű állittassék, mely, ha maguk a testi maradványok meg nem találtatnának, illetve ha azok már nem is léteznének, a megközelitőleg pontos helyen a honszerző hős fejedelem emlékét és tetteit megörökítse, és végre tűzze célul, hogy ezen millennium a magyar ifjúsághoz és nemzethez méltóan előkészíttessék.“

Azóta pedig reményem van, hogy a jelenlegi hazafias nemzeti kormány ezen cél eléréséhez segédkezet fog nyujtani.

Feltünő, de nem érthetetlen az, hogy: minél közelebb jutott az Árpád-sír kérdése a megoldáshoz, annál élesebben lépett föl ellene a tagadás megakadályozó törekvése. Igy volt ez az én meghatározásaimmal is.

Legelőször azt tagadták, hogy a *hely* (Viktória-telki templomromok), melyet bizonyítólag megjelöltem, nem lehet az igazi hely! Ezt az akadályt sikerült legyőznöm s ma ebben nem kételkedik őszintén már senki, aki a meghatározás menetét — a metálisokat részletesen ismeri. — Ezeket azonban ismerni kell!

De akadt egy második tagadási mód, mely azzal erősködött, hogy az Anonymus által (hitelesen!) jelzett el-

temettetés helye s a Fehéregyház, valamint Attila városa is, nem Ó-Budán, hanem egészen *másútt* keresendő; ezek azonban önmagukat járták le, mert a legcsekélyebb történelmi talajra akadni képesek nem voltak, mely balsors nemsokára hirtelen megsemmisűlésre vezetett, midőn fölötte 1894. junius elején a németóvári Törökhalomra vonatkozólag ismert „német bizonyitás“ — nekrológgá változott.

Veszélyesebb meghiusitási kísérlet volt a harmadik, mely Anonymust rendkivül hitelesnek, műveltnek és stilusában szigorúan szabatosnak ismeri ugyan el, *de!* amit Árpád eltemettetése helyéről ir, annak nem az az értelme van, amit mi eddig adtunk néki, hanem az, hogy: a hol a Fehéregyház *van*, ott Árpád sírja *nincs!* Ezen kísérletnek mindenkorra véget vetett a szintén 1894. nyarán az Archaeologiai Értesítő III. füzetében befejeződött polemia. Tehát ezen oldalról is minden nyerve van.

De marad még a negyedik, már időközökben itt-ott jelzett! meghiusító kisérlet hátra, és pedig a legveszedelmesebbnek tartott és ezen veszedelmességével fenyegetőző kisérlet, mely minden eddig az Árpád-sír kérdésében elért sikert egyszerre mindenestűl elnyelne, ha akárhogyis bebizonyítani és a világgal elhitetni lehetne, hogy Anonymusnak följegyzései, tehát az Árpád fejedelem eltemettetése helyére vonatkozó 52. fejezetbeli följegyzés is egy *tudatlan imposztor* együgyű koholmányánál nem egyéb!

Hogy azonban már előre is alkalma legyen mindenkinek tájékozni magát, mely irányban támadhatná meg Anonymus hitelességében Árpád sírjára vonatkozó vizsgálódásaim megállapodott és ismeretes eredményeit

legsikeresebben: itt közlöm egyelőre a legsarkalatosabbakat azon rendületlen tudatban, hogy: azt, amit Anonymus az ő Gestáiban a magyar honfoglalásnak *a haza területén* lefolyt eseményeiről följegyzett, azt megtámadni, gyanusítani, meghurcolni lehet ugyan, de tisztességgel megcáfolni soha nem lehet! mert ő, mint az eseményekhez közeli időben, I. Béla udvaránál élt jegyző és iró, közvetlen forrásokból merítette a honfoglalásra vonatkozó adatokat; evvel egyidejűleg ki van jelentve az is, hogy a magyar honfoglalás történetének megirásánál Anonymust mellőzni nem szabad, mert ezen tárgyban a Gesták képezik a legilletékesebb forrást; és hogy az a történet, mely a honfoglalásról Anonymus kikerülésével iratik, az megbizható és elfogadható nem lehet!

Az Árpád sírja helyéül fölismert terület (a Viktória-téglagyár telke) és az ott megtalált földalatti templom-romok tárgyát e jelen dolgozatomban azért kellett ujból is fölkarolnom, hogy azokat az ujabb adatokat, melyeket legutóbbi erre vonatkozó munkám megjelenése óta beszereznem sikerült, valamint az azóta felmerült bizonyítási anyagot és összegyült egyéb fölvilágosító szempontokat is, mintegy betetőzésül azon célból értékesítsem itt, hogy, ha netalán még maradt volna fenn valamely *kétely a Fehéregyház holfekvésének bizonyossága iránt*: *az most, ezen munkám tudomásulvételével végleg, teljesen eloszolják.*

Lehetetlen elmulasztanom ehelyütt, hogy döntő fontosságú és fölbátorító támogatásukért: úgy a történelmi és helyrajzi megbizhatóság, valamint a középkori latinság helyessége szempontjából Anonymus Gestáira vonatkozólag annak idején adottt kedvező és

álláspontomat helyeslő nyilatkozataikért, valamint fölvilágosító utbaigazitásaikért köszönetemet ne fejezzem ki

Dr. Dávid István tanár, Géresy Kálmán tk. főigazgató, Jakoblovics Lajos tanár, Michelics Károly tanár, dr. Tóth György igazgató uraknak és dr. Barna Ignácz Horatius és Juvenális klasszikus forditója emlékének, kik a középkori magyar történelmi munkák latinsága dolgában szerzett mély és kiterjedt ismereteikkel; továbbá, ugyanezen téren, valamint a történelem és föld-, illetve helyrajz kérdésében —

Bartal Antal, dr. Csánky Dezső, Fináli Henrik, dr. Fraknói Vilmos, dr. Karácsonyi János, Knauz Nándor, dr. Marczali Henrik, dr. Márky Sándor, Mátyás Flórián, dr. Pauler Gyula, Szilágyi István (Máramarossziget), Szilágyi Sándor és dr. Uhlarik Jáncs uraknak, kik nagy tekintélyt kivívott tudományukkal és tapasztalataikkal Árpád fejedelem sírjaként Anonymus Gestáiban (az 52. fejezetben) jelzett helynek fölismerése és megállapítása munkájánál a végre bizonyossággá minősödött siker eléréséhez oly szíves készséggel hozzájárultak.

BEVEZETÉS.

Árpád honalapító fejedelem halálának ezredik évfordulója küszöbén állunk.

A cselekvés ideje megérkezett!

A vitáknak most már nyugodtan véget vethetünk, mert most már mindenki, még az ellenesek is megnyugodhatnak abban, hogy Árpád fejedelem sírja a »*Viktória*« gyár-telepen azon a helyen volt, hol e telken az a törökök által szétdult templom romjainak alapjai még most is kell, hogy legalább részben feltalálhatók legyenek.

Ezt a Fehéregyházat másutt keresni kárbaveszett fáradság, mert a mióta annak bizonyosságával állottam szemben, hogy Anonymus erre vonatkozó följegyzése, és a Nagy Lajos király határjáró levele (metálisa) egymással oly feltünően összevágnak, hogy ezen két hiteles forrásnak egymásra vonatkozása valósággal a csoda hatását tette, mely mint tűzoszlop a sötét éjben, világosságot árasztott azon rejtélyre, aminek vélték Anonymus 52. fejezetének azon helyét, mely Árpád sirjára és a Fehéregyházra vonatkozik.

Midőn hozzá még arra a felfedezésre jutottam, hogy a „Ludovici utriusque metales“ kitételt mindeddig »*Lajos király két határjáró levelének*« magyarázták — akkor már kétségtelenné vált, hogy ez a magyarázat téves volt, mely tévedés annál könnyebben eshetett

meg, mert tényleg I. Lajos alatt hat évvel későbbi kelettel az ó-budai káptalan, illetve prépostság részéről ezen határjáró levelet a maga részéről újból azért adta ki, hogy a szóról-szóra megismételése által egyenkint elfogadja az összes pontokat, melyek a jószágcserére vonatkoztak, mely csere által az ó-budai prépostság az anyakirályné részére kihasított ó-budai határrészért Zala-vármegyében négy falut kapott.

De *ez a két* metális nem volt kielégítő, mert a tűzoszlop csak csekély világító erővel mutatta a sötét éjben elrejtett valóság részleteit.

Teljes világosságba e részletek csak akkor jutottak, midőn észrevettem elődeim magyarázatának fentebb jelzett tévedését és midőn rájöttem, hogy a »*Ludovici utriusque metales*« azt jelenti, hogy *mindkét Lajos király* határjáró oklevele veendő alapúl.

Ekkor utána jártam és tényleg rájöttem, hogy az I. Lajos király 1355. évi határjáróján kivűl van még II. Lajos királytól is egy 1524-ben létrejött, a határjárást ujból, a felmerült határvillongások mibenléte és megszüntetése céljából elrendelő, és a megejtett ellenőrző s helyreigazító ujbólbejárást a legrészletesebben magábafoglaló diplomája, — mely két metális összehasonlítása és az eltéréseknek a helyszinén való megállapítása hozott végeredményében oly bizonyosságot, mely elől elzárkózás nincsen!

Anonymus Gestái és a két Lajos király metálisai oly biztos vezetőt képeznek a *Fehéregyházhoz*, mely e tekintetben eddig táplált és kifejezést nyert vitának teljesen és tökéletesen véget vet, és hogy manap már mindenki, még az eddigi ellenfél is elismeri, hogy Fehéregyház, mint Árpád vezér sirjának jelzője, az

ó-budai »*Viktória*« gyártelepen van, mit a Lajos királyok metálisainak és Anonymus vonatkozó feljegyzéseinek meglepő összehangzása elvitázhatatlan *igaz valónak* minősítenek.

Hogy eddig a kételkedésnek oly tág tere és biztos sáncai voltak, azon csodálkozni nem kell ; sőt azon sem, hogy némelyek a helyesnek bizonyult iránytól eltérve Árpád sirját, illetve a Fehéregyházat Pozsony sikságán, vagy Somogymegye területén, vagy Németóvárnál Ausztriában vélték keresendőnek ; annál kevésbé kell csodálni azt, hogy akik Ó-Buda határában tartották szükségesnek a Fehéregyház keresését, egészen más irányt választottak céljuk elérésére és kerestek mindenfelé : a békásmegyeri határban s az ezzel érintkező ó-budai határszéleken, vagy az azóta feltakart Aquincum romjai közt, vagy az errefelé elterűlő „Árpád-völgy“ (!) rónáján, vagy a mai „Aquincumi fűrdő“ területén, hol a vendéglő épületben sejtették a Fehéregyháznak restaurált romjait, vagy a Kis-Cell magaslata aljában kerestek. Megjegyzendő, hogy Kis-Cellhez már az 1355. évi metális vezetett, de még akkor, midőn az 1524. évi metális még felfedezve nem volt.

A Viktória gyártelephez csak a mindkét Lajos király határjáró okmánya vezetett el, oly biztosan, oly határozottan, hogy Tholt Titusz ügyvéd és nyomozótársam, ki azelőtt más helyen lenni állította a Fehéregyházat, illetve az Árpád sírját — ezen II. Lajos király metálisának felfedezése és megértése után, maga is csatlakozott az én meghatározásom helyességéhez, amit utólag 1886-ban Fehéregyháza és Árpád sirja c. a. megjelent munkájában, mely ellenem *látszólag* csupa támadást intéz, e munkája végén be is vall.

Még ujabb határozott alapra helyezkedik Kubinyi Ferenc két vaskos kötetet kitevő, 1904-ben megjelent döntő munkája, mely a Fehéregyház holfekvésével nem foglalkozik ugyan, de mely annál mélyebb jelentőséggel bír Anonymus Gestáinak föltétlen megbizhatósága szempontjából.

E jelen dolgozatomat rég összehordott jegyzeteimből és azóta szerzett tapasztalataimból irom, Kubinyi művére nem támaszkodom, sőt föltétlenül önállóan és úgy Kubinyitól, mint minden más e tárgyat munkáló irótól teljesen függetlenül, saját utánjárásom és munkám eredményeként szerzett forrásokból meritem e munkám egész tárgyát.

Ezen kijelentésem kifogástalanságáról meggyőzhet mindenkit Kubinyi munkájának összehasonlitása a jelen munkámmal, mert azt akarom, hogy e mindkét munka mindegyike legyen *egy-egy külön érték* egyrészt Anonymus hitelessége, másrészt pedig Árpád sírja helyének véglegesen megbízható meghatározása kérdésében.

—

Árpád vezér sírja szempontjából legelsősorban és legfőleg *Anonymus*, Béla király névtelen jegyzője az, kinek hitelességével, illetve legteljesebb és föltétlen megbizhatóságával tisztába kell jönnünk, mert ő az, a kire föltétlen megbizhatósággal támaszkodnunk kell, ha az Árpád-sír és így az Árpád-millennium kérdésében minden tévedéstől mentek akarunk lenni, elannyira, hogy senkinek többé joga ne legyen azt mondani, hogy tévednünk is lehetett.

Az Árpád-sír és a millennium kérdését megmenthetjük minden kételkedésnek legcsekélyebb árnyékától is, ha Anonymust átalán és az 52. fejezetnek Árpád

vezér halálára és eltemettetésére vonatkozó feljegyzéseit oly mélyreható legrészletesebb tanulmány tárgyává tesszük, hogy mindenki elismerni kénytelen legyen, hogy Anonymusnak ily ismerése e tárgyra vonatkozó minden tévedést szükségképen kizár.

Anonymus tehát és az ő Gestáinak feltétlen megbizhatósága képezik az Árpád-millennium dolgában a leglényegesebb alapot és az ügy megtámadhatatlanságának legelső főfeltételét, melyhez kételynek férkőzni többé nem szabad.

A másik főfontosságú fundamentumot képezik a *határjáró oklevelek*, vagyis a *metálisok*, melyek megbizhatóságához azonban szó nem fér és soha senki azt kétségbe nem vonta.

E kettőnek (Anonymus és a metálisok) csodaszerü összeegyezése és valóban megdöbbentő összevágása képezi azt a varázskulcsot, mely a hazának az Árpád vezér halálának millenniumát és dicső emlékének megörökítését, mint minden csalódástól ment magasztos kegyelet valóságát a történelem bizonytalanságainak rétegeiből kiemeli és a kétségtelen tények sorába helyezi.

Mindazok, akik eddig minden erejükből azon voltak, hogy Anonymus iránt a bizalmat biztos alapra fektessék, megtették ugyan őszinte igaz lélekkel a kötelességüket, azonban csak átalános érvekkel és meggyőző dialektikával iparkodtak a kételyeket elhárítani. De hiányzik náluk a *legkisebb részletekbe* belemenő boncolás, mely a tévedésnek legelrejtettebb helyeitpontjait is megvilágítja és igazolja, de hiányzik a kétséget nem tűrő bebizonyítása annak is, hogy Anonymus abban az irásilag még nagyon homályos és

bizonytalan kor dacára mily teljes mértékben érdemli meg a bizalmat minden tekintetben.

Anonymus föltétlen megbizhatóságától függ azonban az Árpád-sír és Árpád-millennium kérdésének igazi magasztos értéke és jelentősége.

E történelmi, de főleg nemzeti szempontból oly nagyjelentőségű kérdés felett nem szabad könnyedén átsiklani, vagy csak állítani, hogy „ez úgy van, mert ennek úgy kell lenni“ : itt Anonymus megbizhatóságát bizonyítani kell, még azzal is, hogy annak minden legkisebb részecsét ismerjük és ismertessük ; mert csak az, aki Anonymust alaposan tanulmányozta és ismeri, csak annak lehet joga megkövetelni azt, hogy állításait Anonymusról mindenki elhinni köteles legyen !

—

A metálisok reviziója manap már nem igen lehetséges azért egyrészt, mert a terepviszonyok ma teljesen mások : a város közelében feltünő gyorsasággal emelkedő épületek az áttekintést és távolnézést már lehetetlenné teszik ; mert az azelőtt szőlőkből állott területet a phylloxera teljesen elpusztította, és ott, hol azelőtt a szőlősorok és mesgyék a legmaradóbb vonalakat képezték, ott ezidőszerint még a fővonalakat képezett utak, vízvezető árkok, és a szőlőkön keresztül vezetett, gondosan ápolt kocsiutak mind oly nyomtalanul tüntek el, mintha sohasem léteztek volna ; másrészt eltekinthetünk a határjárás ismételt megejtésétől, mert azon időben, amikor a szőlőterületek, sorok, mesgyék, árkok és utak mind még állandóan gondozott állapotban léteztek, a főváros mérnöki hivatala révén pontos és hiteles területrajzot vétettem fel, mely jelenleg is birtokomban van, illetve az „Alba

Mária, mint Árpád sírja" c. munkám mellékleteként nagyobb körnek is rendelkezésére állhat.

A fejedelem testi maradványainak, vagy a véle eltemetett tárgyak megtalálására nincs reményem, mert a törökök betörése óta megkezdődött és azóta — később az óbudaiak által is — folyton folytatott dúlások és földalatti kutatások romok és sírok után nem remélhető, hogy a határnak ezen a részén, mely az Aquincum ókori lakóinak is állandó Nekropolisa volt, Árpád fejedelem emlékéhez tartozó leletekre kilátás lehessen. Kiástak és felszedtek a törökök és benlakók mindent, amit csak napvilágra keríteni lehetett — még a rómaiak sarcofágjai is már felszedvék, pedig ezer évvel, vagy legalább több száz évvel előbb, tehát mélyebb rétegbe lettek temetve, mint a 907-ben eltemetett Árpád fejedelem, melynek fekvés-mélysége nem oly alant lehetett, mint a rómaiaké.

Nincs azonban kizárva, hogy a Szt. István király által épített templomba (mely a pálosremeték által hajótoldással kiegészített templomnak apsisaként hagyatott meg) mélyebb és gondosabb leásással lehetne talán olyasmire akadni, ami legalább tárgyi jeleket szolgáltathatna arra nézve, hogy a holttetem elhelyezésének, illetve elhelyezése módjának nem minden nyoma tünt el.

Ennél több reményem nincs, de nem is igen táplálom, mert megelégszem azzal a bizonyossággal, melyet Anonymus feljegyzései és a metálisok kifogástalan összevágása föltétlenül megbízható alap gyanánt rendelkezésünkre bocsátottak.

Az *Árpád-millennium* programmtervezete tekintetében e helyen is jelzem, hogy a Thaly Kálmán esz-

méje, a *dísz-emlékkönyv* kiadása az ünnepély keretébe fölöttébb előnyösen beleillik, mivel e mű a fejedelem dicső emlékét, a könyvek módjára beláthatatlan időkön át van hivatva megörökíteni az országos és intézeti, valamint magánkönyvtárak kötetei közt. Mint teszi ezt az 1896-ban a haza fennállásának millenniuma alkalmából kiadott igen díszes Emlékalbum is, melyről ezidő szerint kevesen tudnak ugyan, mely azonban az évszázadok multával kétségtelenül megbecsülhetetlen kincse lesz a hazai történelemnek.

De ezen rejtett kincseken kívül, melyeket albumok képviselhetnek, szükség van főleg arra, hogy a jelenkor kegyeletének is állandó s maradandó, mindenki által szemlélhető és felkereshető *emlékművet állítsunk fel ott, ahol a fejedelmi sírnak lenni kellett.* Ezt a helyet pedig, mely manap még a városon kívül fekszik, a rohamosan haladó beépítés eshetőségétől, illetve veszélyétől valamiképp meg kell mentenünk, akár a területnek megszerzése által is.

Ezen megállapított helyen maradandó emlékművet kell fölállítani — kenotáfiumot. Oly síremléket, mely alatt a megörökített hamvai *nincsenek*, mint a minőket már a legrégibb kor óta oly hősöknek állítottak, kik tengeri csatákban, vagy a hazától távol vívott harcokban nyomtalanul eltüntek.

Ily kenotáfium lehet valamely szoborműű, vagy építészeti emlék. A jelen esetben, azt hiszem, a „*templom-emlék*“ felelne meg leginkább, építvén azt azon helyre, a melyen a Fehéregyház állott.

Ezáltal *kettős kegyeletnek* hódolnánk: Egyrészt Árpád honalapító fejedelem emlékének, másrészt Szt. István legelső magyar király emlékének, ki uralkodása

delén templommal kivánta a sírt a feledés és enyészet végzetétől megmenteni.

A templom alkalmasabb, mint bármely emlékmű arra, hogy falain, kívül is, belül is, a fejedelem nagy tettei vésetekben, vagy más maradandó alkotásokban megörökíttessenek. Az emléktemplom a székesfővárosnak adatik megőrzés végett át, mely egy közel lévő szerény lakóházat emel az emlék-őr számára, ki a főváros területén mindenkor található lesz a lakás ingyenessége fejében. Ez az őr nyitja meg a templomot megszemlélni kívánóknak ; a templom pedig az ó-budai plébánia felügyelete alá helyeztetik, mely megállapítandó időközökben istentiszteletet tartana — mi az ide közelebb fekvő óbudai rész lakosainak kegyelete szempontjából, a határukban fönnállott és emlékezetükben legendaszerüen ma is élő történelmi esemény, mintegy természetszerű folytatása, megörökítése lesz. De egész Budapestnek is, e kiránduló helyekben nem nagyon bővelkedő világváros lakosainak is üdülő helyévé válhatik, ha parkozás által az „Árpád-liget“ elnevezésre alkalmassá tétetik.

Ezeket tartva nagyjában szem előtt, az ünnepélyt magát a legméltóbb egyszerüségben kell megtartani. Csak körvonalazva az ünneplés menetét, úgy hiszem, hogy legkésőbb és legrosszabb esetben, ha t. i. az előmunkálatok kellő időben el nem készülnének, *ez évi halottak napja* lehetne a millennium határnapja ; de lehet e határnapot — hisz az elhalálozás napját úgy sem tudjuk — a folyó év valamely más napjára is kitűzni, pl. Szent István napjára, vagy Nagyboldogasszony napjára (VIII. 15.), t. i. Szt. István királynak halála napjára, vagy pedig az év

kellő közepére, mely utóbbi három határnap elfogadhatóan indokolható is.

A megelőző szertartásokon kívül, a helyszinén hazai szokásaink szerint végbemenő alapkőletétel legyen a főmomentum, ezzel kapcsolatban egy alkalmi beszéd az emlékmű tervszerű megvalósítása tárgyában. Ezt követhetik előre meghatározandó emlékbeszédek és az ünnepély méltó komoly fényét emelni alkalmas programmpontok — ha kell! Minden ész- és alkalomszerű programmpont, illetve a fentjelzett pontok kibővítése, vagy ujabbakkal kiegészítése természetesen kizárva egyátalán nincsen.

Ezidőszerint más célunk nem lehet, mint az ünnepély megvalósításához szükséges romoknak, a a Viktória gyártelepen valószínüleg még lenni kellő „Fehéregyház“ romjainak lehetőleg teljes feltakarása — amennyiben még megvannak.

Hogy ez a templom az, melyet Szent István király építtetett Árpád vezér sírja fölé, vagy mellé, erről meggyőznek bennünket Anonymus feljegyzései. Hogy azonban Anonymusnak föltétlenül hinnünk lehet, az kibizonyul e munkámban felsorolt adatokból, melyekből felháborodással kell látnunk, mily galádul és igaztalanul támadják Anonymust az ő Gestáinak egyszerűsége és korának szükségképen természetes mesterkéletlensége miatt, de melyekből elvégre is azon megelégedéssel eltöltő elégtételt nyerjük, hogy hazánk határain belül az ő külső és belső ellenségei az iránta való bizalmat és hitet lerontani képesek nem voltak és hogy hazánk tudósainak e dolgozatban felmutatott és bátran közzétehető kedvező irásos nyilatkozatai szerint

az ellenségek ádáz ostroma a Béla király Névtelen Jegyzője iránt vallott erős hitnek szikláját megingatni képtelenek voltak, dacára hogy egyik-másik irónk és tudósunk ugyancsak kitett magáért az Anonymus ellenségeinek támogatásában, készségesen nyujtva ezeknek még az *itthon* lelt fegyvereket is, hogy ezeknek segítségével ezt az ártalmatlan igazlelkű magyar krónikást a tudományok terén hitelvesztetté téve megsemmisítsék,

De ez nem sikerült és nem fog sikerülni soha, mert az igaz szívből jövő szó, ha netalán fogyatékos, vagy hibás is, a szívhez az utat mindenkor megtalálja, melynek jóságos rokonszenve a bizonytalan beszédet is helyesen felfogva, valódi jelentésében és igaz valóságában megérti, míg a rosszakaratú ellenfél a tisztán érthető igazságot is félreérti és rosszra magyarázza.

I. RÉSZ.

ANONYMUS HITELESSÉGE

AZ ÁRPÁD-MILLENNIUM OKADATOLTSÁGÁNAK BIZTOSITÉKA.

I.

Az Anonymus-gyanusítás.

Merülnek föl időnként alkalmak, midőn Magyarország történelmének alapzata megtámadva — de ezideig még meg nem rázkódtatva és meg nem ingatva — Anonymus Gestáinak hitelessége s megbízhatósága kérdését fölvetnünk kötelesség.

Ily alkalom kínálkozik valahányszor az Anonymusban előforduló külföldi, de főleg németországi berontásokról és ezeknek részleteiről, illetve diadalainak mérlegeléséről van szó.

Ily alkalom kínálkozik valahányszor Árpád vezér haláláról, eltemettetéséről és a sír helyéről az Anonymusban található följegyzések megbízhatóságát megtámadják.

Megtámadják pedig mindannyiszor mindannyian, valahányszor akadnak, kik az Árpád-sír kérdését valamely reájuk nézve nagyon fontos oknál fogva zátonyra juttatni szívük egész erejéből szeretnék.

Megtámadták 1883-ban az Árpád sírjánál Anonymus szerint épült Fehéregyház kérdésében, azt hozván föl bebizonyítatian bizonyítékul, hogy Anonymus egyszerüen félbolond, ki tücsköt-bogarat össze-vissza habart, ki azt, amit Árpád vezér eltemettetése helyéről és az Alba ecclesiáról írt, a Szent-Istvánra vonatkozó kisebb

legendából merítette, úgy azonban, hogy együgyűségében az abban főszemélyként előforduló *Szent-István* királyt *Árpád* vezérnek nézte, az *Alba ecclesiát* pedig az *Albensis ecclesiával* (a Székesfejérvárt épült új székesegyházzal) tévesztette össze, és ezen elmezavaros műveletből lett azután az, amit a Gesták 52. fejezete végén olvasunk, — t. i., hogy Árpád vezér 907-ben meghalt és nagy tisztességgel eltemettetett egy kőmederben Atila városába aláfolyó patak forrása fölött, aholott is a magyarok megtérése után a *Fehér*-nek nevezett templom épült — s a minek hitelt adni valósággal megbocsáthatatlan hiszékenység és könynyelműség, épen úgy, mint egyáltalán hitelt adni bárminek is, amit Anonymus írt.

Ezt, megjegyzendő, magyar ember, magyar történetíró hiresztelte Anonymusról.

Nem épen megtámadták, de a fentebbieket úgy látszik magukévá téve, részint történészek, részint hozzá értők, már több, mint két évtized óta léptennyomon azt hirdetik, hogy Anonymus abszurduma figyelemre se lévén méltó, sokkal valószínűbb az, hogy Árpád nem is Ó-Budán, vagy annak közelében, nem békés halállal mult ki, hanem ott a 907-ben dühöngött végzetes harcban Pozsonynál, illetve a Pozsony és Németóvár közt elterülő nagy mezőkön lelte halálát és ott temettetett el, mint Anonymus is mondja — ebben tehát Anonymus már hiteles — nagy pompával (pedig Anonymus csak azt mondja, hogy „*honorifice* sepultus est“). És volt is ezen tannak csakugyan nagy foganatja, amennyiben 1894. évben akadt ember, aki — olasz létére magyarul nem tud — úgy-látszik egész komolyan megengedte magának azt a

nemzeti tréfát, hogy német előadást tartott annak elhitetésére, hogy az az impozáns halom, mely Németóvár közelében a Duna partján emelkedik és kétségkívül temetkezési halomnak lenni látszik, hogy: *ez a halom az Árpád vezér sírja.*

Még más módon is próbálták az Anonymusba helyezett bizalmat semmivé tenni. Az Archaeologiai Értesítőnek egy referense ugyanis azzal a nagy eszmével lepte meg e szakközlöny olvasóit, hogy Anonymus ezt az Árpád vezérre vonatkozó följegyzést oly ügyetlenül alkotta össze, hogy ennek valóságos értelmét eddig még senki sem találta meg, mert azt az egyedül helyes magyarázat szerint úgy kell érteni, hogy: Árpád eltemettetett egy patak forrása fölött, e patak Atila városába folyt, ahol, t. i. Atila város*ában!*, építették a Fehértemplomot, a miből most már az következik, hogy: Árpád sírhelye Atila városán kívül, attól bizonyos távolságban volt, a Fehértemplom pedig bent épült Atila városában! Tehát: A hol Árpád sírja *van*, ott a Fehéregyház *nincs* és következőleg: Árpád sírját ott keresni, hol a Fehéregyház van, ez a legkézzelfoghatóbb abszurdum és így világos, hogy azok, akik Árpád sírját akképen határozzák meg, hogy ezen célból első sorban a Fehéregyház helyét állapítják meg, hogy azok menten kárba veszett munkát végeznek. Ezt így olvashatni az Arch. Ért. 1894. évi I. számnak 80. lapján.

Az erre érdembe hozott válasz azonban ugyanezen évi III. számban kellő helyére és értékére szállítja ezen ravasz célú kísérletet, mely remélhetőleg a fejét ilyen alakban felütni többé nem fogja.

Hanem ezen Árpád sírja kérdését is leginkább

avval szeretik elütni, hogy Anonymus megbízhatatlanságát mondják ki mintegy itéletileg és megnyugosznak ezen itéletükben s azon tudatban, hogy ezen itéletet megcáfolni úgy sem fog soha senkinek sem oly tökéletesen sikerülni, hogy a cáfolatot is megtámadni, gyanusítani és hitelességében károsítani ne lehetne.

De csalódnak.

Oly meglepetés, oly kiábrándulás vár rájuk, mely az irodalmi fondorkodásoknak ezen minden körülmények között megbízható és elpusztíthatatlannak hitt horgonyát láncától megfosztja s a tengerfenekére sülyeszti, ahonnan azt kiemelni soha többé nem lehet.

Mert virradni kezd, az eddig áthatolhatatlannak hitt sötétséget mindhatározottabban világító fény kezdi áthasítani.

Eddig Anonymust ugyanis többrészt úgy tekintették, mint aki III. Béla halála (1193) után a 12. század legvégén vagy a 13. század elején, sőt mások szerint IV. Béla halála (1270) után, tehát csaknem a 13. század végén írta meg, illetve fejezte be a Gestákat ; tekintették ennélfogva oly írónak, aki a honfoglalás történetét 250 esetleg 350 évvel későbbre eső időben írta meg, tehát oly időben, midőn már sem a hagyomány, sem az iskolákban érvényrejutott tanítás, sem pedig az ily későn keletkezett és kezelt annálesek és krónikák természetszerüleg korántsem bírhattak többé azon közvetlenséggel, mely szükséges arra, hogy a föltétlen bizalmat és megbízhatóságot biztosíthatták volna, vagy hogy csak a naiv vonások és más szerzők irataiból vett utánzatok természetesebb illetve indokoltabb voltát is az utókor elismerni magát kénytelenítve érezze.

Tekintették, illetve vannak kik még ma is a

Gesták kéziratát a XIII. század végéről vagy épen a XIV. századból eredőnek tekintik, mely kéziratról mindenki tudja, hogy másolat, de a melynek eredetijét e másolatnál sokkal régibbnek nem véleményezik, miáltal azon források közvetlensége, melyből Anonymus merített, ismét meg van fosztva minden értékétől, minden meggyőző nimbusától.

Innét eredett és innét honosodott meg az a sajátszerű és lehet mondani semmi más nemzet irodalmában elő nem forduló *öngyalázás*, mely nem átalja a nemzet önérzetét, büszkeségét sárba taposni azért, mert önös vagy nemtelen érdekek ezt sugalják, azért, mert ez már régóta divattá vált a külföld, az ellenség irodalmában és azért, mert észre nem vesszük mily megszégyenítő szegénységi bizonyítványt ír magának az, aki szellemi nyomorúságánál fogva a saját történelmében tekintélyül elismeri a tudomány terén különben haladottabbnak bizonyult ellenséget és aki annak körmönfont és minden ártatlan csekélységbe, minden csekély mulasztási ténybe kíméletlenül belekapaszkodó bizonyítgatásait, tudákos nagyképű szentenciáit és az ezek alapján ránk rakott piszkosságait bárgyú lemondással megcáfolhatatlanoknak, igazaknak és megérdemletteknek elfogadja és szentesíti, anélkűl, hogy ezen ellenséges állításokat a jóakarón őszinte kritika lelkiismeretes taglalása tárgyává tenni bátorsága vagy csak akarata is volna — mert az a kritika, melyben a csehek és németek rágalmai részesültek, a kritikának még a nevét sem érdemli —, és anélkül, hogy azon nagyszerű Anonymus-Apologia, mely Cornidestől kezdve valóságos kis irodalommá minősödött a kellő figyelemre érdemesíttetett volna!

De az ilyen Apologia, minő első sorban Cornidesé, habár az minden részében mélyen érző lélek szent meggyőződésének bizonyul és tudományos alaposságban nemcsak fölér az ellenségek ellenérveivel, hanem azt a legtöbb esetben összehasonlíthatatlanul magasan túlszárnyalja — az ilyen Apologia nem imponál, hanem imponál a csehek-németek gyülöletének mélységéből, valamint ezek magyar csatlósainak érdekszeszélyéből fakadó, de a német tudományosság nimbuszában csillogó rágalmak, illetve a Gesták meg nem értésén és félremagyarázásán alapuló gyanusítások : ezek imponálnak !

Hisz Anonymust csak olvasni kell, de olvasni azzal a jóakarattal, mely természetes, és menten azon idegen előitélettől, mely természetellenes ! Nincs szükség semminemű részrehajlásra, semminemű elfogultságra vagy önámításra ; csak érezni és érteni kell azt a bizalmat keltő őszinte hangot, valamint azt a föld- és helyrajzi följegyzésekben megnyilatkozó alaposságot és részletességet, mely a Gestákat oly kitünőleg jellemzi ; csak ismerni kell azon forrásokat, melyekből Anonymus ártatlan gyengeségei erednek ; csak sejteni kell azt, hogy Anonymus nem abban a korban élt és írt, a melybe az ő Gestáinak keletkezését teszik, hanem oly korban, amelyben történetet magyar területen még nem írtak és nem írhattak oly tökéletesen, oly kifogástalanul, mint másutt, vagy mint később : Anonymus úgynevezett naivsága vagy mint ékesebben magyarul mondják, együgyűsége nem adna többé jogot senkinek arra, hogy, mihelyt saját érdeke kivánja, vagy mihelyt egyátalán kedve kerekedik, a Gesták gyengéit arra használja föl, hogy a honfoglalás történetének legeredetibb forrását berondítsa.

Hol van e föld kerekségén az a nemzet, mely történetének, vagy épen őstörténetének megíróját együgyűnek, félkegyelműnek nevezte, vagy azzá bélyegezte volna? Hol képzelhetünk nemzetet, mely őstörténetének Apologiáját, az ellenséges támadások, gyanusítások, rágalmak tudományos és alapos cáfolatát magától elrúgja, és evvel szemben a bizonytalanságtól, minden vakmerőség dacára, csak úgy sötétlő idegenérdekű tévedéseket oly makacsul körömszakadtig fentartani nem szégyenli, vagy amely az ily irányú törekvéseket és merényleteket saját irodalma terén megtűrni elég tehetetlen volna!?

Hát az a körülmény, hogy az ősidők homályában élt történetírónak elbeszélő modorában nyilvánuló eredetiség, vagy a mai fölfogás szerinti ügyesség hiánya följogosít-e arra, hogy az, ami e Gestákban az idők régiségének homályában a külföldi ellenséges írók előtt még ma is földerítetlen, mivel Anonymus közli először, és erről mások előtte vagy utána tudomással nem bírtak, vagy tudomást nem vettek, mint más történetírók följegyzésével nem egyezőt azonnal tévedésnek, valótlanságnak bélyegeztessék?

Nézzük a szentírást. Mennyi abban az eredeti, a naiv, az ügyetlen és esetlen — a mai fölfogás szerint! az ótestamentomban épenúgy, mint az ujtestamentomban.

A mai felfogás szerint vett ilyen gyengék Anonymásnál nem az együgyűségnek, nem a félkegyelműségnek a bizonyítékai, hanem bizonyítékok a Gesták keletkezése idejének oly régisége mellett, melyet eddig elfogadni még nem mertünk.

Ami pedig ezen gyengéket és az Anonymusnak

bűnül felrótt olyan történeti tények valóságát illeti, melyek más történetíróknál másképen vagy épen nem fordulnak elő, ezeket elsősorban a kellő világításba helyezni és valódi értékükre szállítani kötelesség; másod sorban és azon fentebbi fogyatkozásokból folyólag kutatnunk kötelesség azt a kort, a melyben úgy azon gyengeségek igazolva, mint azon valóknak el nem fogadott feljegyzések a közvetlen forrásból való merítés tényének világosságánál fogva tényleg valóknak elismerve kell, hogy legyenek.

II.

Anonymus ellenségei és tehetetlenségük.

Azok, kik Anonymus Gestái ellen állást foglalnak, csakis gyanusítanak, ráfognak, ferdítenek, vagy tévednek, de megcáfolni őt sehol sem képesek. Össze-vissza bonyolítanak, amit csak lehet, hogy Anonymusról a kép annál ködösebb legyen. Ráfogják a magyar Prayra, hogy már ő mondott volna kárhoztató itéletet a Gesták írójáról ; pedig Praynak legkevésbé sem derogál Anonymus tekintélyét elismerni, hitelt ad néki, hogy ő az általa a prologusban jelzett megbízható forrásokból meríti mindazt, ami mások leírásával egyezik ; s a miről mások még nem írtak eddig soha, t. i. a két vezér viselt dolgairól és a magyar honfoglalásról, a mikre nézve ugyanis ő volt az első történetíró, azokat Pray is elismeri, hogy illetékes forrásból merítette, mert különben nem vághatna oly tökéletesen össze azon kornak egyéb történelmi tényeivel. (L. Pray Joa. Geo. Diss. p. 76). Pray tehát korántsem gyanusít, hanem ellenkezőleg konstatálja, illetve eközben sejtteti, hogy Anonymus az élő hagyomány nyomán *is* indulva esetleg közvetlenebb forrásokból is meríthette azokat, miket kívüle és előtte, történeti munka alakjában senki más nem jegyzett föl. Prayt tehát, mint Anonymus elítélőjét

idézni célzatos rosszakaratú ferditésnél egyébnek tekinteni nem lehet. Hogy pedig Anonymus magára az élő hagyományra tényleg joggal támaszkodhatott, arról akkor fogunk alaposan meggyőződni, ha majd bebizonyítottuk, hogy ő I. Béla királynak volt a jegyzője.

Thunmann (Acta Societ. Jablonovianae, T. IV. p. 157. De Comanis) egyszerűen már azért tartja költöttnek Anonymus őstörténetét a magyarokról, mivel ezt a byzant írók egyikében sem lehet megtalálni, mivel a byzant források ezen történetet nem említik! — Mily szeretetreméltó következtetés, mely valószínűleg oda is akarna konkludálni, hogy a magyarok bejövetele és a magyar honfoglalás meg sem történt, hanem csak Anonymus képzelődésének a szüleménye!

Olvasta Anonymusban, mondja továbbá hasonlóan hatalmas logikával, hogy a magyarokkal hét kún vezér is jött be; de ő ezt már azért sem hiszi el, mert nagyon is régi időkről van szó! Tagadja, hogy a magyarok a hunok utódai lettek volna — de csak tagadja, anélkül, hogy megmondaná honnan tudja ő olyan határozottan ennek az ellenkezőjét. Tagadja, hogy a magyarok a Volgát átuszták — pedig Anonymus a Volgát nem is említi, hanem az Etylt, melyről, mivel szerinte a nagy Scythia *hátterében* a Tanaisz volt, nem is bizonyos, hogy mily folyó volt és csak az valószinű, hogy Etyl alatt inkább a Dnyepert értette; de ez mellékes. Fődolog az, hogy ezen átkelésről Anonymus így nyilatkozik: „et fluvium Etyl super *tulbou* sedentes ritu paganismo transnataverunt“ és az, hogy „super tulbou *sedentes*“ azt jelenti, hogy „talpokon (egymás mellé erősített szálfákon) elhelyezkedve“, mint az régi pogány szokásuk volt, átúsztak

a vizen, — mint azt más helyeken is, a többek közt a 31. fejezet elején a kicsinyke Sajón való átkelésről hasonló körülmények között a talán kevésbé indokolt „transnavigaverunt“ szóval fejezi ki. Hogy miért ne lehessen ezt elhinni, csak Thunmann tudná megmondani, mint a hogy nem mondja meg, ami tisztán és minden kétséget kizáróan bizonyítja, hogy ezt a dolgot az ő eszével megérteni képtelen volt; mert hogy „tulbou“, gyarlón így írva, magyarul „talbo“-t vagyis *talpot* jelent, ezt ő természetesen nem tudhatta, hanem azért mégis nagyképűen valótlannak mondotta.

Tagadja, hogy a magyarok Susdálián át vették útjokat, mivel őket a Tanaisz és a Hypanisz folyók között lakó pecsenyégek Dáciába *kergették* át, a honnan azután Pannoniába *menekültek!*

Mily remek részlete ez a honfoglalásnak. De még festve —! Munkácsy, Feszty ecsetjükre vehetnék s a helyesbített honfoglalásnak hazulról elkergetett és idegenben egy helyről a másikra menekülő hőseit ezen történelmi alapon örökíthetnék meg a dühtől irigyen tajtékzó németnek izlése szerint. Pedig ha figyelemmel követi az Anonymus által jelölt pontos utvonalat, és ha meggondolja, hogy akkoriban a nem létező térképekről a legcsekélyebb helységek és patakok pontjait és folyásait nem lehetett oly pontosan leolvasni, mint a mai Generalstab pontosnál pontosabb térképeiről és ha meggondolja, hogy ily részletesen és pontosan „geografiát hasból csinálni“ még annál is abszurdabb, mint az, amit ő az elkergetett és veszékelve futamodó, menekedő magyarok akaratlan, önkénytelen sőt futásuk folytán kényszerített honfoglalásáról az ujjából szopott.

És amint Thunmann az ilyenekben nevetséges, épúgy nevetséges azon bebizonyítatlan vak állításában is, hogy akkor a Borysthenes-menti kúnok még nem voltak az oroszok szomszédai ; hogy sem vladomiri (ladoméri), sem halicsi területek e néven akkor még nem léteztek ; hogy oroszok (ruthének) nem is jöttek be akkor a magyarokkal, mert mindezekről ő csak azt tudja, hogy másutt még se nem olvasott, se nem hallott róla, csak Anonymusban ; legnevetségesebb pedig abban, hogy a Gesták ezen tartalmának is azért nem hisz, mert ugyanattól származik, ki ugyanezen Gestákban a magyarokat ráküldi a németekre és ezeket minduntalan megvereti, a magyarokat pedig, mint mindenha győzedelmes hadverőket dicsőíti, magasztalja. „Taceo — úgy mond továbbá — alia multa graviaque peccata . . .“, és ezeket a vétkeket csakugyan nagy ügyesen elhallgatja, de nem mulasztja el agyafurt észjárását újból csillogtatni azon kijelentésében, hogy *mivel* Anonymus a prologusban *igéri*, hogy a köznép elferdült hagyomány-meséit és a hegedüsök megbízhatatlan dalait elkerülve, azokat nem veszi följegyzéseinek alapjául : *épen ezért, mivel ezt igéri (!)* ő ezt *csak azért sem* hiszi, mert kételkedik, hogy Anonymus képes lenne valamely igéretet híven meg is tartani, állitván, hogy „e contrario (t. i. abból, amit mások irataiban olvasni *nem* lehet) certissimum (!) est eum vel multa finxisse, vel leviter nimis credidisse conficta ab aliis.“ De azért nyomban kijelenti, hogy Bél Mátyás krónikázását valóságos orákulumnak veszi, Bél Mátyásból pedig egész bizonyossággal kisül, hogy Anonymus az oroszok annaleseiből kölcsönöz és ferdít, de a legtöbbet, amit a Gestákban felhalmoz, még zavarosabb forrásokból meríti.

Így csak a legszenvedélyesebb dühtől elvakított arcátlanság írhat. Tegyük föl ugyanis, hogy ily kifakadásokba fulasztott botlások és esetlen, de be nem bizonyított vádakkal lépnénk föl mi a németek ellen: Mi történnék, illetve, mi történt volna vélünk már régen? Erről nem jó még gondolkodni sem —; nem maradt volna rajtunk egy hajszálnyi tisztesség sem. De mink eltűrjük a reánk rágalmazott, a reánk hazudott gyalázatot; sőt nemcsak eltűrjük, hanem szentesítjük azáltal, hogy akadnak közöttünk, kiknek külön érdekei elég indokul szolgálnak a gyűlölő ellenség ráfogásainak elfogadására és saját szívünk ellen irányuló fegyverül fölhasználására.

Nézzünk azonban Anonymus többi rágalmazóinak is a szemébe.

Gebhardi Lajos Albrecht „Geschichte von Ungarn u. den dazugehőrigen Ländern (Wien 1792.)" című munkájában elszántan tagad és rágalmaz, ami csak belőle telik — épen úgy, mint Thunmann és épen oly botrányosan vakmerő alaptalansággal, anélkül, hogy állításait bizonyítani csak érdemesnek is tartaná. És ilyetén módon tagadja, hogy Árpád utódja volna Atilának, s ezen címen foglalta el Magyarországot, mint Atila örökét és Budavárát az Etzilburggal, mely utóbbi Árpád idejében még fennállott. Tagadja, hogy az Álmosnak tulajdonított hódítások és intézményekről szóló följegyzésekből csak egy szó is való volna; tagadja Álmos fejedelemmé választatását; tagadja a vérszerződést; tagad az istenadta mindent, ami csak kezeügyébe kerül; de aztán hatalmasnál hatalmasabb érvekkel támogatja is! mint például az Álmosra és a vérszerződésre vonatkozók alapos igazolása kedvéért és a

híres német „alaposság“ dicsőségére: „ . . amb dieses kann man dem Notarius nicht glauben, *da* es mit des Constantinus Bericht nicht übereinstimmt.“ — Szóval, ami Constantinussal nem egyezik, azt szükségképen hamisnak, koholtnak kell tekinteni; s azután ezen imént kimondott alapigazságból azt következteti, hogy „sok a Gestákban *tehát* a költött és a chronologice helytelen . . . und was der Notarius von Walachen in Siebenbürgen erzählt, verdient gar keinen glauben, *denn* der Zeuge ist zu jung (!) und verwirret gar zu gerne Zeiten u. Völker miteinander.“

De nem utolsó dolog az is, mit épen ez utóbbira nézve *Sulzer* ír, aki meg épen az oláhok érdekében dolgozik, midőn „Untersuchung über die Geshichte der östl. Europ. Völker (362. l.)“ azt állítja, hogy az oláhok 894-ben már ott voltak Erdélyben és a Dunán innen is: „Dieses erzählt der ungenannte Notarius Königs Béla IV. (III.) (mily pontosan tudja!), *der in diesem Stücke Glauben verdient* ob er gleich in anderen wenig verlässlich.“ Azután ugyancsak neki gyürkőzik: Istenkáromlásnak mondja Anonymusnak 2. fejezetében azon kijelentését, hogy ő néki a szentlélek sugalmazza a magyarok őstörténetére vonatkozó adatokat; pedig oly régi időben az ilyen fohász-félét különösen paptól a legjelentéktelenebb szólásformánál egyébnek tekinteni nem is lehet, nem is szabad és mégis mily nagy kríment csináltak belőle! A Gesták egészéről pedig mondja: „Doch hat man auf diesen *Unsinn* (!) noch neuerlich ein historishes *System zur Kränkung der siebenburgischen Deutschen* bauen wollen.“ — Itt tehát már egészen leplezetlenül nyilatkozik meg a nagy animozitásnak az igazi oka, melytől indíttatva nem is

meglepő már a folytatás: „Der Notarius Belae IV. (III.) ist kein Annalist, sondern ein *Fabelmann* nicht nur ohne alle historische Kenntniss, sondern auch ohne Menschenverstand.“ A végén pedig biztatja olvasóit és kilátásba helyezi, hogy . . „Entsagt man diesen ungarischen Stjorun Odde (izlandi túlzó népkolompos) . . so dürften nur wenig Zweifel gegen *mein* System (lássa ! ?) möglich sein“ — mely rendszer t. i. a németek érdekében azzal, amit Anonymus mond, merő ellentétben áll.

Észre kell itt venni, hogy bár galádabbul senki sem hághat másnak a nyakára, hogy ezáltal a saját egyoldalú elfogult nézetének magasbra vezető hágcsóul szolgáljon: mégis az ambiciójától elvakított magyargyűlölő német az ő hevében nem veszi észre, hogy mily nagy szolgálatot tesz a magyarok őstörténete megirójának, a mennyiben, mint határozottan nem hizelegni, sem kedvezni nem kívánó historikus arról állít ki hiteles bizonyitványt, hogy Anonymus azt, amit a Gestákban megörökített, biztos és följegyezve — bár kezdetlegesen följegyezve — de *tényleg létezett* forrásból merítette. És valóban, ha Anonymust a kellően éles figyelemmel olvassuk, tisztán kiérezzük azt, hogy ami kizárólag Magyarországra, *ennek kerületére és elfoglalására* vonatkozik, az oly elementáris meggyőző erővel hat reánk, hogy lehetetlen néki teljes bizalmunkat nem előlegeznünk; míg mihelyt más területre és oly tények leírására tér át, melyek nem Magyarországon mennek végbe és melyeket más szerzők műveiből vett át, vagy alkalmazott: azonnal megérezni, hogy oly dologgal — történelem-toldozással — foglalkozik, a melyhez nem ért, és amely nem az ő

mestersége. És igaza van Sulzernek, midőn mondja, hogy Anonymus történeti tudománnyal nem rendelkezik, mert tény az, hogy a Gesták semmi mással nem foglalkoznak, mint a magyarok előrenyomulásának és az eközben történőknek leírásával, nem törődve sem Ázsia, sem Európa más népével vagy országával, mint egyedül csak avval, ami a magyarokkal érintkezésbe vagy összefüggésbe jutott. Innen van az, hogy Anonymus még a legközelebb fekvő területek népeiről s fejedelmeiről nem vesz tudomást, ha azoknak az előrenyomuló magyarokkal semmi dolguk nem akadt; innen van az, hogy Szvatopluknak sem országa, sem személye Anonymusnál szerepet nem visz, míg a későbbiek — mint Kézai, Thúróczi — már avatottabb historikusok voltak és olyanokkal kik és mik a honfoglaló magyarok útjába nem is estek mégis foglalkoznak, sőt itt ott vélük szerepet is vitetnek! Az pedig onnét van, mivel Anonymus oly forrásból merített, mely 1., igen régi korban jegyeztetett föl és bocsáttatott a legrégibb magyar iskolák (a Szt.-István által alapítottakon kezdődőleg) hasznosító rendelkezésére és, 2., olyas valaki által állíttatott össze, ki részint legközvetlenebbül tanuja lehetett a magyarok bejövetelének, részint pedig azokról mik nagyobb távolságban mentek végbe, könnyen értesülhetett, és aki által jutottak e följegyzések oly kezekbe, melyek értékesítésükről és maradandó hatásukról gondoskodni kifogástalanul értettek, és tényleg bölcsen gondoskodtak is.

Valóban nem csekély fokú tiszteletet kell érezni mindenkinek, ha meggondolja, hogy azt, amit Anonymus azon a néhány lapon oly tömören és oly összefüggően leírt, azt nem lehet a jakulátorok dalaiból, sem

a parasztok meséiből meríteni, mert az egy nagy történelmi eseménynek, egy nyugotnak nyomuló nép honfoglalásának egy rendszeres egymásutánban folyó ténye, és egy ezen honfoglalás leirása céljából elhatározott műnek a tervszerűen alapozott koncepciója.

De mindezek dacára következik *Schlötzer*, ki „Zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen" című munkájának már legelején, a források elősorolásánál támadja meg Anonymust, és ép oly csalárdul, mint más fajtársai Prayra hivatkozva a Gestákat mind élesebben ócsárolja, könyvének több helyén szenvedélyesen tör ki, és abban kulminál, hogy Anonymus mégis csak az együgyű parasztmesékből s a hegedősök csacska dalaiból meríti a magyarok bejövetelének egész historiáját és anélkül, hogy egyáltalán valamit bizonyítana vagy cáfolna, egyszerűen, mint ez előtte már mások is — részünkről természetesen háborítatlanul és büntetlenül — tenni szokták, pálcát tör szegény feje fölött s ennek darabjait arcába csapja le.

Röszler Robert, ki a ruménekérdekében csaknem ösztönszerűleg a magyarok esküdött ellenségeként szerepel, az ő „Geschichte Romäniens" című munkájában szinte, mint minden német, a kinek (főleg rumén ügyekben) dolga akad Anonymussal, kérlelhetlenül, de szintén csak bizonyítás és cáfolás nélküli önkénykedéssel fordul a Gesták szerzőjének. Legelőbb is korlátoltságát hangoztatván kiemeli, hogy Anonymus egyéb történelmi munkát mint Reginót és ennek folytatóit nem is ismer (hasonlólag erős bizonyíték a Gesták hitelessége mellett!), ebből merít és ferdít; fanatikus magyarnak gúnyolja, ki a magyarok dicsőítésével vérig sérti a szomszédos népek s nemzetek önérzetét, büsz-

keségét (hinc!); és kihívó gúnnyal mutat rá, a Gestákban előforduló azon helyekre, melyekben a magyarok dicséretekkel elhalmoztatnak: Anonymus a magyarokból — mond méltatlankodva Röszler — a legbátrabb, a leghősebb, a legfélelmesebb, a legtörhetetlenebb nemzetet akarja csinálni! Ezt pedig ő megemészteni nem képes. Ez horror!

De most *Hunfalvy Pál* is előlép és sajátságos! ő is állást foglal, csaknem mint az ellenség. „Zur rumänischen Geschichtschreibung" a címe azon művének, melyben (12. s kk. ll.) az ilyenekkel foglalkozik. Szemére lobbantja Anonymusnak, hogy nincsen tudomása Leo és Constantinus császárok iratairól, hogy nem ismeri Arnulfot, Szvatoplukot, Simeont, kiknek pedig nagy befolyásuk volt a magyarok történetére. Ismételten legyen itt hangsulyozva, hogy épen az a körülmény, hogy Anonymust mindinkább laikusnak, sem történetírói tehetséggel, sem ahhoz való hajlammal nem biró egyszerű „összetákoló"-nak sikerül bebizonyítani, fölismerni: ez leghatalmasabb bizonyíték arra, hogy ő „közvetlen" adatok nyomán *kell*, hogy írta meg a Gestákat, mert különben azok nem válhattak volna oly kerekded, következetes és tervszerűen keresztülvitt mintaszerűen tömör harmonikus egésszé!

Azután kimondja rá Hunfalvy sommásan, hogy sem chronologiailag, sem földrajzilag nem érdemel hitelt . . . kétségen kívül azért, mivel *másoknál* a chronologiai és a földrajzi adatok máskép indikálnak, pedig nagyon ránk férne inkább mások adatait kétségbe vonni és épen a Gesták ily természetű, főleg földrajzi adatait jobban tiszteletben tartani, vagy legalább

megpróbálni azokat alaposabb vizsgálódás tárgyává tenni, vagy pedig megcáfolni, — ha lehet.

Rossz néven veszi tőle, illetve hibáztatja, hogy Gelut, Gládot és a féloláh (!) Ménmarothot ott találja már ; hogy a kúnokat már Kievnél lépteti szövetségre a magyarokkal, holott ezek csak 200 évvel később, Szent-László alatt lépnek egymással legelőször érintkezésbe ; és „mint Ariosto hősei Orlandoban", úgy Anonymus hősei és az általa megnevezett területek is, sem idői, sem földrajzi jogosultsággal nem bírnak.

Így a magyar Hunfalvy! német nyelven!! és kiemelem, anélkül, hogy ő is Anonymus hibáit, vagy a saját állításait bizonyította volna, hanem arra támaszkodik, hogy egyes dolgokra nézve: 1., azt, amit másokban olvasni lehet, azt Anonymusban nem találni, és 2., hogy azt, amit Anonymusban olvasni lehet, azt másokban nem találni. Mintha ez nem volna közös sorsa az úttörő munkáknak, különösen akkor, ha kettő-kettőnek birálatos összehasonlításáról van szó. De míg ezen közös sors dacára más szerzők tiszteletben s becsülésben érintetlenek maradnak, addig Anonymusnak meg van az a fátuma, hogy ő a magyar nemzet harciasságának és diadalainak dicsőítése, valamint a frankok, bajorok, németek vereségeinek és kudarcainak oly magasra kiemelése által, mint ahogy ő valóban tette, oly bűnt követett el és oly bűnös, mint hasonló körülmények között senki más: még azon szerencsétlenségben is szenved, hogy őt „kikezdették", és hogy őt, mint kikezdettet lepiszkolni manap már mindenki följogosítva érzi magát, és ha ez így folytatódik anélkül, hogy ezen tiszteletlen és minden hazafias tudományönérzetet lábbal tipró üzelmeknek eleje

vétetik, megeshetik, hogy az ilyen önpiszkolódás még tudományos divattá, történetírói kötelességgé fog minden boldogra s boldogtalanra nézve minősödni.

Nem hazánkfiai, hanem hazánknak a németek, szászok és oláhok érdekeit védő ellenségei, mint Anonymus gyülölői, mihelyt élesebben szemügyre vesszük őket, azonnal gyanusakká válnak — őszinteségben, tisztességben és azután, ha érdekeltség szempontjából elemzésre fogjuk a dolgot és őket ad hoc mélyebben kutaszoljuk: egytől-egyig mindenkire azonnal kiderül, hogy mindnyáját nem is az bántja, hogy Anonymusnak a magyarok bejövetelére és honfoglalására vonatkozó adatai és részletei nem egyeznek mindenben az eme történelmi eseményekkel egykorú görög és latin írók adataival s részleteivel, hanem az bántja és az fáj legfőleg és legelső sorban, hogy Anonymus a magyarokat rajongó előszeretettel magasztalja! és erre azt mondják, hogy túloz, hogy hazudik és ebből csinálták azután a nagy *kriment*, a melynek révén őt tudatlan regélőnek, hamisítónak, együgyűnek, félkegyelműnek rágalmazták el.

Ha ezt a cseh-morva Dobrovszki és a fentebb megnevezett németek és a magyaroknak egyéb hasonló ellenségei cselekszik, ez érthető és — habár minden irodalmi tisztességet nélkülözi — legalább nem megdöbbentő. De ha magyar ember ezen magyarfalók dühöngéseit a megérdemelt kritika nélkül érzéketlenül tudomásul veszi, sőt helyesli, sőt magáévá teszi, sőt nyilvánosan hirdeti, sőt Anonymust ép oly dühhel támadja és őt tudatlannak, imposztornak mondja, épen úgy, mint amazok — még hozzá magyar nyelven — ez szégyen! Erre enyhébb itélet nincs.

Anonymust honszerető szívvel kell méltatni, és akkor meg is értjük, meg is bízunk benne.

Ha Anonymusban nem volna valami önkénytelenül meggyőző, valami ártatlanul szívhez szóló, valami sajátosan rokonszenves, mely a hazafias lelkesedéstől egészen eltekintve mintegy titokzatos hatalommal késztet bizalomra — dacára a meghódított haza határain túl a közeli és távoli népeket megrohanó magyarok kézzel foghatólag túlzott hősködéseinek, dacára a néha gyermekes részleteknek és azon kor jellegéhez is tartozható ügyetlenkedéseknek, illetve írói járatlanságoknak és lényegtelen leirási utánzatoknak és dacára azon melegebb hangnak, mely helyenként a magyar hazafiság szineit nagyobb előszeretettel juttatja érvényre: hogyan akadhatott volna akkor egy Cornides, egy Podhradszky, kik vaskos kötetet szentelnek Anonymus védelmének és kivülük is hogyan akadhattak annyian, kik önként állanak érte ki a harctérre; honnan van akkor az, hogy minden lelkesebben érző magyarnak Anonymus olvasásánál mintegy örömbüszkeség tölti el szívét és honnan van akkor az, hogy minden ellensége és gyülölője a magyarnak tőle felbőszül!?

Különösen eredeti mindebben, hogy az Árpádelőtti és utáni történelem részleteit az azonkorú történetírók mindegyike *másképen* adja elő s mondja el, épen úgy, mint teszi azt Anonymus is a maga módja szerint; hanem azért senkinek sincs bántódása, csak Anonymust támadják, gyanusítják, rágalmazzák, de egyetlen egy sem helyesbíti, vagy cáfolja meg, *mindannyija* csak azt erősítgeti, hogy egyik-másik írónál nem úgy áll az, mint Anonymusnál, és hogy Anonymusnál az

nem úgy áll, mint amaz egyik vagy másik írónál, mely más írók pedig ép oly jogos és ép oly mértékben gyanusíthatók és rágalmazhatók azért, hogy ők azon történeti részleteket nem úgy adják elő, mint Anonymus és hogy őnáluk egyik-másik olyan adat nem foglaltatik, mely Anonymusban előfordul, illetve, hogy olyan eseményeket és részleteket is sorolnak föl, melyek Anonymusban nincsenek!

Ezt tudva, valamint tudva azt, hogy az idegen (byzant) történetírók is ép oly kevéssé bízhatók meg: ha történelmünk legeleje már a mondaszerűség fátyolát ölti magára, ezen fátyol alatt a magyarnak okvetlenül természetszerűbb Anonymus világításában látni a magyarok őstörténetének körvonalait, még a nemzet nimbuszának érdekében is, mint látni gyülölőink világitásában az elénkbe hazudott torz alakot, mellyé a nemzet eredetét, a honfoglalást tenni törekszenek. Aki pedig ez utóbbit választja s a nemzetnek és hazának bár mondaszerű fényét, mint azt Anonymusban látják, vak ellenségeskedés kedvéért elhomályosítja és e cél elérése kedvéért Anonymust sárba tapossa s meghurcolja; az nem magyar, az hazáját nem őszintén szereti!

Magyar ember részéről Anonymust támadni, gyanusítani mindenkor, még a legenyhébb esetben is lelkiismereti, erkölcsi kérdés. A kik eddig tették, azokról bátran állítható, — mert erre részben személyes ismerettség is jogosít föl, — hogy nem gondolták meg ezen állásfoglalásuk erkölcsi jelentőségét, hazafias szempontból vett veszélyességét, végzetességét; másrészt pedig be lehet rájuk bizonyítani, hogy sem okoskodásuk, se birálatuk — bizonyítékot, cáfolatot, vagy helyesbítést ugyanis egyetlenegyet sem tudtak fölhozni

— hazafias jellem itélőszéke előtt a helyét megállani soha képes nem lesz.

Azonban az érveléseknek ezen fajával, t. i. annak kimutatásával, hogy Anonymusnak ellenei mindössze és egyenként egyetlen esetben sem voltak ezideig képesek bebizonyítani, hogy igazuk volt, vagy okadatolva megcáfolni, hogy szorosan vett magyarországi eseményekre nézve Anonymus tévedésben lenne, ügyünket és igazunkat egyetlen lépéssel sem visszük előbbre.

De van egy élesen kirívó vezérérv, mely Anonymus minden támadójánál kivétel nélkül megnyilatkozik és mely az Anonymus-üldözés egész époszán, mint szakadatlan vörös fonal végig húzódik: ez az ő «*simplicitása*» és az ő «*fiatalsága*». A *simplicitást* ugyanis úgy veendő, hogy ő semmi történetírói verzátussággal nem bír és így valahányszor csak egyáltalán az ő pozitív forrásaitól eltérve másokat utánozni kezd, azonnal belesül és észrevenni rajta, hogy kontárkodott; a *fiatalságot* pedig úgy értik, hogy őt — mint Gebhardi is mondja — a 13. században, illetve III. vagy pláne IV. Béla jegyzőjének, tehát már oly késő korban élő írónak tartották, kit a magyarok bejövetelétől és honfoglalásától 300 vagy még több év is választott el és így igen kényelmesen rá lehet fogni még azt is, hogy őt e 300 évnél sötétebb multba csak az ő élénk képzelődése ragadja, s ott a vezérek legelső korában a *vérszerződést* koholja, mely pedig nem egyéb, mint a király és a főurak között IV. Béla utáni időben fennállott viszonyoknak a képe, melyről a vakmerő állítás indokolásaként, mint rendesen minden bizonyítás nélkül kimondják, hogy Árpád idejében az nem olyan volt.

III.

A Gesták ősebbek a Halotti-beszédnél.

Át kell most már térnünk *a tényleges bizonyítás terére*, melyen kiderüljön, hogy Anonymus simplicitása az ő idejekorának, valamint az ő forráskészletének a természetes visszatükrözése volt, továbbá, hogy ő oly korban élt, mely őt a honfoglalás eseményeitől nem oly messze találta, és hogy őt ennélfogva a magyarok bejövetele történetének szempontjából annyira *fiatalnak* venni egyáltalán nem lehet, mely *fiatalság* miatt az ő hitelessége szenvedni lenne kénytelen, illetve az ő hitelességét kétségbe vonni bár ki is feljogosítva lehetne.

Ami a simplicitását illeti, az néki nem szolgálhat hátrányára, hanem csak előnyére. Sőt Schwartner (Res Diplomatica § 42.) egyenesen kimondja: „Quo magis ratio scribendi in chartis aevi medii huius *ruditatem* et notariorum *imperitiam* sapit, eo major, ceteris paribus, chartarum fides est."

Anonymus hiresztelt és megvetett együgyűsége visszaesik az őt gúnyolók és hitelességében gyanusítók fejére!

Első sorban a Gesták összehasonlítása a legrégibb magyar nyelvemlékekkel válik szükségessé; de ez csak úgy lehetséges, ha a Gestákban előforduló *magyar*

szók és nevek összehasonlítására szoritkozunk, hogy így *magyart magyarral* mérlegelhessünk. Legalkalmatosabb e célra kétségen kívül a Pray-codex, illetve a benne foglalt Halottibeszéd és a Könyörgés, annál is inkább, mivel az a szószedet, mely a Gestákból összeállítható, mennyiségre nézve is leginkább felel meg a Pray-codexnek.

E két nyelvemléknek, t. i. az Anonymusból vett szószedetnek és a Pray-codexnek összehasonlításánál általánosságban mindenek előtt felötlenek mindkettőben azon nehézségek, melyek a latin írás ama korszakában a magyar hangoknak írásban való kifejezése körül lépten-nyomon fölmerültek.

Az első nagy és főnehézséget képezte a mélyhangú *â* írása. Az egész latin hangkészletben nem volt egyetlen betű, melynek hangzása ennek megfelelt volna. Szükségképen a surrogálás eszközéhez kellett nyúlni, — minthogy ad hoc új betűket alkotni akkor sem időszerű, sem alkalomszerű nem lehetett.

Az *â*-hoz legközelebb állónak pedig természetszerűleg és elsősorban a latin *o* betű találtatott; de mivel ez egymaga semmikép sem bizonyodott elégnek, mert az olvasásnál az *o*-nak oly gyakran előforduló elcserélése, illetve két értékben, (mint *â* is és mint *o* is) alkalmazása folytán az *o*, vagy az *a* értéknek eltalálása csaknem lehetetlenné s a szók hangzóinak ejtése körül a legbonyodalmasabb határozatlanság kapott volna lábra. Ennek természetes előérzetében a mély *â* és *a* írására az *o*-n kívül másodsorban még az *u* is alkalmasnak, illetve bizonyos hangsúlyi, vagy hangrendi körülmények között póthangként alkalmazhatónak találtatott, lévén az *u nyitottabb ajkakkal,*

quasi szinetlenségenél fogva az *o*-hoz hasonló nemcsak, hanem az *â*-hoz talán még hasonlóbb, mint az *o*.

Ez az általános alap.

De most tekintsük az összehasonlítandó nyelvemlékeket külön-külön véve is.

Anonymus Gestái vizsgálásánál a különösebb figyelem tárgyát képezhetik a következő pontok.

I. A kézirat, mint ilyen — állítólag nem eredeti, hanem másolat. Feltünő, hogy ebben a kérdésben mily vakon utánozza egyik szakíró a másikat! Kimondják, hogy ezen reánk maradt egyetlen példány „másolat", még pedig a nyomtalanul elveszett eredeti példánynak; amit az írási hibák minőségéből vélnek fölismerni. Mivel pedig már *másolatnak* dekretálták, tehát egyuttal rádekretálják azt is, hogy e másolat a XIII. század végéről vagy a XIV. elejéről való.

Pedig ez az Anonymus-kézirat nem *másolat*, hanem «*tisztázat*» *!* a szerzői kéziratnak, az impurumnak a tisztázata, melyben épenúgy megesnek a leírási hibák, mint a másolásnál és mégis, mily nagy különbség a felfogás és a való tényállás megismerése szempontjából!

A «*P dictus magister*»-féle kezdetből következtetett «*cimlap hiánya*» is ezt bizonyítja — mondják. Ez azonban nagyon valószinütlen, mert természetellenes észjárás szüleménye, a mennyiben 1., a kézirat nem másolat, hanem *eredeti tisztázat* s mint ilyen *eredeti kiadmány*, a melyhez a címlap nem hiányzik, mert a Prologus első lapja, illetve ennek első *oldala* a cím is; ha azonban valamely „főcím" elveszéséről volna szó, akkor is nem nyujt ez okot arra a következtetésre, hogy „P dictus magister" alatt „Praedictus"-t

kelljen érteni, mert agyafurt következtetés az, mely praemissumként azt állítja fel 1., hogy a supponált, de elveszett főcímlapon a szerző neve teljesen ki volt tényleg írva, és 2., hogy ha ki is volt írva, hogy ebből a szerzőnek joga legyen a rákövetkező lapon, a Prologusban, minden józan föltevéstől eltérőleg a legelső szót arra használni fel, hogy a *címlapon említett* magisterre *visszamutasson !*

Ha ezt tenni akarta volna is, akkor nem a „Praedictus" kitétellel teszi ezt, mert az a *magister* a címlapon nem lehetett „*leírva*", eléggé „*körülírva*" arra nézve, hogy azt mondhassuk, hogy *róla már szólottunk ;* mert aki a *praedictust* oly értelemben használja és úgy sziglázva írja, mint ezt Anonymus tenni szokta (l. 9. *b.* lapon a 4. sorban, a 25. fej. legelején, a 16. *a.* lapon 4. sorban legalul stb.) hol mindenütt azért használja a *Praedictust* valakiről, vagy valamiről, mert arról megelőzőleg már bőven szólott volt, az a címlap utáni első szóban nem írhatja azt, hogy „Praedictus", mert határozottan az van ott följegyezve, hogy P, a kit magisternek mondanak, szól az ő N barátjához : ő nem nevezi meg sem magát, sem azt a barátját, — nem tudhatni miért, de valószinűleg túlzott szerénységből — talán mert a műve, mint azon észre is vehető, nem eléggé gondosan, nem eléggé az ő fenköltebb izlésének megfelelően, illetve nem eléggé mesterileg van a „*jegyzetszerűség*" rendezetlenségéből kiemelkedően megírva.

II. Anonymus egyénisége — kora (I. Béla) ; munkája a Pray-codexnél öregebb, de e codex olvasása adja a legjobb kulcsot az Anonymusban előforduló magyar szavak olvasásához. A Szent-István király

által alapított iskolák és az azokon működött magisterek (papok és világiak is, még pedig ez utóbbiak között magyarok, kik a hagyomány megőrzése és értékesítése szempontjából hitelt érdemelnek) és az udvari körhöz tartozó különösebben érdekelt egyének (vezérek, nemesek utódai).

III. A Gesták eredetijének genesise — és technikája: a megírás ügyessége, szelleme, mely áthatja, megbízhatósága, hiányossága; földrajzi, történelmi és chronologiai adatai; a strategiai földrajz meglepő pontossága és helyessége.

IV. A „Proprio stilo compilatio“: úgy megírva, mint a „historia troiana“, a melyről a prologusban van szó. És pedig: elsősorban „*de certa scripturarum* (t. i. nem *scripta*, hanem *scripturae!*) *explanatione*“, mely scripturák az előadó tanár, szerencsés rendelkezésére állottak; másodsorban pedig „*ex apera historiae interpretatione*“, t. i. a megtörtént és följegyzett dolgok magyarázata előadása alapján.

V. Megfigyelés és különösebb tárgya, végül: 1. Az észjárás, 2., a grammatika, 3., a magyar szavak írása, ejtése és különböző „*esetekben*“ és *máskép* írva előfordulása, 4., egyes helyek: „*Ubi etiam*“ alkalmazása stb.

Anonymus magyar szavain *nincs* akcentus (az egyetlen „*Ete*“ szón, mint tulajdonnéven van kivételesen ékezet az *É*-n, s az *y* rendesen ékezettel, illetve ponttal van ellátva) különben a latin szövegben is csak az *í*-n van sokszor, de nem *mindig* és nem indokolt jelentőséggel az ékezés, a mit különben csak úgy lehet megfejteni, hogy azon esetben, ha kézirat tényleg másolat, illetve késői tisztázat: a leíró, mint

későbbi század embere, az *í*-kre való ékezést korának írásmódjához képest már úgy megszokta, hogy az eredetiben hiányzó *í* ékezetet mintegy szokásból gyakran tévedésből is fölrakhatta.

A Pray-codexben azonban már más betűkön is látjuk az ékezetet, nevezetesen az *ó* és *á* betűkön, de még alsó ékezet is van az „achscın“ (= asszony jelentésű) szóban, hogy az *sz* élessége kiemeltessék, ami Anonymusban még korántsem fordul elő.

Ha megengedném is, hogy a Gesták ma ismert egyetlen régi példányának *írása* újabbkorú lehet, ez csak azért van, mert nagyon elterjedt az a hiedelem, hogy az ismert bécsi példány nem eredeti, hanem másolat; míg a Halottibeszéd és Könyörgés írása kétségtelenül eredeti.

Ha most már a *Gesták* és a *Latiatuc*-ban alkalmazott hangeszközöket összehasonlítjuk, mindenek előtt általán az fog azonnal felötleni, hogy a Gestákban, lehet mondani, nincsen egyetlen egy magyar szó sem, a melynek olvasását teljesen bizonyosra vehetnők, míg a Latiatuc szövegét képező szók — (mennyiségre nézve körülbelül ugyanannyi, mint a Gestákban előforduló magyar kifejezés) ejtésükre nézve igen nagy számban tisztán és bizonyossággal meghatározhatók, mert a Latiatuc-ban előforduló hangeszközök a kitünőleg magyar hangok kiírására már bizonyos nemét a határozottságnak mutatják, habár itt-ott majd így, majd úgy jutnak kifejezésre, mégis lehetséges már egy bizonyos kulcsot állapítani meg:

Az *â* kifejezésére szolgál a Pray-codexben felváltva az *a* vagy *o*, az *è* kifejezésére *e* vagy *i*, az *i* kif. *i* vagy *y*, az *o* kif. *o* vagy *u* vagy *vv* vagy *uv*, az *u* kif. *u* vagy *v*,

az *ö* kif. *e* vagy *u* vagy *v*, vagy *w*, és végül az *ü* kif. az *i* vagy *u*, vagy *v*; a hosszú *á*, *é*, *í*, *ú*, számára nincsen kellő különböztetés; az *ó* kif. szolgál *o*, *u*, vagy *w*; az *ő* kif. *u*, vagy *v*, vagy *w* vagy *eu*, vagy *ev*; az *ű* kif. pedig *u*. A mássalhangzókra nézve; a *cs* kifejezésére szolgál *c*, *ch*, *s* vagy *sc*; a *gy* kif. *g*; a *h* kif. *h* vagy *ch*; a *j* kif. *i*; a *k* kif. *k*, *c* vagy *ch*; az *ly* kif. *l*; az *ny* kif. *n* vagy *ny*; az *sz* kif. a ʒ, *z*, *sz*, vagy *sc*; a *v* kif. pedig a *v* vagy *u*; a *ty* nem fordul elő. Különben jegy vagy pont föltevésével is van több helyütt segítve a speciális *magyar hangzók* reprodukálása bajain. *Nevezetesen felötlik a Pray-codexben:* hogy az *sz* jelzésére az ʒ-alakú betűn kivül meg van az *sz*, az *ny* jelzésére pedig szintén a mai *ny!*

Ha már most ezt a körülményt, ezt a rendszert, illetve haladottságot összehasonlítjuk az Anonymusban előforduló magyar szóknál használt írásmóddal, akkor azt kell észrevennünk, hogy a magyar szók kiirására szolgáló hanganyag még sokkal csekélyebb, a latin betűknek ezen célra alkalmazása sokkal eredetibb és kezdetlegesebb, de ellenkezőleg ezen alkalmazásnak mikéntje sokkal következetesebb és szabatosabb, mint a Pray-codexben, de semmiféle *új betűk* sem fordulnak a Gestákban elő, dacára, hogy egyetlenül a *Gyyla* név írásánál úgy *látszik*, mintha itt a mai *gy* már szerepelne, pedig ez merő tévedés, amennyiben az *i* helyett használt *y* ebben az írás-esetben (l. 6. fejezet), mint a *G*-nek természetes, mintegy ösztönszerű meglágyítása néz ki, pedig már a 24. f.-ben ugyanezt a nevet már *Gyla* alakban, a 27. f.-ben pedig négyszer is Geula alakban fordul elő, a mely körülmény nem csak azt bizonyítja, hogy a 6. fejezetbeli Gyyla-ban

előforduló *gy* a szokatlan hang kifejezésére alkalmatos lágyítás, illetve *helyettesítési kisérletek* egyike a véletlen hasonlóságnál nem egyéb, s ennélfogva a *gy*-nek akkor már létezése mellett bizonyítékul még egyáltalában nem tekinthető; de bizonyítja egyuttal azt is, hogy e névnek, Gyla vagy Geula, *a kiejtése* is bizonytalan volt, mert míg a 6. és 24. fejezetbeli *Gyyla* és Gyla határozottan *Gyila*, addig a 27. fejezetbeli Geula, az *eu* általános *kisegítő* után itélve a *Gyüla*, *Gyölá*, vagy a *Győla*, illetve Gyela ejtést is megengedi.

A szabatosság hiánya Anonymusban tehát leginkább oly szókra terjed ki, melyeknél *a kiejtés bizonytalansága* bármely oknál fogva fennforog, és melyek sem elegendőleg forgalomban nincsenek, sempedig eléggé gyakran írva elő nem fordulnak és így ejtésük megállapításához a tényleg szükséges *gyakorlati alapok* hiányzanak.

Egyébként Anonymusban a szabatosság eléggé tökéletes, annyira, hogy a magánhangzók nevezetesen az igen változó *o*, *u* és *eu* használatára vonatkozólag aszerint ahogy a betűk valamelyike mint 1., önszótag, 2., szókezdő önszótag, 3., szókezdő elsőhang, 4., szókezdő nem-elsőhang, 5., csatolt szótag elsője, 6., csatolt szótag nemelsője, 7., szótagi (nemvégső) hang és 8., mint végbetű fordul elő; sőt még azon megkülönböztetés tekintetbevételével is, vajjon az illető betűk mint hangok rövid vagy hosszú, hangsúlyos vagy súlytalan szótagban állanak — a görög szótaghangkülönbségek szubtilitására emlékeztetően.

Az álhangzók alkalmazása és hangzása, pl. az *u* mint *v*, az *y* mint *i*, az *y* és *i* mint *j*, a *w* néha mint *uv* vagy *vu*, esetleg mint *ö*, *öv* vagy *ü* is eléggé

typikus és a Prai-codex hasonló eseteitől annyira különbözik, hogy lehetetlen a Gestákat már egyedül csak ezen szempontból is vagy két századdal régiebbnek nem határozni meg! annál is inkább mivel a *cs*, *gy*, *ly*, *ny*, *sz* és *zs* magyarhangok egyetlen egyikére sincs még az írásjegy (a Pray-codexben az *ny* és *sz* sőt egy külön ʒ már van) alkalmazásban, továbbá mivel a másoló szokáshibájából származó s egészen indokolatlan *í* ékezeteket kivéve sem az *a* sempedig az *o* betűn ékezés még nem fordul elő, és a mivel általán magyar szók, illetve sajátos magyar hangok kiírásánál a modus vivendi sokkal szükebb határok között mozog és észrevehetőleg sokkal kezdetlegesebben küzdi le a nehézségeket, mint azt a *Halottibeszéd* aránylag gyakorlottabb, szabadabb és haladottabb irású szövegében látjuk.

Hogy a szabatosság a Gestákban nagyobb, mint a Pray-codexben, az abban leli magyarázatát, hogy mentül későbbi a kézirat, annál szabadabbá válik a magyarhangok írására vonatkozó gyakorlat, és annál könnyebben vonja ki magát a szabályok nyügéből, mert könnyebben tud magán már más segédeszközök (ékezések és külön betűk) alkalmazása folytán segíteni: a szabatosság mint ilyen már nem képez oly nélkülözhetetlen föltételt, mint a régibb keletű eredetiek megirásánál, mely utóbbiaknál főleg ez a *szabatosság* képezi a csekélyebb hangeszközök kalamításának idejében a csaknem egyedül biztosan vezető fonalat, melyre természetszerüleg az alkalmas hangeszközök gyarapodtával mindkevésbé volt már szükség.

E szabatosság vezető erejére némi világosságot

vethet az Anonymus egyes fejezeteire kiterjedő vizsgálódó elemzés, melyet a lentebb következő „Szószedet“ anyagából lehet megitélés tárgyává tenni.

Az Anonymusban előforduló szók és értelmük összehasonlításából — mint ezt az alantabb következő „Szószedet“-ből bőven tapasztalhatjuk — következtetni és bebizonyítani lehet, hogy a Gesták keletkezésükre nézve *jóval korábbi időre* teendők, mint a Pray-codex. Mivel azonban Anonymus a Gestákat azon Béla király halála *után* írta, a kinek ő jegyzője volt, a Pray-codex pedig, tekintve a benne 1150-től kezdődőleg előforduló husvétmutató táblában 1183-tól kezdve történő septuagesima-helyesbítéseket, ezen codex keletkezését 1150-től 1183-ig terjedő időre tenni a legtermészetesebben indokolva van, — noha Toldy Ferenc ezen nyelvemléket határozottan a XI. századba teszi: azt, hogy a Gesták III. Béla halála (1196) után, de még II. Béla halála (1141) után is — az 1150-hez oly közvetlen közel eső időben — irattak volna, a legalább is egy évszázadot kitevő íráskülönbségre való tekintetből is teljes határozottsággal kizártnak kell tekinteni és ebből minden kételkedést kizáróan az folyik, hogy Anonymus csakis I. Béla királynak lehetett a jegyzője, hogy a Gestákat ezen király halála (1063) után írta, illetve fejezte be — a prologussal, t. i. akkor, midőn a „Gesta Hungarorum“ eredetijét megírta, tehát jóval a letisztázás megtörténte előtt.

Anonymus és az ő szeretett *N.* barátja még Szt.-István király életében s az ezen király bölcs gondoskodása által a magyarok eredetének ismertetése szempontjából minden esetre kitünően szervezett és gondozott iskolában voltak tanulótársak; Anonymus

pedig az ő barátjának, N.-nek a magyarok történetének megírására vonatkozólag tett igéretét nagyon későn váltotta be, mint azt a prologusban ki is emeli, tehát nincs kizárva, hogy már öregedő és tapasztaltabb korában írta meg a Gestákat, ami azt legkevésbé sem zárja ki, hogy P. mester és az ő N. barátja még Szt.-István korában, illetve az ezen király által szervezett iskolák egyikében tanultak. Azért kétséget nem szenved, hogy oly közel a honfoglalás idejéhez Anonymus azt, a mit ezen iskolában a magyarok bejöveteléről tanult és följegyzett, minden esetre közvetlen és hiteles forrásból merítette. Az a föltevés, hogy Anonymus, mint egyesek állitják, valamely külföldi egyetemen volt volna N. barátjának tanulótársa — nevezetesen Párisban: határozottan ki van zárva, még pedig két okból. Először azért, mivel Anonymus, ha Párisban tanult volna, mindenesetre viseltetett volna annyi előszeretettel a franciák iránt, hogy ott, hol ő a magyaroknak Franciaországba való betöréséről szól, nem nyilatkozott volna oly közönséges és oly feltünő rövidséggel, mint a hogy ezt a 4 sorból álló 54. fejezetben teszi; és másodszor, mivel Párisban nem törődtek a magyarok bejövetele óta elmult 250—260 esztendő után Magyarországgal, s nevezetesen a honfoglalással *annyira* és oly részletességgel, hogy a tanári előadásokból olyan és annyi jegyzetet lehetett volna csinálni, mint a mennyit ez tényleg jegyzett. Ilyen *részletesen a honfoglalásról* csak Magyarországon lehetett tanítani és jegyezni!

A Szt. István király idejében nevelkedett és I. Béla király alatt jegyzősködött Anonymusnak tehát ily körülmények között eszközölt följegyzések alapján

keletkezet Gestáit egészen más szemmel kell tekintenünk, és egészen más alapról kell megbirálnunk, mint azon Anonymusét, ki III. Béla halála után s a magyarok bejövetelétől 300 évnyi távolságból írta meg a honfoglalás történetét!

Mily nagy a különbség az I. Béla és a III. Béla király alatt volt jegyző által írott honfoglalási munka hitelessége és megbízhatósága között!

Nem lesz fölösleges itt egy kissé ezen különbség mérlegelésbe elmélyedni, és megtalálni azon konkluenseket, melyek az Anonymust már-már elértékteleníteni fenyegetett bizalmatlanságtól és félreértéstől, a történelmileg és földrajzilag vett föltétlen hitelesség terére átvezetnek s a mely téren Anonymust bátran „próbakő“ gyanánt lehet tekinteni: az, míről nem ír (pl. Szvatoplukról), mint indokolt kihagyás vehető tekintetbe, mert hogy Álmosnak v. Árpádnak Szvatoplukkal soha semmi dolga nem volt, az már maga ezen körülmény ignorálása tényéből is elég bizonyosnak tekinthető; azt pedig, amit ír, oly határozott bizalommal kell fogadnunk, hogy mindazon dolgok, melyeket az ellenségei ellene fölhoznak, mint merő tévedések álljanak szemeink előtt, melyekről bizonyosra vehetjük, hogy, ha Anonymus próbakövére tesszük és ellene fölhozott tételek mindegyikét egyenként a történelem leghitelesebb forrásai nyomán kutatva földerítjük: ezen tételek egytől egyig téveseknek bizonyodván, Anonymus följegyzéseinek hitelessége mellett a legfényesebb bizonyítékok gyanánt kell hogy szerepeljenek!

Anonymusnak a *honfoglalásra mint ilyenre* vonatkozó *történelmi* adatai nem lehetnek tévesek; ezek oly határozottan megbízhatók, mint a mily megbízha-

hatók az ő Magyarország területére vonatkozó geo- illetve topografiai följegyzései! Ezeken úgy, mint amazokon minden kétely és minden ellenállítás megtörik, mert az ő adatai és följegyzései teljesen hitelesek és megcáfolhatatlanok.

De az ő etymologiai fejtegetéseinél hiányzik a nyelvészeti alap, mert Anonymus nem volt magyar, sőt magyarul is nagyon gyengén tudhatott. Mint magyarul nem tudó *benszülött* jutott a tudományos és papi pályára, ki a germanizmus, és italizmusnak a Gestákban előforduló árnyalatait az ő tanítóitól, a Szt. István által behozott idegenajkú, de latinul tanitó szerzetesektől, papoktól sajátította el; valószinű azonban, hogy ugyancsak ezektől sajátította el a sajátosságot és a helyenként valósággal idegenszerű játsziságot egyes részletek tárgyalásánál. De még ez a körülmény is arra vall, hogy Anonymus a Gestákat igen korai időben, az írói műveltségnek első, alsó fokain, a határozott komolyságnak a tudományok terén való eláltalánosodásának küszöbén írta és ez a körülmény magyarázza meg azt a sajátosságot is, hogy Anonymus — több helyen is — más krónikáknak csaknem ugyanazon szavaival írja le az alakokat és helyzeteket, sőt még azt is, a mit ő Álmos ajkaira ad akkor, midőn a kievi csatát megelőzőleg véle az „O Scithici et commilitones mei, viri fortissimi“ kezdetű harci szónoklatot elmondatja (a 8. fejezetben).

De ezen gyengeségek mind csak a szív romlatlanságára s a valótlanság szempontjából vett ártatlanságra vallanak és nem jogosítanak föl senkit arra, hogy az adatok hitelességében kételkedjék, hanem

hogy itt is megemlékezzék azon oklevéltani igazságról, melyet már e fejezet elején is hangoztattunk, hogy t. i. minél nagyobb tapasztalatlansággal és bárdolatlansággal vádolja valamely középkori oklevél az ő íróját, annál nagyobb hitelt érdemel a kérdésben lévő oklevél.

— hazafias jellem itélőszéke előtt a helyét megállani soha képes nem lesz.

Azonban az érveléseknek ezen fajával, t. i. annak kimutatásával, hogy Anonymusnak ellenei mindössze és egyenként egyetlen esetben sem voltak ezideig képesek bebizonyítani, hogy igazuk volt, vagy okadatolva megcáfolni, hogy szorosan vett magyarországi eseményekre nézve Anonymus tévedésben lenne, ügyünket és igazunkat egyetlen lépéssel sem visszük előbbre.

De van egy élesen kirívó vezérérv, mely Anonymus minden támadójánál kivétel nélkül megnyilatkozik és mely az Anonymus-üldözés egész époszán, mint szakadatlan vörös fonal végig húzódik: ez az ő «*simplicitása*» és az ő «*fiatalsága*». A *simplicitást* ugyanis úgy veendő, hogy ő semmi történetírói verzátussággal nem bír és így valahányszor csak egyáltalán az ő pozitív forrásaitól eltérve másokat utánozni kezd, azonnal belesül és észrevenni rajta, hogy kontárkodott; a *fiatalságot* pedig úgy értik, hogy őt — mint Gebhardi is mondja — a 13. században, illetve III. vagy pláne IV. Béla jegyzőjének, tehát már oly késő korban élő írónak tartották, kit a magyarok bejövetelétől és honfoglalásától 300 vagy még több év is választott el és így igen kényelmesen rá lehet fogni még azt is, hogy őt e 300 évnél sötétebb multba csak az ő élénk képzelődése ragadja, s ott a vezérek legelső korában a *vérszerződést* koholja, mely pedig nem egyéb, mint a király és a főurak között IV. Béla utáni időben fennállott viszonyoknak a képe, melyről a vakmerő állítás indokolásaként, mint rendesen minden bizonyítás nélkül kimondják, hogy Árpád idejében az nem olyan volt.

III.

A Gesták ősebbek a Halotti-beszédnél.

Át kell most már térnünk *a tényleges bizonyítás terére*, melyen kiderüljön, hogy Anonymus simplicitása az ő idejekorának, valamint az ő forráskészletének a természetes visszatükrözése volt, továbbá, hogy ő oly korban élt, mely őt a honfoglalás eseményeitől nem oly messze találta, és hogy őt ennélfogva a magyarok bejövetele történetének szempontjából annyira *fiatalnak* venni egyáltalán nem lehet, mely *fiatalság* miatt az ő hitelessége szenvedni lenne kénytelen, illetve az ő hitelességét kétségbe vonni bár ki is feljogosítva lehetne.

Ami a simplicitását illeti, az néki nem szolgálhat hátrányára, hanem csak előnyére. Sőt Schwartner (Res Diplomatica § 42.) egyenesen kimondja: „Quo magis ratio scribendi in chartis aevi medii huius *ruditatem* et notariorum *imperitiam* sapit, eo major, ceteris paribus, chartarum fides est."

Anonymus hiresztelt és megvetett együgyűsége visszaesik az őt gúnyolók és hitelességében gyanusítók fejére!

Első sorban a Gesták összehasonlítása a legrégibb magyar nyelvemlékekkel válik szükségessé; de ez csak úgy lehetséges, ha a Gestákban előforduló *magyar*

szók és nevek összehasonlítására szoritkozunk, hogy így *magyart magyarral* mérlegelhessünk. Legalkalmatosabb e célra kétségen kívül a Pray-codex, illetve a benne foglalt Halottibeszéd és a Könyörgés, annál is inkább, mivel az a szószedet, mely a Gestákból összeállítható, mennyiségre nézve is leginkább felel meg a Pray-codexnek.

E két nyelvemléknek, t. i. az Anonymusból vett szószedetnek és a Pray-codexnek összehasonlításánál általánosságban mindenek előtt felötlenek mindkettőben azon nehézségek, melyek a latin írás ama korszakában a magyar hangoknak írásban való kifejezése körül lépten-nyomon fölmerültek.

Az első nagy és főnehézséget képezte a mélyhangú *â* írása. Az egész latin hangkészletben nem volt egyetlen betű, melynek hangzása ennek megfelelt volna. Szükségképen a surrogálás eszközéhez kellett nyúlni, — minthogy ad hoc új betűket alkotni akkor sem időszerű, sem alkalomszerű nem lehetett.

Az *â*-hoz legközelebb állónak pedig természetszerűleg és elsősorban a latin *o* betű találtatott; de mivel ez egymaga semmikép sem bizonyodott elégnek, mert az olvasásnál az *o*-nak oly gyakran előforduló elcserélése, illetve két értékben, (mint *â* is és mint *o* is) alkalmazása folytán az *o*, vagy az *a* értéknek eltalálása csaknem lehetetlenné s a szók hangzóinak ejtése körül a legbonyodalmasabb határozatlanság kapott volna lábra. Ennek természetes előérzetében a mély *â* és *a* írására az *o*-n kívül másodsorban még az *u* is alkalmasnak, illetve bizonyos hangsúlyi, vagy hangrendi körülmények között póthangként alkalmazhatónak találtatott, lévén az *u nyitottabb ajkakkal*,

quasi szinetlenségenél fogva az *o*-hoz hasonló nemcsak, hanem az *â*-hoz talán még hasonlóbb, mint az *o*.

Ez az általános alap.

De most tekintsük az összehasonlítandó nyelvemlékeket külön-külön véve is.

Anonymus Gestái vizsgálásánál a különösebb figyelem tárgyát képezhetik a következő pontok.

I. A kézirat, mint ilyen — állítólag nem· eredeti, hanem másolat. Feltünő, hogy ebben a kérdésben mily vakon utánozza egyik szakíró a másikat! Kimondják, hogy ezen reánk maradt egyetlen példány „másolat“, még pedig a nyomtalanul elveszett eredeti példánynak; amit az írási hibák minőségéből vélnek fölismerni. Mivel pedig már *másolatnak* dekretálták, tehát egyuttal rádekretálják azt is, hogy e másolat a XIII. század végéről vagy a XIV. elejéről való.

Pedig ez az Anonymus-kézirat nem *másolat*, hanem «*tisztázat*»! a szerzői kéziratnak, az impurumnak a tisztázata, melyben épenúgy megesnek a leírási hibák, mint a másolásnál és mégis, mily nagy különbség a felfogás és a való tényállás megismerése szempontjából!

A «*P dictus magister*»-féle kezdetből következtetett «*cimlap hiánya*» is ezt bizonyítja — mondják. Ez azonban nagyon valószinütlen, mert természetellenes észjárás szüleménye, a mennyiben 1., a kézirat nem másolat, hanem *eredeti tisztázat* s mint ilyen *eredeti kiadmány*, a melyhez a címlap nem hiányzik, mert a Prologus első lapja, illetve ennek első *oldala* a cím is; ha azonban valamely „főcím“ elveszéséről volna szó, akkor is nem nyujt ez okot arra a következtetésre, hogy „P dictus magister“ alatt „Praedictus“-t

kelljen érteni, mert agyafurt következtetés az, mely praemissumként azt állítja fel 1., hogy a supponált, de elveszett főcímlapon a szerző neve teljesen ki volt tényleg írva, és 2., hogy ha ki is volt írva, hogy ebből a szerzőnek joga legyen a rákövetkező lapon, a Prologusban, minden józan föltevéstől eltérőleg a legelső szót arra használni fel, hogy a *címlapon említett* magisterre *visszamutasson !*

Ha ezt tenni akarta volna is, akkor nem a „Praedictus“ kitétellel teszi ezt, mert az a *magister* a címlapon nem lehetett „*leírva*“, eléggé „*körülírva*“ arra nézve, hogy azt mondhassuk, hogy *róla már szólottunk ;* mert aki a *praedictust* oly értelemben használja és úgy sziglázva írja, mint ezt Anonymus tenni szokta (l. 9. *b.* lapon a 4. sorban, a 25. fej. legelején, a 16. *a.* lapon 4. sorban legalul stb.) hol mindenütt azért használja a *Praedictust* valakiről, vagy valamiről, mert arról megelőzőleg már bőven szólott volt, az a címlap utáni első szóban nem írhatja azt, hogy „Praedictus“, mert határozottan az van ott följegyezve, hogy P, a kit magisternek mondanak, szól az ő N barátjához : ő nem nevezi meg sem magát, sem azt a barátját, — nem tudhatni miért, de valószinűleg túlzott szerénységből — talán mert a műve, mint azon észre is vehető, nem eléggé gondosan, nem eléggé az ő fenköltebb izlésének megfelelően, illetve nem eléggé mesterileg van a „*jegyzetszerűség*“ rendezetlenségéből kiemelkedően megírva.

II. Anonymus egyénisége — kora (I. Béla) ; munkája a Pray-codexnél öregebb, de e codex olvasása adja a legjobb kulcsot az Anonymusban előforduló magyar szavak olvasásához. A Szent-István király

által alapított iskolák és az azokon működött magisterek (papok és világiak is, még pedig ez utóbbiak között magyarok, kik a hagyomány megőrzése és értékesítése szempontjából hitelt érdemelnek) és az udvari körhöz tartozó különösebben érdekelt egyének (vezérek, nemesek utódai).

III. A Gesták eredetijének genesise — és technikája: a megírás ügyessége, szelleme, mely áthatja, megbízhatósága, hiányossága; földrajzi, történelmi és chronologiai adatai; a strategiai földrajz meglepő pontossága és helyessége.

IV. A „Proprio stilo compilatio“: úgy megírva, mint a „historia troiana“, a melyről a prologusban van szó. És pedig: elsősorban *„de certa scripturarum* (t. i. nem *scripta*, hanem *scripturae!*) *explanatione*“, mely scripturák az előadó tanár, szerencsés rendelkezésére állottak; másodsorban pedig *„ex apera historiae interpretatione*“, t. i. a megtörtént és följegyzett dolgok magyarázata előadása alapján.

V. Megfigyelés és különösebb tárgya, végül: 1. Az észjárás, 2., a grammatika, 3., a magyar szavak írása, ejtése és különböző *„esetekben*“ és *másképₚ* írva előfordulása, 4., egyes helyek: *„Ubi etiam*“ alkalmazása stb.

Anonymus magyar szavain *nincs* akcentus (az egyetlen *„Ete*“ szón, mint tulajdonnéven van kivételesen ékezet az *É*-n, s az *y* rendesen ékezettel, illetve ponttal van ellátva) különben a latin szövegben is csak az *í*-n van sokszor, de nem *mindig* és nem indokolt jelentőséggel az ékezés, a mit különben csak úgy lehet megfejteni, hogy azon esetben, ha kézirat tényleg másolat, illetve késői tisztázat: a leíró, mint

későbbi század embere, az *í*-kre való ékezést korának írásmódjához képest már úgy megszokta, hogy az eredetiben hiányzó *í* ékezetet mintegy szokásból gyakran tévedésből is fölrakhatta.

A Pray-codexben azonban már más betűkön is látjuk az ékezetet, nevezetesen az *ó* és *á* betűkön, de még alsó ékezet is van az „achscın“ (= asszony jelentésű) szóban, hogy az *sz* élessége kiemeltessék, ami Anonymusban még korántsem fordul elő.

Ha megengedném is, hogy a Gesták ma ismert egyetlen régi példányának *írása* újabbkorú lehet, ez csak azért van, mert nagyon elterjedt az a hiedelem, hogy az ismert bécsi példány nem eredeti, hanem másolat; míg a Halottibeszéd és Könyörgés írása kétségtelenül eredeti.

Ha most már a *Gesták* és a *Latiatuc*-ban alkalmazott hangeszközöket összehasonlítjuk, mindenek előtt általán az fog azonnal felötleni, hogy a Gestákban, lehet mondani, nincsen egyetlen egy magyar szó sem, a melynek olvasását teljesen bizonyosra vehetnők, míg a Latiatuc szövegét képező szók — (mennyiségre nézve körülbelül ugyanannyi, mint a Gestákban előforduló magyar kifejezés) ejtésükre nézve igen nagy számban tisztán és bizonyossággal meghatározhatók, mert a Latiatuc-ban előforduló hangeszközök a kitünőleg magyar hangok kiírására már bizonyos nemét a határozottságnak mutatják, habár itt-ott majd így, majd úgy jutnak kifejezésre, mégis lehetséges már egy bizonyos kulcsot állapítani meg:

Az *â* kifejezésére szolgál a Pray-codexben felváltva az *a* vagy *o*, az *è* kifejezésére *e* vagy *i*, az *i* kif. *i* vagy *y*, az *o* kif. *o* vagy *u* vagy *vv* vagy *uv*, az *u* kif. *u* vagy *v*,

az *ö* kif. *e* vagy *u* vagy *v*, vagy *w*, és végül az *ü* kif. az *i* vagy *u*, vagy *v*; a hosszú *á*, *é*, *í*, *ú*, számára nincsen kellő különböztetés; az *ó* kif. szolgál *o*, *u*, vagy *w*; az *ő* kif. *u*, vagy *v*, vagy *w* vagy *eu*, vagy *ev*; az *ű* kif. pedig *u*. A mássalhangzókra nézve; a *cs* kifejezésére szolgál *c*, *ch*, *s* vagy *sc*; a *gy* kif. *g*; a *h* kif. *h* vagy *ch*; a *j* kif. *i*; a *k* kif. *k*, *c* vagy *ch*; az *ly* kif. *l*; az *ny* kif. *n* vagy *ny*; az *sz* kif. a ʒ, *ʒ*, *sz*, vagy *sc*; a *v* kif. pedig a *v* vagy *u*; a *ty* nem fordul elő. Különben jegy vagy pont föltevésével is van több helyütt segítve a speciális *magyar hangzók* reprodukálása bajain. *Nevezetesen felötlik a Pray-codexben:* hogy az *sz* jelzésére az ʒ-alakú betűn kivül meg van az *sz*, az *ny* jelzésére pedig szintén a mai *ny!*

Ha már most ezt a körülményt, ezt a rendszert, illetve haladottságot összehasonlítjuk az Anonymusban előforduló magyar szóknál használt írásmóddal, akkor azt kell észrevennünk, hogy a magyar szók kiirására szolgáló hanganyag még sokkal csekélyebb, a latin betűknek ezen célra alkalmazása sokkal eredetibb és kezdetlegesebb, de ellenkezőleg ezen alkalmazásnak mikéntje sokkal következetesebb és szabatosabb, mint a Pray-codexben, de semmiféle *új betűk* sem fordulnak a Gestákban elő, dacára, hogy egyetlenül a *Gyyla* név írásánál úgy *látszik*, mintha itt a mai *gy* már szerepelne, pedig ez merő tévedés, amennyiben az *i* helyett használt *y* ebben az írás-esetben (l. 6. fejezet), mint a *G*-nek természetes, mintegy ösztönszerű meglágyítása néz ki, pedig már a 24. f.-ben ugyanezt a nevet már *Gyla* alakban, a 27. f.-ben pedig négyszer is Geula alakban fordul elő, a mely körülmény nem csak azt bizonyítja, hogy a 6. fejezetbeli Gyyla-ban

előforduló *gy* a szokatlan hang kifejezésére alkalmatos lágyítás, illetve *helyettesítési kisérletek* egyike a véletlen hasonlóságnál nem egyéb, s ennélfogva a *gy*-nek akkor már létezése mellett bizonyítékul még egyáltalában nem tekinthető; de bizonyítja egyuttal azt is, hogy e névnek, Gyla vagy Geula, *a kiejtése* is bizonytalan volt, mert míg a 6. és 24. fejezetbeli *Gyyla* és Gyla határozottan *Gyila*, addig a 27. fejezetbeli Geula, az *eu* általános *kisegítő* után itélve a *Gyüla*, *Gyölá*, vagy a *Győla*, illetve Gyela ejtést is megengedi.

A szabatosság hiánya Anonymusban tehát leginkább oly szókra terjed ki, melyeknél *a kiejtés bizonytalansága* bármely oknál fogva fennforog, és melyek sem elegendőleg forgalomban nincsenek, sempedig eléggé gyakran írva elő nem fordulnak és így ejtésük megállapításához a tényleg szükséges *gyakorlati alapok* hiányzanak.

Egyébként Anonymusban a szabatosság eléggé tökéletes, annyira, hogy a magánhangzók nevezetesen az igen változó *o*, *u* és *eu* használatára vonatkozólag aszerint ahogy a betűk valamelyike mint 1., önszótag, 2., szókezdő önszótag, 3., szókezdő elsőhang, 4., szókezdő nem-elsőhang, 5., csatolt szótag elsője, 6., csatolt szótag nemelsője, 7., szótagi (nemvégső) hang és 8., mint végbetű fordul elő; sőt még azon megkülönböztetés tekintetbevételével is, vajjon az illető betűk mint hangok rövid vagy hosszú, hangsúlyos vagy súlytalan szótagban állanak — a görög szótaghangkülönbségek szubtilitására emlékeztetően.

Az álhangzók alkalmazása és hangzása, pl. az *u* mint *v*, az *y* mint *i*, az *y* és *i* mint *j*, a *w* néha mint *uv* vagy *vu*, esetleg mint *ö*, *öv* vagy *ü* is eléggé

typikus és a Prai-codex hasonló eseteitől annyira különbözik, hogy lehetetlen a Gestákat már egyedül csak ezen szempontból is vagy két századdal régiebbnek nem határozni meg ! annál is inkább mivel a *cs*, *gy*, *ly*, *ny*, *sz* és *zs* magyarhangok egyetlen egyikére sincs még az írásjegy (a Pray-codexben az *ny* és *sz* sőt egy külön ʒ már van) alkalmazásban, továbbá mivel a másoló szokáshibájából származó s egészen indokolatlan *í* ékezeteket kivéve sem az *a* sempedig az *o* betűn ékezés még nem fordul elő, és a mivel általán magyar szók, illetve sajátos magyar hangok kiírásánál a modus vivendi sokkal szükebb határok között mozog és észrevehetőleg sokkal kezdetlegesebben küzdi le a nehézségeket, mint azt a *Halottibeszéd* aránylag gyakorlottabb, szabadabb és haladottabb irású szövegében látjuk.

Hogy a szabatosság a Gestákban nagyobb, mint a Pray-codexben, az abban leli magyarázatát, hogy mentül későbbi a kézirat, annál szabadabbá válik a magyarhangok írására vonatkozó gyakorlat, és annál könnyebben vonja ki magát a szabályok nyügéből, mert könnyebben tud magán már más segédeszközök (ékezések és külön betűk) alkalmazása folytán segíteni : a szabatosság mint ilyen már nem képez oly nélkülözhetetlen föltételt, mint a régibb keletű eredetiek megirásánál, mely utóbbiaknál főleg ez a *szabatosság* képezi a csekélyebb hangeszközök kalamításának idejében a csaknem egyedül biztosan vezető fonalat, melyre természetszerüleg az alkalmas hangeszközök gyarapodtával mindkevésbé volt már szükség.

E szabatosság vezető erejére némi világosságot

vethet az Anonymus egyes fejezeteire kiterjedő vizsgálódó elemzés, melyet a lentebb következő „Szószedet“ anyagából lehet megitélés tárgyává tenni.

Az Anonymusban előforduló szók és értelmük összehasonlításából — mint ezt az alantabb következő „Szószedet“-ből bőven tapasztalhatjuk — következtetni és bebizonyítani lehet, hogy a Gesták keletkezésükre nézve *jóval korábbi időre* teendők, mint a Pray-codex. Mivel azonban Anonymus a Gestákat azon Béla király halála *után* írta, a kinek ő jegyzője volt, a Pray-codex pedig, tekintve a benne 1150-től kezdődőleg előforduló husvétmutató táblában 1183-tól kezdve történő septuagesima-helyesbítéseket, ezen codex keletkezését 1150-től 1183-ig terjedő időre tenni a legtermészetesebben indokolva van, — noha Toldy Ferenc ezen nyelvemléket határozottan a XI. századba teszi: azt, hogy a Gesták III. Béla halála (1196) után, de még II. Béla halála (1141) után is — az 1150-hez oly közvetlen közel eső időben — irattak volna, a legalább is egy évszázadot kitevő íráskülönbségre való tekintetből is teljes határozottsággal kizártnak kell tekinteni és ebből minden kételkedést kizáróan az folyik, hogy Anonymus csakis I. Béla királynak lehetett a jegyzője, hogy a Gestákat ezen király halála (1063) után írta, illetve fejezte be — a prologussal, t. i. akkor, midőn a „Gesta Hungarorum“ eredetijét megírta, tehát jóval a letisztázás megtörténte előtt.

Anonymus és az ő szeretett *N.* barátja még Szt.-István király életében s az ezen király bölcs gondoskodása által a magyarok eredetének ismertetése szempontjából minden esetre kitünően szervezett és gondozott iskolában voltak tanulótársak; Anonymus

pedig az ő barátjának, N.-nek a magyarok történetének megírására vonatkozólag tett igéretét nagyon későn váltotta be, mint azt a prologusban ki is emeli, tehát nincs kizárva, hogy már öregedő és tapasztaltabb korában írta meg a Gestákat, ami azt legkevésbé sem zárja ki, hogy P. mester és az ő N. barátja még Szt.-István korában, illetve az ezen király által szervezett iskolák egyikében tanultak. Azért kétséget nem szenved, hogy oly közel a honfoglalás idejéhez Anonymus azt, a mit ezen iskolában a magyarok bejöveteléről tanult és följegyzett, minden esetre közvetlen és hiteles forrásból merítette. Az a föltevés, hogy Anonymus, mint egyesek állitják, valamely külföldi egyetemen volt volna N. barátjának tanulótársa — nevezetesen Párisban: határozottan ki van zárva, még pedig két okból. Először azért, mivel Anonymus, ha Párisban tanult volna, mindenesetre viseltetett volna annyi előszeretettel a franciák iránt, hogy ott, hol ő a magyaroknak Franciaországba való betöréséről szól, nem nyilatkozott volna oly közönséges és oly feltünő rövidséggel, mint a hogy ezt a 4 sorból álló 54. fejezetben teszi; és másodszor, mivel Párisban nem törődtek a magyarok bejövetele óta elmult 250—260 esztendő után Magyarországgal, s nevezetesen a honfoglalással *annyira* és oly részletességgel, hogy a tanári előadásokból olyan és annyi jegyzetet lehetett volna csinálni, mint a mennyit ez tényleg jegyzett. Ilyen *részletesen a honfoglalásról* csak Magyarországon lehetett tanítani és jegyezni!

A Szt. István király idejében nevelkedett és I. Béla király alatt jegyzősködött Anonymusnak tehát ily körülmények között eszközölt följegyzések alapján

keletkezet Gestáit egészen más szemmel kell tekintenünk, és egészen más alapról kell megbirálnunk, mint azon Anonymusét, ki III. Béla halála után s a magyarok bejövetelétől 300 évnyi távolságból írta meg a honfoglalás történetét!

Mily nagy a különbség az I. Béla és a III. Béla király alatt volt jegyző által írott honfoglalási munka hitelessége és megbízhatósága között!

Nem lesz fölösleges itt egy kissé ezen különbség mérlegelésbe elmélyedni, és megtalálni azon konkluenseket, melyek az Anonymust már-már elértéktelenîteni fenyegetett bizalmatlanságtól és félreértéstől, a történelmileg és földrajzilag vett föltétlen hitelesség terére átvezetnek s a mely téren Anonymust bátran „próbakő" gyanánt lehet tekinteni: az, míről nem ír (pl. Szvatoplukról), mint indokolt kihagyás vehető tekintetbe, mert hogy Álmosnak v. Árpádnak Szvatoplukkal soha semmi dolga nem volt, az már maga ezen körülmény ignorálása tényéből is elég bizonyosnak tekinthető; azt pedig, amit ír, oly határozott bizalommal kell fogadnunk, hogy mindazon dolgok, melyeket az ellenségei ellene fölhoznak, mint merő tévedések álljanak szemeink előtt, melyekről bizonyosra vehetjük, hogy, ha Anonymus próbakövére tesszük és ellene fölhozott tételek mindegyikét egyenként a történelem leghitelesebb forrásai nyomán kutatva földerítjük: ezen tételek egytől egyig téveseknek bizonyodván, Anonymus följegyzéseinek hitelessége mellett a legfényesebb bizonyítékok gyanánt kell hogy szerepeljenek!

Anonymusnak a *honfoglalásra mint ilyenre* vonatkozó *történelmi* adatai nem lehetnek tévesek; ezek oly határozottan megbízhatók, mint a mily megbízha-

hatók az ő Magyarország területére vonatkozó geo- illetve topografiai följegyzései! Ezeken úgy, mint amazokon minden kétely és minden ellenállítás megtörik, mert az ő adatai és följegyzései teljesen hitelesek és megcáfolhatatlanok.

De az ő etymologiai fejtegetéseinél hiányzik a nyelvészeti alap, mert Anonymus nem volt magyar, sőt magyarul is nagyon gyengén tudhatott. Mint magyarul nem tudó *benszülött* jutott a tudományos és papi pályára, ki a germanizmus, és italizmusnak a Gestákban előforduló árnyalatait az ő tanítóitól, a Szt. István által behozott idegenajkú, de latinul tanitó szerzetesektől, papoktól sajátította el; valószinű azonban, hogy ugyancsak ezektől sajátította el a sajátosságot és a helyenként valósággal idegenszerű játsziságot egyes részletek tárgyalásánál. De még ez a körülmény is arra vall, hogy Anonymus a Gestákat igen korai időben, az írói műveltségnek első, alsó fokain, a határozott komolyságnak a tudományok terén való eláltalánosodásának küszöbén írta és ez a körülmény magyarázza meg azt a sajátosságot is, hogy Anonymus — több helyen is — más krónikáknak csaknem ugyanazon szavaival írja le az alakokat és helyzeteket, sőt még azt is, a mit ő Álmos ajkaira ad akkor, midőn a kievi csatát megelőzőleg véle az „O Scithici et commilitones mei, viri fortissimi“ kezdetű harci szónoklatot elmondatja (a 8. fejezetben).

De ezen gyengeségek mind csak a szív romlatlanságára s a valótlanság szempontjából vett ártatlanságra vallanak és nem jogosítanak föl senkit arra, hogy az adatok hitelességében kételkedjék, hanem

hogy itt is megemlékezzék azon oklevéltani igazságról, melyet már e fejezet elején is hangoztattunk, hogy t. i. minél nagyobb tapasztalatlansággal és bárdolatlansággal vádolja valamely középkori oklevél az ő íróját, annál nagyobb hitelt érdemel a kérdésben lévő oklevél.

30. fej: *Zogea* = Zagyva; később (30. f.) Zogeua — geu = gyv l. Geula.

Voita l. fennebb Boyta (a 10. fejezetnél).

31. fej: *Topulucea* = Tapolcza.

Heuyou = Héjő vize.

Emeud = Emőd.

Miscoucy = Miskóczy, Miskolc.

Geuru = Győre, Győr (Diósgyőr).

Casu = Kács (falu) = su, a szó végén = cs.

32. fej. *Naragy* = Nyárág ér, Mező-Nyárádnál ... = y *hatása az első magánhangzóra szól!*

Egur = Eger folyó.

Zenuholmu = Szénahalma (esetleg Szénhalma).

Ystoros = Ustoros (Ostoros) folyó.

Purozolou = Poroszló (tábor) castrum.

Zogea = Zagya vagy Szagyea; pár sorral lejebb: Zogeua = Szogyva, Zagyva!

Grisius = Crisius, Kiris, Körös: l. a 22. fej:

Zepus = Szepes (erdő).

Matra = Mátra (erdő).

Pota = Pata, (Bota, Boda) falu Gyöngyös mellett.

Oba = Aba, *Apa* (pater Sámuel).

33. fej. *Gumur* = Gömör.

Nougrad = Nógrád.

Boemi = Bohemi, csehek.

Nitra, Nytra = Nyitra.

Paztuh = Pásztó.

Hongvn = Hongony, patak Borsodvármegye nyugati csücskében (Gömör és Heves között) délen Nádasdtól indulva Sajó-Németinél a Sajóba folyik — a mai Hangony. E csekélyke pataknak oly pontos

ismertetése egy bizonyítéknál több a Névtelennek megbízhatósága mellett!

Bulhadu = Balhád, Bolhádi hegy (Gömörben Nógrád felé).

Caliga fluv. = Galgói árok Püspök-Hatvan mellett.

Wereuecca = Verőce, kis folyó a hasonló nevű helység mellett, Vác és N.-Maros között folyik a Dunába.

Ypul = Ipoly, N.-Maros fölött folyik a Dunába.

Gron = Garan, a Garam folyó.

Uarod = Várad, (a Garamtól nyugatra, Esztergomvármegyében; a 35. fejezetben: *Warod.*)

34. fej. *Zouolon, Zouolun és Zouolvn* = Szólyon, vagy Szólyom, Zólyom.

Borsu (castrum) = Bars.

Borssed Zouolvn = Borsod-Zólyom.

35. fej. *Zvardu* (7. fej. Zuard) Szoárd; 44. fejezet közepén Zuardu.

Tursoc silva = (Zsitva és Garam között) a Zsitva keleti partján Tarsok, Tarzsok.

Turmas = Tormás-patak (Nyitra keleti határán)

Moroua = Morva (37. fej. Moroa).

Wag = Vág.

Zubur = (a 27. fejezetbeli Zubor és Zumbor nem ez) Zobor, Szobor, Czobor.

37. fej. *Stumtey* = Semte, (Stemte) Sumptey.

Galgoucy = Galgóc.

Trusun = Tresen = Trencsén.

Blundus = Bolondos = Bolondóc.

Bana = Bána, Bán.

E fentebbi 5 elfoglalt vár Nyitra vidékén van.

Borona = (b = v, mint fentebb) Varana, a mai Varin, vagy Várna a Vág mellett Trencsénvármegyében.

Saruuár = Saruvár (nem létezik már). A Jablunka-szoroson innen valahol.

Határhelységek északon.

38. fej. *Olpar* = Alpár.

39. fej. *Bulsuu*; l. bővebben az 1. fejezet bevezető részében.

Teteuetlen = Tetétlen, halom Szolnoktól délnyugatra.

Bogar (itt r = t) = Bogat; hangzótévesztés esete.

40. fej. *Curtueltou* = Körtvélytó.

Gemelsen = Gömölcsén (Gyömölycsény, illetve Gyemelcsény) erdő.

Scerij, locus ubi ordinatum fuit totum negotium regni = Szérü, Szeri, Szer.

Botua = Bodva mocsártó: Szeritől nyugatra 3—4 óranyira Bócsa puszta mocsara.

Beuldu (kikötő Csongrád mellett) = Bőldi rév (Szentes és Csongrád közt).

Surungrad = Csorungrad, Gsornagrad, Csongrád.

Oundunec (ragozva!) = Óndinek, Óndnak, illetve Óndnek.

41. fej. *Titulu* = Titel.

Soloncaman = Szalánkamen.

Budrug = Bodrog.

Uoyus (fluv.) = Hajós, Vajas . . . ér, Bácsm.-ben Plavnicánál alul a Dunába szakad.

Culpun (pater Botondi) = Kulpin, Kölpény, (Cwlpwn), Kulpin falu Ujvidéktől 3 mérdföldnyire.

Zoua = Szóva, Száva folyó.

Botond, Boutond = Botond.

42. fej. *Wazil* (porta), szoros Szófia és Filippápoly közt a Balkánon át, elnevezve: [Basileus (király) Waszil] Trajántól!?

Racy (terra), terra Rascia = Rácország.

Crouatia = Croatia.

43. fej. *Peturgoz* (silva), talán Peturgorz, hegylánc a Szluini részből az Unnához huzódik = Petrovagóra.

Zabrag = Zágráb = Szábrág. (Ismét hangzócsere.)

Vlcou = Valkó (Vukovár) castrum.

44. fej. *Morus* = Maros, lejebb ugyanott Marisius.

Horom = (castrum) Haram Belgrád és Orsova közt Ujpalánka helyén volt.

Ohtum = Ótum, Ótom.

Videns, illetve *vidisset* deficere suos in belló előfordul kétszer: a 39. és 41. fejezet végén.

Lambardia = a mai Lombardia.

Kenesna (a Tisza m.) = Kenisna, Kanizsa.

Seztureg = Csesztreg, Kanizsa és a Béga között a mai Aranka folyó.

Beguey = Begej, Bege, Bega folyó.

„a *Morisio* usque ad Temes“ (fennebb Morus), a Maros folyó.

Ponoucea fluvius = (versus Bulgariam eundó), Panocsa a Duna egyik csekély szakadéka Pancsova közelén.

Keuee (castrum ibidem alicubi) = Köve, Kuvin, Kubin falu.

Ursoua = Orsova.

Torhus (terra Boyte condonata juxta Thysciam) = eredetileg Tarhos, most Tarras, Taras (Torontálban) Kumánd mellett.

Bruksa nemzetség: innét Pruksa helység is Nógrádban . . . Ungban? A 45. fejezetben *Brugsa*.

45. fej. *Borons* (castrum) — ma Vracsa ; Varancs Viddinen alul Bulgáriában a Seidul (Dunába fakadó) f. mellett.

Scereducy (castrum) = Szeredóc, azelőtt Szerdiké tőrök illetve görögül.

Castrum Philippi = Filippápoly (Philippopolis.)

Cleopatrae civitas ? . . a mai Berat, mely azelőtt Pulcheriae civitas volt.

Durasu = Duracsi város, a régi Dyrrhachium, ma (törökül) Durads, (olaszul) Durazzó.

Rachy = Rácsi, vagy Ráczi ; ma a Racski vagy Raska vize mentén fekvő Délszerbia.

Sobamogera (gens) = Csaba — magyarok — ostobák, korlátolt népség.

Soba = voltaképen Stoba (ostoba), stup, (stupi-d*u*s) gyökből.

46. fej. *Surcusár* = Sorksár, Soroksár.

Droua (fluv.) = Dróva, Dráva.

47. fej. *Borona* = most Baranya.

Eudu, *Eudunec* = Ődi (Ődinek), Őd (Ődnek).

Zekuseu = Székső (a bel*ső*, középs*ő* mintájára) mint Szekcső a Duna mellett Baranyában.

Saru (víz) = Sár, Sárvíz.

Boyta (helység) = Vajta a Sárvíz mellett. Fejérvármegye legalján a Sár mellett.

Cundu = Kand, Kond, Kondi (a 46. fejezetben is.)

Cursan = Karzán, Korzán . . (l. a 6. fejezetben.)

48. fej. *Usubu* = Öcsöb (Szabó Károly.)

Pacoztu = Pákozd.

Zolocu = Szalók.

Peytu = Pejte, Péte = a mai Pet, Veszprém-Palota mellett.

Cusee, helyesen Eusee (genitivus) = Öse(é) (49. fejezet nem genitivus.)

Bezprem = Veszprém : (ismét b = v.)

Loponsu = Lopancs(i) Lappancs, Laponcs (Lapincs folyó) ma is Vasm. és Stajerország határán.

Scerij — (*sc* hogy az *e*-ből *é* legyen ; *i j*-vel = *ü*) Szérü, Szeri, Szer. (40. fej.)

49. fej. *Usubuu* = Özsebő, Özsöbő, Ösöbe.

Urkun = Örkön, Őrkún.

Eusee (nominativ*us*) = Özsé, Öse.

Bolotun = Balaton !

Thyon = Tihany !

Turobag = ma Torbágy.

Etilburgu „iterum reversus."

E 3 fejezetből látszik, hogy Árpád Ecilburgban már huzamosabb idő óta állandóan lakik — itt van Athila palotája is ! Tehát Ecilburgban lakott Arpád ! És ez volt a honfoglalás központja, Árpád vezér központi lakóhelye, és itt is halt meg.

50. fej. *Bodoctu* (mons) = Bodoktő, Vadaktő, Vadoktő, Bodajktő (b = v ?)

Eleu = *dunec* (*elválasztva* a 20^a—20^b lapon) bizonyosság rá, hogy Eleudu nem *Előd* kiejtésű, mert *d* után még hangzó kell, hogy álljon. (L. 6. fejezetben is.)

Uertus = Vértös, Vértes—propter clipeos inibi dimissos.

Ferteu = Fertő-tó.

Sac nepos Zobolsu (nem genitivus) a 6. fejezetben *Sacc* = Csák.

Mons scti Martin = Szent Mártonhegye. Pannohalma Győrvármegyében : a «*Szent*» *szó* már itt is (1060—1090 évben) indokolva van.

Sabarie fons, a Szt. Mártonhegy alján, illetve közelén.

Raba = Rába folyó.

Rabucea = Rábca folyó.

Carihthini Moroanenses = Muramelléki Karantánok. Ez Mura a Stajerországi határon menő darabja a Murának.

Sac, castrum construxit intra Vértes et Fertő = Csákvár (?)

Reversi versus Silvam (t. i. Turobag, mely Árpád kedves vadásztere volt) . . . amiből kitetszik, hogy Árpád itt e vidéken volt megtelepedve, ami azáltal is bizonyos, mivel 10 napi vadászat után ismét Ecilburgba tért, honnét feleségét a Csepelszigeten meglátogatta, hol ez (a ducissa) és alie mulieres nobilium laktak.

Zulta = Szolta, Zsolt, Zoltán — quem Árpád edoem anno genuit.

Menumorout = Ménmarót?, legalább így van elfogadva.

Beuldu (portus) = Böldi rév, ma is e néven Szentes mellett.

Couroug = Kórógy, Tisza-ág vagy ér, Szentes határában (a mai Kurca).

Siculi, qui primo erant populi Atthyle regis! Ott Szentes körül? (a 3. sorban a végén: *Sicli* — talán hiba?) az 51. f. 18 sora végén: igy van elválasztva: Sy-cli.

Cris in Ceruino monte = a Szarvas-hegy melletti Kőrös.

Tekereu = Tekerő, a Sebes Körös egyik ere ma is e néven a biharmegyei Sárrétben.

51. fej. *Igfon (liget, erdő)*. = Ide menekül családjával Mémmarót. L. 11. fej.

Usubu-u = igy elválasztva a 21[a] lap 13. sora végén; tehát a végső *u* nem néma!?

Bihor (castrum) = Vihar—Bihar. Érdekes itt a harc eredménye: 12 napi csata után 125-öt öltek meg, mig magyar 20 és székely 15 esett el!

Jouzos = Jószos, Jószás patak Arad-Bihar között, Arad megye keleti szélén szakad a Fejér-Körösbe.

Belland = (Szabó Károly szerint Bellarád, Belhrad), a szlávok Biharja! Castrum Belland = castrum Bihar.

Usubu-u = ismét így elválasztva az 51. fej. 22. sora végén; tehát nem véletlen elválasztás.

A 21[b] lapon 2. sor: „Qui cum insulam Sepel intrassent et ducem Árpád salutassent“ ... ismét mutatja, hogy Árpád állandó lakhelye ugyanaz volt, t. i. *Ecilburg*, de (mivel a biztonság és szokás így kivánták) a nők a Csepel szigeten voltak továbbra is, hol Árpád vezér gyakran megfordult.

52. fej. *Yobagiones* = már akkor — a 11. század vége felé — előfordult szó!

Arpad *Zultam* ducem elevari fecit ... Ecilburgbon, hol a gyermek Zsolt eljegyzése is nagy pompával ületett meg.

Usubunec ... itt egy *u*-val írva.

Veluquio (Velec, Veluc helyett) itt így írva (dativusban).

53. fej. *Bonton* (t. i. Botond) itt már másodszor is így írva fordul elő! (L. 41. fej).

Tosu = Tasi, Tass.

Bulsuu, l. Bulcsu. (L. 39. és 1. fej).

Lelu, a. m. Lél, Lehel.

Culpun = Kolpán, Koppán?

54. fej. *Lotorigia* = Lotaringia.

55. fej. *Cunradus* imperator = Konrádusz I. (911—918).

Hin (fluvius) = Inn folyó.

Lelu et Bulsuu capti et suspensi (nefandis fraudibus Alemanorum).

Lathariense regnum = I. Lothár római császár által 950. év körül alapított önálló hercegség, ma Lotharingia.

Erchargenus = helyesen Erchangerus, német, illetve lotharingiai hadvezér. (Ismét hangzócsere).

Jam a Lelu et Bulsuu morte Hungori inimici Teutonicorum fuerant, sunt et manebunt.

Tocsun = Takson, szül. 931-ben.

56. fej. *Botundius*, filius Culpun.

Zobolsum, filium Eleud.

Ircundius, filius Eusee, itt először latin végződéssel.

Urcum, itt először Ircund!

Lotariense regnum (l. 54. f. Lothar), (53. f. Lotar.)

Aliminos = Alemanos (accusativus).

Segusa, most Susa piemonti város, Turintól nyugatra 1 napnyira.

Athó rex Theotonicorum. } A nevek irásánál mily feltünő eltérés! Uralkodott 936-tól 973-ig.
Hoto rex Theotonicorum.

Bothond, ismét másféle írás; sepultus est prope fluvium Uereucea.

Uereucea = Verőce folyó Nógrádban.

Tucsun = most meg *u*-val írva (l. 55. fej.)

57. fej. *Wacil* (porta) most *c*-vel írva. (L. 42. fej. Wazil.)

Racy = itt *c*-vel, másutt *ch*-val.

Spaletina civitas = Spalató.

Guncil (pons), a mai Gunzelsdorf = Göncil.

Musun (lutus) = Moson, Mosoni Fertő; Mo*cs*on!

Bisseni = Besenyők.

Borsu filius Bunger = Borsi, *Böngyér* fia. Az egészből kitetszik, hogy Anonymus az előszóban a királyok és vezérek-nemesek történetét igérvén, a földrajzi (strategiai) kerékvágásba jutott, s ebben megmaradva, az ország részeinek elfoglalását és ennek befejeztével az ország határainak megállapítását vivén keresztül, István szt. királlyal Gestáit befejezi.

Zulta tertio annó regni sui filii mortuus est: (947-ben átadta fiának a kormányzást és † 949).

Bular (terra), helyesen Bulgar = Volgar (Volganépföldje). — Bolgár.

Billa, később Bylla = Bila, Bilya — ? } Bolgárok.
Bocsu = Baksa, Paksy? } Bolgárok.

Ethey (ex praefatorum progenie) = Ethei?

Pest (castrum). Az őseredeti Pest.

Heten = Hetén — nemes egyén neve.

Byssenorum terra = Besenyők földje.

Thonuzoba byssenus, de ducati progenie, Pater Urcund (L. az 56. fej.) a quo descendit genus Thomoy.

Thomoy = Tomaj.

Geysa = Geicsa, Gyeicsa: az *s* majdnem mindig *cs* vagy *s*.

Kemey = Borsodmegyében. A. és F. Zsolcza közötti Kemej puszta vidéke.

Obad = Abád-rév JNKSzolnok vármegyében Tisza-Abád mellett.

Thonuzoba = Thanász-Aba — Thanáz-Apa.

Tempora sancti regis Stephani —: t. i. ez egészen más, mintha azt mondaná, hogy regis sanctis Stephani; az előbbi: szent életü király, az utóbbi szentté avatott király — tehát Anonymus nem mondotta Szt. Istvánt soha szentnek, hanem pap lévén, mindig szent életünek; az 57. f. végén pláne „beatus rex Stephanus“ áll!

Feltünik — ismételve hangsulyozom! — hogy Anonymusban István, Péter, Aba Sámuel, András és Béla király nevein kívül, melyek a szövegben többször előfordulnak, semmiféle más magyar király neve nem fordul elő — de e fentebbi 5 királyé tényleg tisztán kiemelve előfordul — azért Anonymus csakis I. Béla jegyzője volt.

—

Végezetül hangsulyozom — még az ismétlésbe esés veszélye dacára is, — hogy amely irásmű korát nem az írásjelek formája, hanem a magyar szók írásának s ezekben főleg a maqánhangzók alkalmazásának *módja* után kell megállapítani, az ily írásmű jellemzése fölöttébb nagy gondot és figyelmet követel.

Hiába mondjuk rá az írás-alakokra, hogy ezen vagy azon századból valók, mert ezen vagy azon században másoltattak; de feltétlenül irányadó az írás *módja*, és ez Anonymusban oly feltünő, hogy végre is rá kell jönnünk, hogy Anonymus úgynevezett eredetije, melynek fac siniléjét ismerjük se nem eredeti, se nem másolat, hanem egyszerüen «*tisztázat*» azon kéziratból, melyet Anonymus már idősebb korában írt az ő N. barátjának tett régibb igérete szerint.

Egyáltalán felettébb merész dolog, valamely régi iratot pusztán az írásjelek külső alakjából és a kiállitás, illetve csin birálgatása után nyert általános benyomás alapján határozni meg.

Természetszerüleg minden másolónak, illetve leírónak más az írása és más a kiegészítő és rövidítő ügyessége. Így volt ez régente és így van ez most is. Az, aki e külső formák után itél és állapítja meg az írásmű korát, az csalódásoknak nagyon sűrűn van kitéve. Az pedig, aki valamely írásmű fentjelzett külsőségeiben bízva határozottan állapítja meg a kort, habár csak a századot is: annak legkevésbé lehet igaza, illetve az csalódik legbizonyosabban!

Mentül régibb a kor, melyből valamely kézirat származik, értve a magyar szók írását, annál tájékozatlanabb, bizonytalanabb és következetlenebb az író az írásjelek alkalmazásában a hangok, főleg a magánhangzók kifejezésében.

Ha most már ezeknek szem előtt tartásával a Pray-Codexet és a Könisbergi töredéket összehasonlítjuk a Gestákkal, azonnal észrevesszük, hogy a két előbbi mily könnyedén oldja meg a hangok kifejezésének kérdését, bizonyos már létező megállapodott szabályok alapján; mig a Gesták írója kínos vergődéssel küzd szabályok nélküli állapotban, a szabályokat még nem ismerő korban a magánhangzók következetlen és zavaros alkalmazása terén. A magyar szavak írásában megnyilatkozó ezen eredeti tájékozatlanságból is elég bizonyossá válik, hogy a Gesták ősebbek a Pray-Códexnél és a kőnigsbergi töredéknél.

Hogy ez a tájékozatlanság, zavar és következetlenség nem Anonymusnak müveltségéből ered, hanem a magyar irodalom legelső fejlődésének még csak alig derengő korának tulajdonítandó, az kétségtelen, mert ha ő a magyar irodalmi műveltség terén nem is állott, amint nem is állhatott valami magas fokon: általános műveltsége kétségbe mégsem vonható, már egyszerüen azért sem, mivel egy királynak a jegyzője müveletlen vagy szellemileg korlátolt egyéniség nem lehetett.

V.

Anonymus közvetlen forrásokból merít. Kézai s a Pozsonyi Krónika a Gesták kiegészítései.

Hogy Kézai «*e domesticis annalibus*» (!) merítette könyvének tartalmát, ezt már *Luitprandus Ticinensis Diaconus Lib. II. de Reb. Imp. et Regum p. 25. Cap. I.* is megállapította. És mivel úgy Anonymus, mint Kézai a hunokat és magyarokat egyazon nemzet ivadékainak vallja, Podhradczky (Kézai kiadója, l. Bevezetés a XVII. lapon) ezeket mondja kettőjükről: «*quam ob rem hac in re narranda uterque uno et eodem fonte usus esse videtur*». És ezt követőleg kiemeli, hogy, ha Kézaiban egyik-másik történeti tény eltérőnek látszik is, azért mégis „habet fundamentum narrationis semper, modo latens veritas, secundum criticae leges, queratur. — Qui ergo in futurum perpetuo nostro commentario illustraturi sunt, *ad haec animum advertant*, moneo". — Tehát: saját külön forrásból, «*e domesticis annalibus*» történt a merítés! és, ha valami a többi történetírók előadásától eltérően is szól, azt mégis el kell nyugodtan fogadni és az eltérés okait (secundum criticae leges) keresni, kutatni kell! Nem pedig elitélni és gyalázni!

„Capitula enim institutione sua, *litterarios Ludos* fuisse nemo in antiquitatibus vel mediocriter versatus ignorat.“ (Simonis de Kéza, de orig. et gest. Hung. Praef. pag. XXII.) Hartuicus szerint még már Szt. István korában volt ilyen tudomány-iskola Esztergomban és Fejérvárott, később másutt is ; a XIII. században a veszprémi ilyen iskola volt a leghíresebb.

És ezt a nagyjelentőségű tényt felejtik, illetve ignorálják azok, a kik az u. n. *Nemzeti Krónika* agyrémének hivei !

Érzik ők, hogy volt oly forrás, melyből már a XI. század első negyede óta a krónikások meríthettek ; de ők egy külön krónikát supponálnak s e koholmányra, mint valóságra történeti igazságokat építenek, megírják a Magyar Nemzet Történetét ; de mindaz, amit ezen agyrém fölmerülése óta a vezérek korára s a honfoglalásra vonatkozólag írtak — ennek megitélésére magamat feljogosítva érzem — az mind elejétől végig megbízhatatlan, nagyobb részben pedig hamis alapon és hamis nyomokon indulva, a tények meghamisításának beláthatatlan következményeit vonta maga után !

Azon rögeszme, hogy a különféle krónikák eltérő följegyzéseinek *helyesbítése* által lehet egy Nemzeti Krónikát összeállítani, mely a magyar történet szent igazságát kell hogy tartalmazza, és mely pontosan azon krónikának kell hogy megfeleljen, mely volt Magyarországon az első, de nyomtalanul elveszett ; továbbá az a tény, hogy az egyetlen hiteles krónikának, Anonymus Gestáinak elgyalázása és a tényleg kontár többi krónikáknak földicsérése az, miből a Nemzeti Krónikát rekonstruálni lehet : ez okozta

annak ignorálását. hogy az, mit ők homályosan sejtenek, mit Nemzeti Krónikának neveznek, és a miből a többi krónikások merítettek, voltaképen a Szt. István király óta több helyen fennálló és *élő tudomány-iskola*, valamint *ennek a monostorokben őrzött munkaeredménye volt, és* — Anonymus Gestái!

Mert merített Kézai magából Anonymusból is, ha nem is tárgyilag, de alakilag, a mennyiben A.-t szem előtt tartotta, és ebből kifolyólag Kézai azt fejtette ki legbővebben, ami Anonymusban *nincsen;* így pl. a hunok történetének az egész első könyvet szenteli. A (2 könyv elején) magyarok bejövetele oly futólag van érintve, hogy látszik mikép ő Anonymust kiegészíteni és vele *együttesen* a magyarok teljes történetét adni törekszik. Azért válik ismét terjedelmesebbé Szt. Istvántól kezdve IV. Lászlóig (kit ő harmadiknak nevez, mert a tényleges III. László, mint gyermeket és gyorsan elhunytat nem számítja).

De föltünő, hogy a mit a magyarok bejöveteléről oly röviden ír, lényegesen eltér Anonymus följegyzésétől, és úgy veszi ki magát, mintha Anonymusnak a korrekturája akarna lenne, noha nem nyujt legcsekélyebb biztosítékot sem arra nézve, hogy hitelesebbnek tartassék Anonymusnál. Ugyanerre, hogy t. i. Anonymus helyesbítése akar lenni, erre mutat az a körülmény is, hogy a magyarok külkalandozásait, melyeket Anonymus oly fogyatékosan állított össze, bővebben és a helyesbítés, illetve kiegészítés céljából adja elő. Annyi bizonyos, hogy ha Anonymust és Kézait együtt és összehasonlítólag egybefoglaljuk, akkor Magyarországnak Kún Lászlóig terjedő meglehetősen összefüggő történetét ismerjük föl bennük.

De! Amit Kézai Anonymusból nem egészít ki, és így nem helyesbít, azt helyesnek ismeri el, és nékünk is ilyenül el kell fogadnunk: *A bejövetel egész hadivonalát* (főleg magyar területen) *egészen Árpád haláláig.* E kettő a magyar történet hiteles alapja. Ami ettől az alaptól eltér, azt hitelesnek tartani nem lehet.

Merített azonban Kézai Anonymusból közvetlenül is, mint például a második szakaszban a „Hungari" szó eredetéről, mely Anonymusnál a II és a XXXIX. fejezetben fordul elő. De sajátságos, hogy az évszámok e kettőnél (Anonymus és Kézai) oly eltérőek. Kézai szerint ugyanis a magyarok *visszajövetele* (reditus) 872-re esik, miután per regna bessorum, alboram cumanorum et civitatem Kio átmenve a Hung folyóhoz értek, hol várat emeltek és egyideig tartózkodtak; míg Anonymus szerint a már fennállott és ott talált Hung várában adván át Álmas a fővezérséget Árpádnak, a magyarok 903-ban indultak tovább a Tisza és Bodrog között Zemplénnek.

Sajátságos továbbá az, hogy Kézai a 7 vezér nevét is határozottan Anonymusból vette, mégis oly átgyúrott alakban hozza azokat, mintha csak az azóta elmult két évszázadnak a helyesbítését (illetve talán elakulását) akarná érvényre juttatni. Mert mig Anonymus szerint a 7 vezér volt: 1. *Álmas* mint Árpád apja, 2. *Eleud* mint Szabolcs apja, kinek törzséből eredett a Csák nemzetség, 3. *Kund* mint Curzan apja, 4. *Ond* mint Éte apja, kitől a Calan és a Kolcsai törzs származott, 5. *Tas* mint Lél apja, 6. *Huba*, kitől a Szemera törzs származik le, és 7. *Tuhutum* mint Horca apja, kinek fiai Gyila és Zombor voltak, kiktől származik a Maglót nemzetség; addig Kézai

szerint első vezér *Árpád* mint Álmas fia, második *Szabolcs*, harmadik (5) *Kund*, negyedik *Örs* (Vrs), ötödik *Lél* mint Tas fia, hatodik *Bulcs* és hetedik *Gyula* (talán mint Tuhutom fia?) — minden közelebb meghatározás nélkül s a genealogiai biztosság teljes hiányával, illetve a bizonytalanságnak minden jelével akképen, hogy a leghatározottabban feltünik, ha Anonymus és Kézai e helyeit olvassuk és összehasonlítjuk, hogy Anonymus hitelessége mint pyramis emelkedik ki Kézai látszólagos helyesbítései fölött. Ha tehát Anonymust ily uton és oly kérdésekben, melyeknek helyesbítését a később élő Kézai szükségesnek véli, föltétlenül hitelesnek kell éreznünk és elismernünk: oly dolgokban, melyekben legujabb-kori történetírók gyanusítják s támadják, Anonymus hitelessége föltétlenül sértetlen marad, illetve legkevésbé sem szenved.

Annak a körülménynek, hogy Anonymus magáról kimondja, hogy Magyarországnak ő a legelső történetírója, rendkivül nagy fontosságot kell tulajdonítanunk, mert ebből az következik, hogy Magyarországon akkor még krónika nem volt — tehát az a bizonyos eredeti *Nemzeti Krónika* sem, s hogy Anonymus magyarországi írott kész történeti munkából nem merített, hanem merített oly forrásokból, melyeket ő előtte a hazában más még nem használt föl. Ezek t. i. a létezni kellett *eredeti irásos följegyzések*, *a tanári előadások után tett saját jegyzetek*, és a magyarok bejövetelét némileg érintő s már ismeretes 1—2 munka (mint pl. Regino prümi apát krónikája), s a monostorok levéltárai.

A magyar nemzet történetét «*tanították*» — kétségen kívül már Szt. István király óta! Ennek a

tanításnak végre alkottak *vezérfonal*-féle rövidleteket, és így nincsen ok kételkedni abban, hogy közvetlen és hiteles adatok szolgálhattak alapul a Gesták megírásánál.

Az a körülmény, hogy Kézai munkája (a XIII. század vége felé) és a Képes Krónika (a XIV. században) iratott meg, de *nem* Anonymusból meríttetett, arra a véleményre vezetett, hogy Anonymuson kívül volt még egy második (XII. századbeli), de utóbb teljesen nyomaveszett krónika, mert különben honnan merítette volna Kézai és a Képes Krónika az ő adataikat?! Ez a vélemény egyszerűen tévedés, mert az a tény, hogy a már fentebb említett *tudomány-iskolában*, mert ilyenek már Szt. István korától fogva folyton léteztek, a magyarok történetét folyton «*tanították*», illetve az iskolák mint ilyenek mindenkor földolgozták a tanárok minősége szerint a magyarok történelmét, tehát volt *forrás* Anonymus után is minden időben arra nézve, hogy Kézai is és egy századdal később a Képes Krónika is teljes történetet csinálhattak, a nélkül, hogy egy Anonymus-utáni második krónika létezésének és későbbi elveszésének hypothézisét segítségül venni szükséges volna. De a tanítók különféleségével a tantárgy maga is lényegesen változott, mert a *tanítás* mint ilyen voltaképen a hagyomány sorsában osztozik, amennyiben a *fenmaradás folytonosságát* az emlékezetben való elmosódás és az elmosódottaknak képzelt hasonlókkal való pótlása utján idővel természetszerűleg oly módosítások követik, melyek 2—3 évszázad után a történtek följegyzéseit a felismerhetetlenségig elváltoztatják.

«*Annales chronici*» — ezen forrásra hivatkozva és

ennek tekintélyére támaszkodva emeli Anonymus ki (7. fej.) az *első évszámot*, (884.) mint a Scythiából elindulás évét. Ezen *Annales chronici* kiemelése figyelmessé tehetne mindenkit arra, hogy ezen források nem mindennapi jelentőségűek, hanem ezen esetben, a magyarok bejövetele történetében nagy szerepet visznek, és a monostorokban őrzött adatok nyomán a monostor történetével kapcsolatban vezetett évkönyvek ismert régi gyakorlatával összeesik.

Nem kisebb fontosságuak és ezen annalesekkel talán legközvetlenebb összefüggésben állanak, és Anonymus Gestáinak megírásánál főszerepre jutottak azonban a honfoglalási nagy események följegyzésénél a nemzet multjának még élő öntudata, valamint — Vass József szerint — „az őseikre büszke családok szentül őrzött hagyományai, miket (Anonymus) akkép, miként nála találjuk, csak úgy használhatott fel írói céljára, ha közel élt azon korhoz, melyben ezen nemzeti öntudat még őserejében nyilatkozott, tehát az első magyar keresztény században, s így — minthogy Béla király jegyzőjének vallja magát — I. Béla korában."

A Gesták 7. fejezete ugyanis igy kezdődik : Anno dominice incarnationis 884., sicut in annalibus continetur cronicis (t. i. a monostorok évkönyveiben), septem principales persone qui hetumoger vocantur, egressi sunt de terra Scythia versus occidentem —", miből, ha figyelemmel kisérjük, az derül ki, hogy oly crónica-szerű évkönyvek, melyet a hét vezér alatti kivonulásról szólanak, már léteztek, és hogy ez nem épen a prümi Regino krónikája volt, hanem olyan, melyről a magyar királyi udvarban, a magasb társadalmi körökben és a

tudományos iskolákban, mint *köztudomásu* dologról lehet megemlékezni.

Anonymus hitelessége tényleg oly magasan áll minden kétely fölött, hogy az ő geo- és topografiai följegyzésein kívül az ő *chronologiai* följegyzéseit különösebb kutatások tárgyává tenni fölöttébb érdemes volna. Mert épúgy mint ahogy föltünő Árpádék magyarországi helyismeretük már Halicstól kezdve — hol ugyan vezetőket vettek maguk mellé — de azért mégis föltünő az végig, és mint ahogy föltünő Árpádék rendkívül óvatos előrehaladásuk, valamint korrekt táborozásuk az összefolyó vizek által képezett ágak sáncai között, akkor, midőn dacára, hogy kartografia még nem létezett, Anonymus mégis a helyek, helységek, vizek, hegyek neveit (melyekre még ma is minden kétséget kizáróan ráismerünk) oly pontosan ráismerünk, és ami csakis úgy volt lehetséges, hogy ő közvetlen és megbízható forrásból meríthetett: épen úgy föltünő az, hogy az ő általa följegyzett sarkalatos 3 évszám a többi történetírók ugyanarra vonatkozó évszámaival nem egyezik meg. Ebből az következik, hogy valamint Anonymus föld- és helyrajzi adatai a kellő utánjárás folytán helyeseknek bizonyultak, épen úgy kell hogy helyeseknek bizonyuljanak a kellő nyomozás után az ő évszámai is, dacára annak, hogy Anonymus a magyarok elindulását Scythiából 884-re teszi, és vélök (ha Scythia alatt a Don torkolatától számított és előbb északkeletnek, utóbb pedig északnak fölkanyaródó és végűl teljesen nyugatnak forduló Donpatkót értjük) Kievig mintegy 125 földr. mérföldet kitevő utat „per dies plurimos" tételi meg és itt „fluvium Deneper transnavigando" a ruthénokat

megtámadják „et in secunda hebdomada civitatem Kieu ceperunt expugnare“, és a hét kun vezérrel egyesülve utjokat nyugotnak folytatván a Kievtől 50 földr. mérföldnyire fekvő Lodomér városához értek, hol ajándékokkal fogadtatva „dux Almus cum omnibus suis in eodem loco *per tres ebdomadas mansit.* Et in quarta ebdomada . . . in Galiciam (Halics) venit, (mely város Lodomértól 35 mfrnyire van) et ibi . . requiei locum per mensem unum in Galiciam habuisset", ahonnét a havason és a vereczkei szoroson át az új hazában, Halicstól kb. 56 mérföldnyire fekvőleg megállapodván, földvárat rögtönöztek, hol huzamosb tájékoztató tartózkodásra készültek, s mely helyet *Munkácsnak* neveztek.

Ha tehát Anonymussal a Don-patkóból való elindulást 884-re tesszük, akkor a Munkácsnál való megtelepedés idejére nézve, noha Anonymus e helyre vonatkozólag időpontot nem nevez meg és igy biztosat nem mondhatunk, mégis néhány évet lefolyottnak vélelmezhetünk, úgy, hogy a «*Pozsonyi Krónika*» följegyzését: Anno 888. ab incarnatione Jhesu Christi hungari ingressi sunt pannoniam (Lib. II. Cap. I. §. 2.) látszólag összevágónak vehető, míg Kézai (ugyancsak Lib. II. Cap. I. §. 2.) följegyzése a magyarok bejövetelét 872-re teszi, ami Anonymussal semmi szinalatt sem egyez.

Az a helyzet, melyben a magyarok a munkácsi földvár táján voltak, őket a legnagyobb óvatosságra késztette, azonban mindenfelé való tapogatózásuk és vizsgálódásuk után csakhamar rájöttek, hogy nem messze onnét erős vár létezik, melyet „ut caperent eum . . . ad castrum Hung equitaverunt“, melynek vezérére,

Laborcz, futásnak indult és Zemplén várába menekülni igyekezett. Álmas tehát főhadiszállását Hung várába tette át és itt folytatta várakozó helyzetben a tájékoztató és megfigyelő tevékenységét; itt és Munkácsnál pihentek meg, mint Anonymus is mondja, a magyarok és mert itt őket senki sem háborgatta, teljes erejüket összeszedni alkalmuk volt, s ez alkalmat fel is használták, míg a továbbindulásra az időt elérkezni látták — ami évekig is tarthatott; — itten való tartózkodása alatt történt meg, hogy Álmas a vezérséget a szokásos szertartások és ünnepélyek mellett Árpádra ruházta át, minek megtörténte után Álmas a cselekvés teréről egyszerre s mindenkorra eltünik, úgy, hogy róla többé említés nem is létezik és ami valószínűvé teszi azt a föltevést, hogy Álmas a Hung várban való tartózkodás idejében halt meg. Ez a körülmény különben teljesen indokolja Anonymus második sarkalatos évszámának is a hitelességét, mely szerint (14. fej.) „Anno dominice incarnationis d. cccc. III^{0}“ (903.) Árpád egész seregével a Tisza és Bodrog között a honfoglalás nagy útjára indult és ezen célját a legteljesebb erély kifejtésével követte, úgy, hogy a honfoglalást képező rohamszerű hadjárat aránylag már csak rövid időt vett igénybe, s hogy még az Árpád alatti külkalandozásokat is számításba véve, ezen évszám a honfoglalás eseményeinek chronologiájával teljes összehangzásba hozható, és hogy még Árpád fejedelem halálának Anonymus által följegyzett harmadik sarkalatos évszáma „anno dominice incarnationis 907.“ is semminemű ellenkezésbe nem jut.

Figyelmessé kell itt lennünk még egy évszámra (l. Gesták 3. fej.) mely önmagában bizonytalannak

látszott ezideig, mely értésünkre adja, hogy 819. évben Ögyek, ki Scythiában egyike a legnemesebbeknek volt, ki (Szabó Károly olvasása szerint) az Eunedubeli vezér leányát Emesát vette nőül, kitől néki Álmas nevű fia született, de mely évszám ennélfogva igen kétes értékűnek és így számba úgyszólván nem is vétetett: most, midőn ezen számot a fentebbi sarkalatos hárommal összehasonlítjuk, azt vesszük észre, hogy ezen szám a fentebbiekkel igen helyesen összevág, és e körülmény első sorban arra a gondolatra vezet és azon meggyőződésben erősít meg, hogy az a forrás, melyből Anonymus merített, tényleg valamely legközvetlenebb s már a Scythiából kivándorlás tudatával is biró, sőt talán közvetlenül résztvevő kiválóbb egyén vagy család céltudatosan ápolt és apáról gyermekre gondosan átszármaztatott és megőrzött hagyomány vagy följegyzés-féle volt, mely azután, hogy Anonymus a Gesták megírásához és a források kereséséhez és összeállításához fogott, néki megnyílott és használatára állott. Ha már most Anonymus szerint elfogadjuk, hogy Álmas valamely 819 után közel eső évben született, úgy 900 körül, mely időre tehető az ő halála, Álmas mintegy 80 éves lehetett, ami tényleg a legtermészetesebb föltevésnek jellegével bír. Az a körülmény pedig, hogy Scythiából elindulástól, Ungból elindulásig 19 év folyott le, szintén a legtermészetesebb magyarázatot leli: legtöbb időt, éveket a céltalan kényszerült nyugatravonulás, időzés, megtelepedések, áttelelések és a kievi bonyodalmakkal — a Halicsba érkezésig folyott le. És mivel a Halicsban való tartózkodás bizonytalan, és mivel az ott tartózkodás alatt tudták meg a magyarok volta-

képen, vagy talán tüzetesebben, hogy onnét a havasokon túl fekszik egy nagy ország, mely azelőtt Atila királyé volt, és mivel a Gesták 11. fejezete (a sorazonos kiadás 16. és köv. sorai) szerint „dux Almus cum suis in Galiciam venit et ibi requiei locum (hoszszabb megnyugvásra) sibi et suis elegit" és midőn ott már egy hónapon át időzött, akkor adta néki Galicia hercege azt a tanácsot, hogy menjenek át a havason azon földre, melynek részletes leirását is adta, s melynek felosztását és sorsát általános körvonalokban vázolta, és azután a 12. fejezet szerint, midőn a ruthénokkal a béke kötelékeit megerősítette, és a galiciai vezérek fiait túszok gyanánt megtartotta, 2000 ruthén nyilas és 3000 földművest is rendelvén serege mellé kiséretül — ami mindenesetre nem csekély időt vett igénybe, csak akkor indult el az időközben átvett nagy ajándékokkal és rendelkezésére bocsátott élelmiszerekkel, lovakkal és az élelemre szükséges különböző állatok nagy falkájával azon földre, mely azelőtt Atiláé volt „per silvam Houos usque ad confinium Hung": az ily vándorlás, intézkedés, harcok és megpihenések a Don félkörében volt őshazából való kiindulástól a Magyarországba való bejövetelig, illetve a Munkácsnál és Hungban való bizonytalan tartamú időzés végeig az Anonymus által 884-től 903-ig jelzett 19 évi időköz a legtökéletesebben indokolva van, illetve, sem a lefolyt 19 év hosszusága, sem pedig a honfoglalás gyorsasága és a 903-tól Árpád vezérnek 907-ben bekövetkezett haláláig számított idő rövidsége ellen alaposan indokolt kifogást tenni nem lehet.

Anonymus följegyzéseit tehát nem kétségbe vonni, nem gyanusítani és hitelességükben nem csökkenteni

kell, hanem iparkodni kell bennük azt, ami elsőre látszólag nem vág össze másoknak valószinüleg nem pontos adataival, alapos vizsgálódás tárgyává tenni, és minden igyekvéssel azon lenni, hogy azok helyessége kiderüljön, mert Anonymusnak figyelmesen beható olvasásánál lehetetlen szabadulni azon mély meggyőződéstől, hogy följegyzéseinek mindig meg van a helyes alapja, és hogy a bennük rejlő igazvaló csak úgy kerülhet napfényre, ha az ő általa mondottakat az élesen összehasonlító bírálat segítségével vizsgáljuk és tisztázzuk, amit pedig hazánk és nemzetünk érdekében, valamint történelmünk reputációja szempontjából minden rendelkezésre álló eszközzel sikeresen keresztül vinni történetíróink legszentebb kötelessége.

Az, mit egyesek együgyűségnek, tudákosságnak neveznek; az a magyarok, az itthon képzett magyarok műveltségi fokának azon (XI.) századnak közepe táján jellemző vonása volt, melyet azon korból eredő némely más okiratokból is bizonyítani lehet, de mely más okiratok nem az elbeszélés jellegével birván s csak ritkábban kerülvén birálgatás alá, formailag nem oly feltünően viselik magukon a fogyatékosság bizonyos jeleit, mint az annyit forgatott és elemezett Gesták — a mai tudósok magas műveltségének foruma előtt. És ezt elfelejtettük!

Különösen hangsulyozzuk és nem eléggé ismételhetjük, hogy már Anonymus a prologusban mondja: „de certa scripturarum explanatione“, — mely írásos följegyzéseknek tehát természetesen létezniök kellett — „et aperta hystoriarum interpretatione (t. i. a tanárok fejtegetései értendők) rerum veritatem (nobilissima gens Hungarie) nobiliter percipiat“! És közvetlenül rá „felix

igitur Hungaria" kitétellel ad kifejezést örömének afölött, hogy annyi szerencsés előnyei vannak a nemzetnek és kivánja, hogy „omnibus enim horis gaudeat de munere sui litteratoris, quia „*exordium*!" genealogiae regum suorum et nobilium habet" !

Igy csak a büszke öntudat és a nyugodt lelkiismeret nyilatkozhatik meg és az a tudat, hogy a forrás, amelyből merített föltétlenül megbízható és hiteles.

És a tisztán magyarföldi feljegyzések tényleg csak azon esetben lehetnek leghitelesebbek — mint a Gesták mesteri pontosságából kiérzik, ha azok a honalapitáshoz legközelebb eső időből származnak — mindenesetre azonban I. Béla előtti időből! Hogy pedig igen közel esett, bizonyítja ezt a Pray-kodexnél való ősebbsége a Gestáknak, a mely ősebbség főleg a Gestákban előforduló magyar szók és nevek irásából tünik ki, mint ezt fentebb már részletesebben ismertettük.

Külömben legteljesebb a benyomás akkor, ha Anonymust egyfolytában figyelmesen elolvastuk: kétség nem marad fenn, s oly időben írt, midőn tudta, hogy Magyarország története megírva még nincsen, és hogy a nép ajkán élő bizonytalan értékü hagyomány mellett *irott történet* nincs, és ennek anyaga is csak nála van meg följegyezve.

VI.

Anonymus I. Béla király jegyzője volt.

Anonymus kora Vass József szerint is, I. Béla király idejébe nyúlik vissza.

1. Mivel magát a legrégibb, legelső magyar történetírónak mondja, ki magyar írott s már létező krónikából is merített; ő a nép emlékezetében, illetve egyes családokban élő följegyzett hősmonda idejében élt — a XI. században. Erre vall Toldy Ferenc kijelentése is, mely szerint Anonymus azon történetírókhoz tartozik, kik műveiket eredeti följegyzésekből s a mondából és népdalokból szerkeszték s emellett a külföldi írókat is használták. A Gesták egész belső jellemét tekintve, szerzőjét bátran a XI. századba tehetjük, mikor a magyar hősmonda, melyet ő gazdagon fölhasznált, a nép emlékezetében még teljes frisseséggel élt, — s ki kétségen kívül I. Béla alatt működvén, azon történeti iratok alatt melyekre hivatkozik, a kir. cancelláriákban és kolostorokban letétetni szokott (vagy családilag őrzött) följegyzések is értendők.

Hogy idejében dalnokok virágoztak, kik a nemzet történeteit énekekben adták elő vegyítve a nép fölfogásából keletkezett „mesékkel", miket, hogy olva-

sóinál hitelt találjon, polgári és szellemtörténetünk nagy kárára elhagyogatott, velejöket azonban bizonyosan átvette.

Anonymus az ő munkáját mindenesetre akkor szerkesztette, midőn a latin nyelv a római egyház karján *mint új vendég először jelent meg a magyar nemzet körében*, s a latinul írni kezdő magyar az idegen flexiókat még nem birván a nyelv szellemében mindenütt, pl. a tulajdonneveknél is kellőképen alkalmazni, a szók ezen eredeti flexiójainak fogyatkozását saját élőnyelvének szó-ragjaival is iparkodott pótolni. Sajátságos jelenség ez a névtelen jegyző szerkesztményében, s olyan, mi újabb, de vele közel-korú írott emlékeinkben sehutt sem észlelhető; mi a műszerkesztés aggrégiségére enged következtetnünk, midőn nyelvünk keleti merev természete erősen dacolt a nyugatról hozzá furakodó idegennel. Még vllágosabb lesz az, ha a névtelen jegyző helyesírását a Pray-codexével tesszük párhuzamba. (Toldy Fer. A magyar nemzeti irod. tört. I. 73, 78 és köv. ll. — és a magy. költészet története I. 54. és köv. ll).

2. A Pray-codexxel összehasonlítva ennél régibbnek, s irásban, illetve a magyar szók orthografiájában hozzá leginkább hasonlónak bizonyul.

3. Kézaival hasonlítva össze, a kettő között létező nagy kitölthetlen hézag, és a honfoglalás felettébb részletes és pontos leirása csakis azon időből származhatik, melyben *közvetlen* forrásból meríthetett.

4. Hogy I. Béla *előtt* élt minden egyes királyt névleg s tényleg fölemlít, míg I. Bélán túl egyetlen egy királyt sem említ meg.

Megjegyzem itt, hogy I. Béla idejére vall az a

körülmény, hogy István, Péter, Aba Sámuel, András és Béla királyokat, ezen ötöt a szövegben hangsúlyozva találjuk meg, kivülök pedig senki más a királyok közül; a külföldi fejedelmek közül pedig említi Konrádot és Ottót, mint reges Theotonicorum. Senkit nem említ, ki I. Béla korán túl esnék, pedig olyanokat kik közel esnek hozzá, fölemlíti. Ezt *véletlennek* tekinteni nem lehet: ez határozottan döntő bizonyíték — különösen az, hogy Bélán túl egyetlen egy királyt már nem említ, még Salamont sem, kinek uralkodása alatt pedig valószínű, hogy a Gestákat megírta, illetve befejezte.

5. Hogy Béla királyt, kinek jegyzője volt Elsőnek nem nevezi; míg

6. . ,. a hasonnevü uralkodók közötti különbséget jól ismeri (Carolus minor, 53. fej.)

7. Oly vezéreket és utódaikat, melyekről Kézaiban semmi említés, ő jól ismert, minthogy korában virágoztak — a XI. században.

8. Aba Sámuel királyról szóló följegyzés — mely sehol a világon kivüle elő nem fordul, legbiztosabb jele a személyes emlékezet és a hősmonda frisseségének, közvetlenségének.

9. Torda püspök fölemlítése is, kiről senki sem előtte, sem utána nem emlékezett meg, elég fontos következtetéseket enged meg Anonymus igen korai (I. Béla alatti) időben működésére.

10. Egy bizonyos Miklós (Nicolaus) főpap (praesul) ki a kir. udvarban szintén jegyzői teendőkkel volt megbízva, 1055-ben fordul elő; nem valószinütlen, hogy Anonymus ennek ajánlotta a Gestákat, minthogy néki kortársa, barátja.

Anonymus korára vonatkozólag minden esetre föltünőnek találom azt a fölvilágosító körülményt, hogy a prologusban említett „N, suo dilectissimo amico, viro venerabili et arte litteralis scientie inbuto“-nak mondott kortársára nézve mintegy gondviselésszerű véletlenként I. András királynak a Tihanyi apátságot alapító oklevele végén e szavak olvashatók: „Anno salutiferae incarnationis unici Numinis coeli septemplicis, universaeque creationis 1055, feliciter regnante praefato victoriosissimo Principe (Andrea I.), anno regni sui nono, et cum eo nobilissimo duce *Bela*, conscriptum est hoc privilegium a *beatissimo Praesule Nicolao*, qui tunc temporis vicem procurabat Notarii in Curia Regali, consignatumque manu Regis, iam saepe praescripti, praesentibus testibus.“ (L. Codex diplomaticus T. I. p. 393—94, A. Ch. 1055).

Ebből a Prologus első soraiban foglalt formulára is némi világosság esik, amennyiben az N. nem az az ismeretlent kifejező hangkép, mint azt némelyek állítják, hanem valósággal *névkezdő betű*; ha pedig ez névkezdő betű, akkor a prologusnak legelső (P) betűje is *névkezdő*, nempedig a „praedictus“-nak „prae“ rövidítése és így megtaláljuk azt a régi római formulát, melyet mintaszerűségénél és ismert alakjánál fogva félreismerni kár volt, mert e formula, a mellyel oly gyakran találkozunk: *Cajus* (és cimezete) *Sempronio* (és cimei) *salutem!* oly hasonló a prologusbeli formulához, hogy azt félreismerni valóságos remeke a figyelmetlenségnek:

„**P.**“ *dictus magister ac quondam bone memorie gloriosissimi Bele regis Hungarie notarius.*

„**N.**“ *suo dilectissimo amico, viro venerabili et arte litteralis scientie imbuto. . . .*

Salutem et sue peticionis effectum!

Itt tehát névkezdő betűkkel van dolgunk, melyekkel *P.* nevű író az ő *N.* nevű barátjának ajánlja a munkáját.

De mindenesetre bizonyos az, hogy Anonymus a Magyarországra vonatkozó topografiai leírásában feltünően, megdöbbentően pontos és részletes (l. pl. a Hangony patak helyét 33. fej.); a geografia pedig azon századokban oly fejletlen tudomány volt, hogy belőle oly állomásról állomásra csodálatosan pontos útleirást meríteni egyáltalában nem lehetett! honnan vette tehát Anonymus ezen hadjáratilag is kifogástalanul helyes adatokat? Ennek beválaszolásában van a való igazság: „Csakis közel a fejedelmek korához (a honfoglaló hadjárat idejéhez) közel fekvő korban lehetett még oly egyes a honalapító hadjáratért kegyelettel rajongó harcos-utódra vagy nemzetségtagra akadni, aki a hősmonda részleteit átfogó hadjárat útjait — irányait akár ernyedetlen szorgalmú emlékbentartás (kegyeletes megemlékezés a családtagok között, vagy ivadékról-ivadékra tervszerüen átszármaztatás utján, vagy a család legöregebbjének kötelességeként tekinthető) valamely módjánál fogva, akár pedig a följegyzésnek valamely sajátos módjának segélyével, vagy bármely módon is — mit különben a hazájának multja iránt oly mély érzékü nemzet tagjainál semmi különösnek tekinteni nem lehet — egész épségben az utókornak fentartani képes volt, vagy a kinek segítségével Annonymus a Gestákat megírhatta. Hogy Annonymus *ilyen* forrásból is merített azért bizonyos, mert különben oly részletes és pontos nem lehetett, mint a minő bizonyos az is, hogy ily részletesen pontos

leirást másból, mint *ilyen* forrásból Annonymus nem merithetett. Ha pedig mindez bizonyos: bizonyos egyúttal az is, hogy Annonymus *ilyen* forrásból I. Béla idejében merített, mert ezen király trónraléptéig — kiről Annonymus már mint megboldogultról szól — a honfoglalás óta (a lechföldi szerencsétlen ütközet 955-ben volt a foglalási vállalatok utolsója) alig egy évszázad folyt le, míg II. Béla († 1141) kiről legkevesebben állitják, hogy alatta volt volna jegyző az Annonymus, már 78 évvel, III. Béla pedig († 1196) — kinek idejében teszik pedig legtöbben Annonymust — teljes 133 évvel későbben halt meg, tehát oly későn a honfoglalás befejezte után, hogy a fentemlített *közvetlen forrásból* való merítés föltevése már nem engedhető meg.

—

Annonymus és *Béla* király, ez a két szó oly sajátságos ok- és okozati viszonyban áll egymáshoz, mely annál természetesebb, *minél kevesebb idő*, és annál természetellenesebb, *minél több idő* fekszik a honfoglalás és a király között. — És tényleg: mentől későbbi Bélára teszi valamely író Annonymust, annál kevesebb bizalommal viseltetik iránta; és megfordítva.

Anonymus idejekora megállapítására vonatkozólag főfontosságú azon kérdésnek megoldása, hogy hogyan lehetne az írások összehasonlítása által azt a kort megállapítani, melyben a Gesták írattak?

E szempontból a következők jegyzendők meg:

1. Hogy Dares Phrygius olvasta — nem mond semmit, mert ez az író Trója veszedelmét nagyon régen írta, s munkája Szt.-István korában is olvasható *volt*, mert Dares műve már a X. században *in catalogo M. S. codicum Bobientis Coenobii* már előfordul.

2. Hogy István királyt *szentnek* mondja, ki I. Béla alatt még nem volt szentté avatva, szintén nem határoz, mert Stef. rex sctus, . . . nem szentet, hanem szent életűt jelent. — Más az: Sctus Stefanus rex, vagy rex sctus Stefanus! Különben szentnek nevezi Istvánt és Henriket már Aloldus is, ki I. Béla halála évében már írni megszünt. (Bolla Márton: Praepositiones). Tehát van mégis valami a dologban, hogy például István már I. Béla alatt nagy emlékénél fogva a szentek *hirében* állott, kiről a világ bizonyosra vette, hogy szentté avattatni fog.

3. Hogy Haliciáról emlitést tesz, ez szintén nem bizonyít, mert *Cynnamus* is, ki ugyancsak I. Béla idejében már ismeretes volt, már megemlíti Haliciát, úgyszintén megemlíttetik Halicia már apud Sommersberg ex Bugophalo, ki II. Béla ideje előtt működött — pedig rendesen azt állítják, hogy Halicia és Lodomeria nevezete csak később keletkezett!

4. Hogy Rasciát említi, ez sem irányadó, noha Rascia csak II. Endre alatt lett *királysággá* (regnum), de a Terra Rascia (mert így említi Anonymus) volt már sokkal azelőtt is!

Fő az, hogy Anonymus úgy I. Béláról és elődje I. Andrásról az «*I. ordinale*» nélkül szól. Az nem cáfolat, hogy maguk a királyok okmányaikban és aláírásaikban az ordinalet nem használták: alattvalóik azonban, kik róluk írtak és őket megnevezték a II. III . . . ordinálékat *soha sem mulasztották* kitenni!

A hasonnevű királyok numeráléját illetőleg az a körülmény, hogy ő Bélát és Andrást anélkül írja, határozottan I. Béla mellett vall, mert Anonymus tudja, ismeri a királyok neveihez tartozó megkülöm-

böztetéseket, amennyiben pl. az 53. fejezetben Luthuardusról is azt mondja, hogy ő Caroli *Minoris* quondam imperatoris amicus familiarissimusa volt.

5. Irányadó tehát az, hogy Anonymusban semmi sem található, ami I. Béla korán *túl* menne, pedig ha II. Béla (1131—41) vagy III. Béla (1173—96) alatt élt és írt volna, okvetlen kell hogy az 1061-től 1131-ig vagy 1173-ig terjedő időről egyetmást — főfontosságát — iratában felemlített volna.

Ezen szempontból Cassel Szélig (Magyarische Alterthümer) kijelenti, hogy egy király jegyzőjétől csakugyan nagyobb pontosságot kell föltételeznünk; az azonban többször volt már említve és soha meg nem cáfolva, miként említheti meg elbeszélésében a névtelen jegyző egymásután mindazon királyokat egytől egyig, kik I. Béláig uralkodtak, s az ez után éltek közül egyet sem? 1. Szt. István uralkodását jelzi, midőn Ohtum megöletéséről, Saroltról, mint Szt.-István anyjáról, s Thonuz-Obáról ír; 2., megemlíti Pétert, midőn András királyról megjegyzi, hogy fél vala a német császártól, miszerint az Péter királyi vérét megboszulandó Magyarországba jövend; 4., András királyról beszéli, hogy neje a ruthénok vezérének leánya volt; 3., Abáról megemlékszik a 32. fejezetben kijelentvén, hogy ő Ed és Edömér nemzetségéből származott, hogy neve *Sámuel* volt, s Obának kegyességeért nevezték. De az ezeket követő királyokról, mint Salamon, Gyeics, László, Kálmán, II. István, kik mindannyian kitünő személyiségek voltak, egy árva szót sem jegyzett föl. Képzelhető-e, hogy e körülmény csupán a *véletlenség*, vagy *vakeset* lehet? Soha! főleg ha számba vesszük azt, hogy a Prolo-

gusban maga is kijelenti, hogy ő a *királyokra is* kiterjeszkedik a Gestákban, nem csak a vezérekre, fejedelmekre: Felix igitur Hungaria ... „quia exordium genealogie *regum suorum* ex nobilium habet *de quibus regibus* sit laus et honor regi eterno“ ... tehát ő *kötelességének* jelenti ki az ő koráig uralkodott királyokról megemlékezni és ezt meg is tette bezárólag I. Béláig: *ha tehát Anonymus egy másik Béla alatt volt volna notárius, akkor ezen jelzett kötelességének tudatában a többi királyokról is megemlékezett volna!*

6. Mivel tehát Anonymus I. Béla alatt írt (1061.): ő Árpád sírját ismerte, mert Szent István korától csak mintegy 25 év választotta el őt, ki a Gesták irásánál okvetlen az élet delén lévő férfi volt, tehát *maga* saját észlelete alapján tudta mit ír midőn az 52. fejezet végén Árpád sírjáról megemlékszik ; mert arról a Fehértemplomról, melyet Szent-István épített, néki *nem tudni*, csaknem lehetetlen !

Mondani tehát, hogy ábrándozott ezen kérdés érintésénél, vagy ráfogni, hogy az énekesek, vagy parasztok mende-mondáiból merítette volna anyagát, nagyon merész ráfogásnak bizonyul.

Hogy mindezekről meggyőződjünk nem kell egyéb, mint az akkori I. Béla alatti korban a magyarokkal érintkezett népek történetének részletes és pontos ismeretével ellátva, expresze azon célból fogni hozzá Anonymus olvasásához, hogy megtudjuk, melyik Béla király jegyzője volt Anonymus: a figyelmes olvasásból minden kételyt kizáróan ki fogjuk érezni, hogy Anonymus *csakis* I. Béla jegyzője lehetett!

Mivel Anonymus oly közel időben élt Árpádhoz — több mint valószínű, hogy Anonymus Szent-István

uralkodása alatt született — tehát tudhatta biztosan, hogy Árpád *hol* élte le napjait (azért beszél ő az Ecilburgról oly egyszerűen, hogy ott lakmároztak, mert ezt az Ecilburgot tudta ő Árpád lakásának), és hogy mikép és hol temették el, ott, hova Szent-István az ő tiszteletére templomot építtetett.

Anonymus Acquincumot, *mint senki más ő előtte*, «*Atila városá*»-nak nevezi, s ez jellemzőleg mutatja, hogy ő volt a legelső magyar történetíró, s hogy munkáját nem oly krónikákból merítette, melyek a Gesták előtt már megvoltak írva.

Anonymus 1061—3-ban volt Béla király notáriusa és vagy ekkor, vagy rövidre utána írta a Gestáit, azoknak tervezetét azonban okvetlenül előbb készítette, — illetve talán már akkor, midőn iskolába járt, jegyezgette; tehát oly közel Szent Istvánhoz, és oly közel Árpádhoz, hogy ezek alatt és körül történtekről értesülve *lehetett!* Ily világításban kell venni Anonymust! S aki így veszi, az egész másképpen fog itélni róla, mint aki III. Béla idejébe, tehát I. Béla királytól legalább is 130 évvel későbbre képzeli és teszi őt! Természetes, hogy az ily tételezés nagy különbséget jelent, de egyúttal ez az egyetlen magyarázat arra, hogy Anonymust úgy félreértették, gyanusították, s az egyetlen mód arra, hogy Anonymus hitelessége helyreállíttassék.

Szalay László, Horváth Mihály történetírók elismerik Anonymus érdemeit, legújabban Pauler Gyula is, noha egyes tények felsorolásának *formájára*, *idői sorrendjére* nézve egyik-másik tesz is itt-ott észrevételt; de amit Salamon tesz és újabb magyar divatírók tesznek — ezért a történelem itélőszéke előtt emlékükben okvetetlenül elitéltetni fognak!

Anonymus idejekorára vonatkozólag Szabó Károly (Kisebb történelmi munkái kötetében) a következőket juttatja érvényre :

„I. Béla jegyzőjének gyermekkorát Szent-István idejébe helyezhetjük, minthogy a hódítás koráról oly részletes adatokat is tud, melyekət a nála két egész századdal későbben élt Kézainál s utódainál hiában keresünk. I. Béla névtelen jegyzője Aba királyt ismerte, mert igazi „Sámuel“ keresztnevét egyedül ő említi s a „Sámuhel Rex“ köriratú s kétségtelenül XI. századi veretü kis ezüst pénzeket a világ összes éremtudósai nem tudták helyesen megfejteni, mig névtelen jegyzőnket nem ismerték.“

Rössler egyik érve, hogy jegyzőnk a kúnokat mondja a magyarokhoz csatlakozottaknak ; holott a kúnok csak a XI. és XII. században lettek Orosz-, Lengyel- s Bolgárországnak és a magyaroknak ellenségei, kik őket több ízben megverték . . a miből az következnék, hogy a jegyző a XII. században vagy utána élt volna, kézzel fogható tévedés, mint az már fentebb is kiderült.

Bolla Márton pedig „Praepositiones ex hist. Hungarica“ kéziratában (a m.-szigeti lyceum könyvtárában, illetve Szilágyi István hagyatékában) szintén megerősíti, hogy miután Anonymus magát *Béla* király jegyzőjének mondja, anélkül, hogy a király numeraléját kitenné, jele, hogy mivel csak magukban a kir. okmányokban volt régente szokásos a numerálét kihagyni, minden más (nem királyi) személyek irataiban a numerále mindig kitétetett — ebből következik, hogy Anonymus I. Béla jegyzője volt.

Anonymus forrásainak megállapitásánál ugyanis

— mint már hangsúlyoztuk — élesen feltünik, hogy ő a bejövetel topografiáját oly csodálatosan pontos és meggyőző részletességgel és virtuozitással viszi keresztül, hogy lehetetlen az, hogy ő nem *eredeti közvetlen* följegyzésből, illetve a családi s a családból esetleg az iskolába átment élőszóbeli vagy jegyzéses hagyománynak oly forrásánál állott — talán véletlenből is — mint a prologusban is sejteti ott hol felix Hungáriáról beszél, melyhez ő talán még Szt. István[e] életében, a tanítások megalapítása és buzgósága idejében, talán a király gondoskodásából, oly tanár és oly forrás előkerülése sikerült, mely az események visszamenő közelségénél, és a nép emlékezetében még élénken élő voltánál fogva vált lehetővé ; ami azonban csak úgy fogadható el teljesen, ha Anonymus Szt. István alatt vagy nem sokkal utána járt iskolába N. barátjával.

A hazai topografia kifogástalansága mellett föltünik a chronologia megbízhatatlansága különösen ott, hol *idegen chrónikákból* merített tényeket a magyarok — különösen külföldi — tetteivel összevetni igyekszik. Ami megbízhatóságára nézve is azt a meggyőződést kelti, hogy „tisztán magyar helyi és személyi ügyekben feltétlenül megbízható, míg a szomszéd népek vagy idegen nemzetiségek megnevezésében és tetteik feljegyzésében a tévedéstől teljesen mentnek nem mondható."

Anonymusban tehát föltétlenül csak a magyarok bejövetele és a honalapítás története Istvánig hiteles: Árpád haláláig részletes és következetes, innét Szent Istvánig csak vázlatos és fogyatékos. A bejövetel és a honfoglalás az első vezér élete folyásával oly forrásból

ered, amelyben csakis ezek vannak följegyezve. Ami Anonymusban *több ennél*, az más forrásból van összegyűjtve, és pedig nem is ügyesen. De ettől el kell, és bátran el lehet is tekinteni.

Tehát: mely, illetve mily forrásból merített Anonymus? Nézzük sorra.

Scythiából Kievig, innét Munkácsig, Unghig, honnan merítette az adatokat? Unghból az előrenyomulás megdöbbentően pontos részleteit az első folyóközi táborozásig: honnan vette az oly pontos részleteket? És innét tovább haladva a táborozások sajátos tényeit, az alpári nagy ütközet részleteit, s a továbbfolyó honfoglalási események láncszemeit egytől-egyig, s egyenkint végig? . . . honnan gyűjtötte, az adatokat honnan merítette? Erre a választ maguk a Gesták adják meg.

Ne kövessük azonban Anonymust még Erdélybe se, mert *egy* ember, aki a honfoglalás nagy hadjáratának főtényét *olyan híven* jegyzette, nem lehetett két helyen: ő a nagy vonalon volt; ami Erdélyről s a külföldi kalandozásokról iratott, már nem tartozik a reánk nézve föltétlenül nélkülözhetetlenek sorába.

Anonymus a prolugusban tisztán érthetően mondja, hogy az ő korában a köznép ajkán a honfoglalás meséje *szólott még*, és hogy *az ő idejében tényleg létezett joculátorok* énekei is a honfoglalás tényeit tárgyalták, de mindezeket ő (Anonymus) megbízhatóknak nem tartja, hanem igenis megbízható és nemes nemzethez méltó az, ha keletkezésének első történetét a tanárok által előadott létező történetek mellett (excerta explanatione scriptorarum) külön a honfoglalás tényéről keletkezett és létező följegyzésekből, sicut a magistris meis audiveram és mely följegyzések alapján Szt. István gondos-

kodása folytán a magyarok eredetéről és honfoglalásáról is az általa alapított iskolákban s az általa meghívott tanítószerzetesek előadásaiban ezen hazai történet tanítása soha lelkiismeretesebben ellátva nem lehetett, mint az ő idejében, minthogy a Szt. István halála után beállott viszályos időkben uralkodott, e tekintetben kevésbé gondos királyok alatt ez már nem volt annyira föltehető.

Tehát épen Szt. István király alatt, ennek uralkodásának derekától a végeig lehetett főképen az a kor, melyben ilyen királyi iskolán a magyarok őstörténete a még élénken élő hagyomány és följegyzésekből összeállított vezérfonal alapján taníttatott és taníttathatott. Későbbi időben, t. i. a II., III., vagy IV. Béla királyokat megelőző időkben a tanításnak ezen alapossága, részletessége már nem tehető fel, mivel a Szt. István király iskolaügyi buzgóságával és személyes beleavatkozásának indokolt ösztönével utána (IV. Béláig) egyetlen egy király sem rendelkezett. Ezen világitásnál tekintve a kérdést mintegy önmagától válik természetessé az a következtetés, hogy Anonymus még Szt. István király uralkodása alatt járt azon iskolába, melyről a prologusban szó van, hol ő Trója háboruját összeállította, és a hol ő a magyarok őstörténetéhez a jegyzeteket készítette. És ha vesszük, hogy Anonymus az *elhunyt* Béla király jegyzőjének mondja magát, akkor érthető az is, hogy, mivel Szt. István halálát és I. Béla trónraléptét csak 23 év választja el, I. Béla pedig alig 3 évig uralkodott: *Anonymus I. Béla királynak volt a jegyzője*, annál is inkább, mivel sem időre, sem művelődési körülményekre nézve összevágóbb és kedvezőbb idő-

szakot ezen kérdés megoldása szempontjából még képzelni sem lehet, és mivel Anonymus, ha mint meglett korú férfiu írta a Gestákat, mi sem lehet egyszerűbb mint az, hogy ő iskolába esetleg 20—25 vagy még több évvel a Gesták megírása előtt járhatott, hogy az ő *jegyzetei* azóta félre voltak téve és hogy azokat akkor vette elő értékesítés végett midőn, mint a Prologusban az ő N barátjára vonatkozólag mondja: „sed . . tue peticionis, et mee promissionis iam pene eram oblitus, nisi mihi per litteras tua dilectio debitum reddere monuisset“ ; tehát a *vir venerabilis N* az, kinek kedvéért «*írta*» meg a *P dictus magister* a Gestákat csak későbben, Béla király halála utáni időben. És csak szerencsés véletlennek mondható, hogy ama jegyzetek annyi idő után el nem tévedtek ; erre vonatkozik a „felix igitur Hungaria . . . omnibus enim horis *gaudeat de munere sui litteratoris*» !

Ha Anonymus Gestáit ily alapokon vizsgáljuk, lehetetlen észre nem vennünk, hogy a Gesták, ha az azokon végig vonuló veresfonalat, t. i. magának a honfoglalásnak a tényét emeljük ki, akkor csaknem egy »*Szemelvényes vázlat-munka*« tárul fel szemeink előtt, oly értelemben, hogy a történetirói korrektségnek, csaknem a forrás közvetlenségének egy kifogástalan mintáját nyerjük, ha a honfoglalás történetéből főleg azt a vonalat emeljük ugyanis ki, mely a Scythiából elindult magyaroknak a mai haza földjére léptétől kezdve Árpád haláláig, a fővezérek (Almas, de főleg Árpád) személyeihez kötött főtáborkarral menő hadsereg útját képezi.

Az, ami ezen a fővonalon történik, az képezi

hazánk megalapításának a valóságos alapját. Minden egyéb, ami Anonymusban foglaltatik, az a szorosan vett honalapítás szempontjából bátran másodrendű jelentőségűnek vehető. A honfoglalás legszűkebb és élesebben vont határai pedig elegendő tért biztosítanak arra, hogy az Árpád sírját megemlítő följegyzés értékére nézve biztos és határozott következtetéseket vonhassunk, és azokat, a miket Anonymus mond, nyugodt lelkiismerettel elfogadhassuk.

VII.

Anonymus föld- és helyrajzi följegyzései teljesen megbízhatók.

Azoknak, kik Anonymust ócsárolják, gyanusítják és hitelességében megtámadják, az e dolgozatomban már mondottakon kívül még a következőket kell kijelentenem.

Anonymust minden támadás, minden rosszakarat dacára *megcáfolni* még nem sikerült senkinek; a gyanusítás pedig oly foglalkozás, mely csak igen rosszul fizeti ki magát a tisztességes tudomány terén akkor, ha maga nem képes nyiltan pozitív alapokra fölhágni, hanem kancsal szemével a bizonytalanság hátterében sántítani kénytelen.

De különösebben az Árpád vezér halála és eltemettetése kérdésében, legfőleg pedig a temetkezés helyének megjelölésében Anonymus mintegy sztereotíp szabatossággal és mintegy a hagyomány valóságos szavával mondja el azt, mit az ő korában, a XI. század derekán minden művelt embernek még tudnia kellett. És Anonymusnak e tekinteteben vett megbízhatóságán, hitelességén kételkedni nem csak ok nincs, de még a lehetőség sincs meg.

Ott pedig, ahol mint az minden kétségen felül áll, a hely- és földrajzi adatok oly meglepően helye-

sek és pontosak: ott az ezen helyekhez és területekhez fűződő események nem lehetnek hamisak, vagy megbízhatatlanok; mert az őstörténetek egyik jellemző sajátossága az, hogy a helyek tiszta tudatával és leírásával karöltve jár az ott történteknek is a tiszta tudása, amennyiben a helyrajzi való a történelemben az a váz, melyre az események valósága letétetik, és ahol ez a váz, mint alap helyes, ott a reája fektetett események sora, ha a megjelölésben talán *téves* is, de lényegében helytelen vagy valótlan nem lehet.

Mindazonáltal vannak tudósaink közűl ma is többen, kik Anonymus föltétlen hitelességében kételkedni kénytelenek, mert részint a Gestákban tényleg nyilvánuló naivság és helyenként tudákosság is, részint pedig a mindeddig még megfejtetlen, de tényleg létező ellentétek más hasonkoru írók följegyzéseivel nékik elég okul szolgálnak arra, hogy azon mások adatai mellett több hihetőséget lássanak, mint Anonymusnak egy csaknem egyedül álló följegyzései mellett.

Erre vonatkozólag is bírom a legilletékesebb szaktudósok nyilatkozatait, kik azon hozzájok intézett megkeresésemre, hogy Árpád fejedelem sírjának megállapitása munkájánál a legelső alapföltétel, Anonymus ebbeli hitelességének kérdése megoldatlanul el ne maradjon, vélem tudatni kegyeskednének, vajjon elfogadhatónak tartják-e Anonymusnak szorosan Magyarországra vonatkozó geo- és topografiai följegyzéseit oly szempontból, hogy különösebben az Árpád vezér eltemettetése helyének leirásáról szólókat biztos kiindulási alapul elfogadni lehessen, vagy pedig, hogy e tekintetben valamely aggodalomnak helye lehet-e? Válaszukban a következő értelemben nyilatkoztak.

A válaszokat azon sorrendben közlöm, melyben hozzám beérkeztek.

Dr. Hampel József régészettudósunk, a ki különben egy hozzám intézett terjedelmesebb levelében a Gesták 52. fejezetének végén Árpád vezér halálára és sírjára vonatkozó mondatcsoport értelmezése alkalmából élesen elemezve foglalkozik a kérdéssel „Nem látok okot, mondja a többek között, hogy Anonymusnak ily topografikus kérdésekben miért ne adjunk hitelt és miért ne higyjünk néki a mikor egy legendát óv meg. Ő bizonyára ismerte az Árpád nyugvóhelyére vonatkozó legendát és aligha nem ismerte az óbudai sikságot és közvetlen szemléletből tudta hol áll a Fehéregyház."

Dr. Pauler Gyula történetbuvár már „A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt" című munkája I. kötetének 466. és kk. ll., valamint ezen kötet 571. jegyzetében részletesen ír Anonymusról, az ő Gestáinak hitelessége tekintetében a legcsekélyebb kételyt sem táplálja, és teljes elismeréssel van följegyzéseinek értéke iránt, az e tárgyban hozzám intézett soraiban pedig azon határozott meggyőződésnek ad kifejezést, hogy a névtelennek Magyarországra vonatkozó geografiai adatait, jelesen pedig azt, mit az Árpád sírja táján épült Fehéregyházról mond, kétségbe vonni nem lehet, mert erre egyátalán semmi ok nincsen.

És őnála is mint a véleménytmondók legtöbbjénél kiérezhető az azon való fennakadás, hogy *miért* kell egyáltalán oly konokul *ok* arra, hogy Anonymusban kételkedjünk s hogy hitelességét gyanusítás tárgyává tegyük?

Rendkívül érdekes *Marczali Henrik* egyetemi tanár és nagynevű történettudósunk levele abból a szempontból, hogy ő mint az Árpád-sír s a Fehéregyház kérdése megoldásának őszinte barátja — mert hisz ellenségei is vannak e kérdésnek, még pedig igen érdekes alakúak, aminők közül egyikkel-másikkal lentebb még találkozni fogunk — Anonymust IV. Béla király jegyzőjének, tehát a Gestákat 1270 után írottaknak vallja, a honfoglalás tényét és Árpád halálát 360 év által választja el a nagy tettek megírójától és így természetszerűleg és önmagától értendően nem hisz eléggé Anonymus föltétlen megbízhatóságában, mert nincs egyszerűbb és helyesebb okoskodás annál, hogy épen oly kiválóan helyponti kérdésben, mint a minő Árpád vezér temetkezőhelye közel 400 év lefolyása után, csak egy későbbi megbízhatatlan kor fölfogása alapján vétetett föl a Gestákba, tehát hitelességre nem igen tarthat számot. Ez okból mondja Marczali is, hogy véleményét Anonymus, hitelessége felől már több ízben nyiltan kifejezte és most sincs semmi oka attól eltérni. Anonymus, szerinte, mint a XIII. század második felének irója egyenes tudással a honfoglalás felől nem is bír és saját korának viszonyait ülteti át a vezérek korába. Ha tehát Anonymus, mondja tovább, Árpád sírhalmát az alba ecclesiánál jelöli meg . . . supra caput etc. ennek véleménye szerint legföllebb az a történeti értéke van, hogy IV. Béla korában talán ezt tartották Árpád temetőhelyének. Legérdekesebb azonban Marczali birálatának ez a helye: Minden esetre nagyon rontja állításának hitelét az a körülmény, hogy e sírról a sokkal régibb és hitelesebb krónika egy szóval sem emlékezik meg.

Ha már most ez utóbbi fölött behatóbban gondolkodunk, lehetetlen az ellentétek kryptokozmoszába bele nem látnunk és általánosságban azon igazságra nem hivatkoznunk, hogy Anonymus csakis mint I. Béla király jegyzője van természetszerűleg indokolva, s a Gesták I. Béla korának hű képét nyujtják, azért, mert amint a Gesták írva vannak, úgy és oly szellemben írtak és írhattak latinul akár I., akár pedig II., III., vagy IV. Béla korában ; a kodex irásjegyei pedig, mivel a rendelkezésünkre álló példány, állítólag nem eredeti, hanem másolat, Anonymus korának meghatározása szempontjából semmi értékkel nem bír, kivéve, ha határozottan bebizonyítani lehetne, hogy pontosan mely időben másoltatott, akkor legalább lehetne mondani, hogy IV. Béla korából a Gesták *nem* származhatnak, mivel azonban ezt nem lehet, sőt a kellő bizonyossággal még azt sem lehet megállapítani, hogy e másolat-kézirat IV. Béla előtt, vagy után készült-e : csak azt vehetni bizonyosnak, hogy egy minél későbben élt Béla király idejébe tesszük Anonymust, annál kevesebb hitelességűnek kell tekintenünk Gestáit — a dolgok természetes rendje szerint, mert minél távolabb esik az esemény a följegyzéstől, annál bizonytalanabbnak kell tekintenünk szükségképpen a följegyzést. Ha tehát vannak történettudósok, kiknek okaik vannak Anonymus Gestáit IV. Béla uralkodása utáni korban keletkezetteknek vélelmezni : mindenesetre indokolva van a kétely és a gyanu, mely a Gestákhoz természetszerűleg hozzáfér. És csakugyan úgyszólván konstatálni lehet, hogy az Anonymusba vetett kétely és hitetlenség — a rosszakaratú idegen piszkolódókat ide nem értve — keletkezésére nézve össze-

esik azon áramlat keletkezésével, mely Anonymus Gestáit IV. Béla uralkodása utáni korba helyezi, vagy, mely a korra nézve a bizonytalanságot jelzi azáltal, hogy Anonymust III. vagy IV., illetve II. vagy III. Béla király jegyzőjének is elfogadja. És így természetes, hogy az ilyen áramlat mellett Anonymust nemcsak Árpád halálának idejére és eltemettetésének helyére nézve, hanem egyáltalán a honfoglalás egész hősmondájára nézve megbízhatatlannak, gyanusnak kellene tekintenünk, ha ugyanis meg volna engedve kimondani, hogy Anonymus I. Béla király jegyzője *nem* lehetett, és ha nemzetünk multja és dicsősége iránt táplált érzetünk megengedné, hogy a nemzet ellenségeinek Anonymusról terjesztett nézeteit szívesebben osztjuk, mint a magyar nagyobb történetírók kegyeletes elveit, kik Hunfalvi Pál és Salamon Ferencz előtt kivétel nélkül mind föltétlenül hitelt adtak Anonymus Gestáinak.

De miért volna a még meglevő Anonymus-kézirat csak másolás? Ez föltevésnél egyéb nem lehet, mert a kéziratok főleg ugyan az irásbetük minden korban dívó alakjától függöttek, de függöttek magától a kéztől is, mely azokat írta, még pedig nagyon lényegesen.

És ha azonkivül tekintetbe vesszük, hogy valamely irodalmi „opus“ nem ugyan a szerző sajátkezü írása szokott lenni, hanem a szerző azt rendesen ügyes kezű betűiróval letisztáztatta: mért nem mondják a fennlévő Anonymus-kéziratot „tisztázat“-nak inkább mint másolatnak?! Hogy pedig ez a tisztázat, melynek fakszimiléjét dr. Fejérpataky László a nagyobbkörű érdeklődő közönség számára is megsze-

rezhetővé tette, miáltal az Anonymus-kézirat *eredeti tisztázatát* minden érdeklődő a saját szemével vizsgálhatja és a külömböző korokból eredő más kéziratokkal összehasonlíthatja: nem lehet belátni, miért ne volna az Anonymus kézirat Szt. István királyhoz igen közel eső időből való? midőn a betűk formájára is oly hasonló a Szt. István „Regále decretum" kézíratához, mintha csak egy és ugyanazon kéz írta volna mind a kettőt! — Mondani, hogy a Regale decretum kézirata is későbbi századokból való: az ép oly bebizonyíthatatlan állítás volna, mint az, hogy az Anonymus-kézirat XIV. századbeli másolás.

Nem csoda különben, ha a IV. Béla korára vallók már a kor nagy távolságára való tekintetből is lehetetlennek tartják, hogy azt, a mi a Gestákban úgy van megírva, mint ahogy azt csakis I. Béla alatt élőtől lehetne hitelesnek és közvetlen forrásból eredőnek elismerni, elfogadni: azt 1270 után élő és író ember elfogadható hitelességgel tudhatta és megírhatta volna.

De térjünk viszsza Marczali nyilatkozatának azon részére, mely szerint „Minden esetre nagyon rontja Anonymus állításainak hitelét az a körülmény, hogy e sírról (Árpád sírjáról) a sokkal régibb és hitelesebb krónika egy szóval sem emlékezik meg."

Hogyan kell ezt érteni? Melyik az a „régibb és hitelesebb krónika" ? Talán azon u. n. *Nemzeti rendes krónika*, melynek egykori létezését, némely iratok szövegéből sejtjük, mert találunk akárhány oly adatot, mely olyannak tünik föl, mintha egy régibb krónikából volna merítve, melyre eddig ráakadni még nem lehetett?

Ha ez azon bizonyos *supponált krónika*, mely már annyi gondot okozott a történeti források kutatása terén, akkor nem lehet azt alkalmasnak elismernünk egy aktuális nemzeti kérdés eldöntése tárgyában, minő az Árpád sírja kérdése, és egyátalán arra sem tartjuk alkalmasnak, hogy Anonymus följegyzéseinek értékét véle lecsökkentsük. Mert ha tény is, hogy találunk a régibb krónikákban oly adatokat, melyekről bizonyosra vehetjük, hogy más forrásból merítvék, és tény az is, hogy, ha ezt a forrást nem találjuk is meg, annak egykori létezését supponálnunk megengedve van : mégis konkrét történeti kérdéseknél döntő argumentumként előtérbe állítani azt a körülményt még sem lehet, hogy : mivel valamely följegyzés azon supponált krónikában *nem* foglaltatott, azért történetileg *nem* hiteles !

Ezzel az itélettel épen úgy vagyunk, mint mindazon itéletekkel, melyek Anonymus hitelessége ellen eddig hozattak : t. i. egyéni meggyőződésnél tehát puszta állításoknál nem egyebek, oly állításoknál, melyeknek igazságát bebizonyítani eddig nem sikerült ; és már ebből folyólag, hogy *eddig* nem sikerült, több mint valószinű, hogy soha sikerülni nem fog ! mert arról a supponált krónikáról igen *lényeges* dolgokat *nem* tudunk, annyira, hogy reá építeni csakis *föltevéseket* lehet.

Nem tudjuk ugyanis első sorban e krónikáról, hogy valóban *létezett-e* egyátalán és ha létezett, nem tudjuk róla, hogy *hungaricum* volt-e ; sőt, ha az lett volna is, nem tudjuk róla, vajjon csakugyan *régibb* volt-e a Gesták eredetijénél? és ha még régibb is lett volna náluk, akkor végül még azt sem tudjuk róla, mert absulute

nem *tudhatjuk*, vajjon az Árpád vezér sírjára vonatkozólag nem foglaltatott-e benne tényleg épen azon följegyzés, melyet Anonymus az 52. fejezet végén álló mondatcsoport megírására felhasznált?

Ezen okoknál fogva a Marczali által fölhozott argumentumok Anonymus megbízhatóságából és hitelességéből mitsem vonhatnak le.

Szilágyi István volt lyceumi igazgató és ismert tudós hungarista Máramarosszigeten oda nyilatkozott, hogy: a föltett kérdésre, vajjon elfogadhatók-e Anonymusnak szorosan Magyarországra vonatkozó geo- és topografiai följegyzései oly szempontból, hogy különösebben az Árpád vezér eltemettetése helyének leírásáról szólókat biztos kiindulási alapul elfogadni lehessen Árpád sírja helyének meghatározása kérdésében, vagy pedig, hogy e tekintetben valamely aggodalomnak helye lehet-e? Minden fölösleges szószaporítás mellőzesével habozás nélkül ki kell mondani, hogy Anonymus topografiája az ő hibás etymologiájától egészen eltekintve, a mai helyzetnek s helyrajzi viszonyoknak teljesen megfelel: Anonymus magyar helyrajzi adatainak helyességében kételkedni nem kell, mert rá alapos ok nincsen.

Dr. Karácsonyi János, a magyar ősokmányok és ügyek fáradhatatlan búvára a következő kijelentést teszi:

„Én a Névtelent geo- és topografiai tekintetben teljesen megbízhatónak tartom a XIII. század elejére nézve. Okleveleink sorról sorra igazolják, hogy a XIII. század elején valóban azok voltak az utak, révek, nevezetesebb várak, melyeket ő Árpád korával és kortársaival összeköt. Ó-Buda környékén különösen járatos volt, amint az kitünik „Curzan“ várának emlí-

téséből, mely hogy csakugyan a tőle kijelölt helyen létezett, azt magának az ó-budai káptalannak 1332-iki levele (locus antiqui castri Kurchan) igazolja (Anjoukori okm. II. 636). Kiinduló pontul a Fehéregyház meghatározásában ennélfogva nagyon elfogadható."

Knauz Nándor püspök kijelentette, mint ez fentebb már jelezve volt, hogy attól, amit ő az általa szerkesztett Magyar Sion első kötetében az Anonymus 52. fejezete végén foglaltakra nézve ott kimondott, attól eltérni ezidőszerint is semmi oka nincsen: a Magyar Sion I. kötetében (l. 739. lap). „A Szűz Máriáról nevezett Fehéregyház" című cikkben pedig oly határozottsággal foglal állást Anonymus mellett, illetve a Gesták 52. fejezetének szövegét s annak minden egyes kitételét, mint mindmegannyi kételyt nem tűrő hiteles utasítást emeli ki, és Anonymusra, mint hitelt érdemlő tekintélyre hivatkozva a cikk minden sorából kiérezhető, hogy szerző Anonymus megbízhatóságát és hitelességét minden kételyen fölött állónak fogadja el.

Megkerestem *Szilágyi Sándor* történeti írót is, a „Századok" történeti folyóirat volt szerkesztőjét, aki magát a vezérek és Árpádok korára vonatkozólag kompetensnek tekinteni nem óhajtja ugyan, azonban a hozzám intézett levelében kijelenti, hogy: „Anonymus geografiáját a *maga korára* nézve teljesen megbízhatónak tartom, de attól Árpád eltemettetése messze esik. Hát ő a hagyományt őrízte meg: de hogy Árpád sírja ott lett volna, azt apodictice nem merném állítani. Annyi azonban bizonyos, hogy a *Fejéregyház* kérdését Kegyed eldöntötte."

Ha ezen kijelentésnek egyes tételeit mérlegeljük,

legott felötlik, hogy itt is azon föltevés jut érvényre, hogy Anonymus a honfoglalás korától igen későre eső időszakban írta meg a Gestákat, oly késő időben, midőn már nem tehető föl, hogy közvetlen följegyzésekből és még élénken élő hagyományból meríthette az adatokat. Azért itt is természetes, hogy Anonymus iránt a bizalom nem lehet föltétlen ; mindazonáltal van a nyilatkozatban egy sajátszerü vonás, mely a Gesták iránti bizalomra enged következtetni. Köszönettel fogadom azonban a legutolsó mondatban megnyilatkozó bizalmat, mely a leghatározottabb elismerése annak, hogy a Fehéregyház holfekvésének kérdése eddigi dolgozataim alapján eldöntöttnek tekintendő.

Uhlárik Jáuos, az Anonymussal részletesebben foglalkozó tanár ellenben minden habozás nélkül foglal állást a megbízhatóság és hitelesség mellett, midőn kijelenti hogy : „A mi a hozzám intézett kérdést illeti, véleményem szerint, amennyire nem egészen *pontos* Anonymus az események elbeszélésében — a mennyiben az elbeszélés magaslata ellen méltán emelhetők kifogások —, ép oly megbízható és szigorú a helynevek megjelölésében. Fejéregyházra nézve nagyon szűkszavú ; de amit mond, nincsen semmi okunk sem, hogy miért ne tekintenők autentikusnak a többi topo- és geograficus feljegyzésekkel együtt, melyek a legtöbb helyen oly kiválóan pontosak“.

Ép oly határozott és rendületlen az ő meggyőződésében *Fraknói Vilmos* püspök, ki a következő szavazattal sorakozik Anonymus megbízhatóságának és hitelességének megvédői mellé : „A mi a Fehéregyház geografiai meghatározását illeti, azon adatok a miket én a Magyar Sion 1863. évfolyamában közzé-

tettem, úgyszintén a pápai búcsúiratok, valamint Mátyás királynak a pápához intézet előterjesztése arról győztek meg, hogy e tekintetben a névtelen jegyző előadásának hitelességéhez és pontosságához kétség nem fér.“

Mátyás Flórián végül, a forrásművek nagynevű tudósa, nem ismerve el semmi melléktekinteteket, levelében a legtökéletesebb tárgyilagossággal latolgatja Anonymus geo- és topografiai följegyzéseinek értékét. „Még topografiai tekintetben is meg kell elégednünk — úgy mond — azon föltevéssel, hogy habár Anonymus többször képzelődik midőn etymologizálva akarja igazolni történeti adatait (Muncas, Loponsu stb.) Árpád temetőhelyére nézve mégis *nemcsak szájról szájra kelt hagyományt, hanem irásbeli följegyzést is ismerhetett, mivel évszámot is közöl, melynek hiteles voltát nincs okunk kétségbe vonni.«* —*!*

A levelek eredetiben gondosan megőrízve és rendelkezésre készen birtokomban maradnak.

II. RÉSZ.

A FEHÉR-EGYHÁZ

MINT ÁRPÁD FEJEDELEM SÍRHELYÉNEK JELZŐJE MEGTALÁLÁSA ÉS UJJÁÉPÍTÉSE.

I.

A Fehér-egyháznak Ó-Buda határából máshova helyezésének kisérletei.

Az eddig gyakrabban szerepre jutott meghiusitásítási kisérletek közt nem utolsó helyre valók az e fejezetben bemutatották, melyeket nagyon veszedelmes voltuk miatt a lehető legrészletesebben felfejteni kell, hogy az azokban rejlő látszólagos meggyőző erő a legteljesebb megvilágításba helyeztessék, egész tarthatatlanságában bemutattassék és véglegesen ártalmatlanná tétessék.

A Pozsony és Németóvár között fekvő sikságon vívott nagy döntő ütközet amatőrjeinek, kik Árpád fejedelmet ezen ádáz élet-halálharcban szeretnék elesettnek tekinteni, 1894. június hó 2-án nagy napjuk volt Németóváron, ahova a carnuntumi ásatások megtekintése végett a Pozsonyban összejött magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlése kirándulást tett, mert itt és e napon történt meg, hogy egy, a magyar nyelvben járatlan olasz származású mérnök német nyelven Árpád sírjáról hangzatos beszédet mondott, melyről a Pester Lloyd 1894. június hó 10-én megjelent számában a többek közt azt is jelenti ki, hogy ama németóvári Törökhalom már a legközelebbi idők-

ben sokkal nagyobb mértékben fogja a világnak, de főleg a magyar nemzetnek figyelmét magára vonni; mert egy komoly kutató, t. i. a fentemlített pozsonyi mérnök, ezen Törökhalomról nem kevesebbet állít, mint azt, hogy e halom a sokat keresett Árpád-sírral azonos, — mely állítását évek hosszú során folytatott lelkiismeretes kutatásainak eredményeként most már nyiltan közzé teheti, de — hogy mindaz, ami Német-óvárott *mondatott*, csak csekély része annak, ami tényleg fölfedeztetett, stb.

Ezt olvasva június 14. kelettel levelet intéztem a tudós búvárhoz és kértem őt, hogy vélem, mint régi ismerősével közölne egyet-mást azokból, miket értekezésében nem említ, mert maga ezen értekezés, szerintem, inkább arra vall, hogy Árpád fejedelem sírjára vonatkozó előadásában nem a kellő tudományos készültséggel s nem elegendőleg szilárd tudományos alapon lépett a nyilvánosság elé. „Szeretem — írtam ezen levelem további folyamában szóról szóra — és mindenkor a kellő tisztelettel fogadom, ha az Árpád-sír kérdésében víták merülnek föl, mert az ily víták — volt pedig már jó sok — a kérdést a sikerhez mindig egy lépéssel közelebb hozták; de minden egyes esetben kötelességemnek ismertem, ott hol a kellő alap nincsen meg, hol talán már szokássá erősödött tévedés viszi a sajnálatos szerepet, és hol az a veszély forog fenn, hogy Magyarország közönsége a kegyeletnek ezen kimagasló kérdésében a megtévesztésnek van kitéve: hogy ott erőmhöz képest a hatalmamban álló eszközökkel a tévedésnek vagy a megtévesztésnek elejét vegyem, mert ez a kérdés a tisztázottságnak már azon stádiumában van, hol már

nem engedhető meg, hogy a kellő tudományos tájékozottság hiányában és történelmileg el nem fogadható, illetve határozottan téves alapon álló s ujonnan kezdődő experimentumok a kérdésbe újból zavart hozzanak. Ezen okból fordulok Önhöz (cím) és kérem adjon nékem az általa lancirozott állításra nézve oly fölvilágosítást, mely legalább arra legyen elégnek tekinthető, hogy véle egyátalán a nyilvánosság előtt foglalkozni lehessen . . . vagy hogy bármely módon alkalmam lehessen tisztába jönni az iránt, hogy mielőtt ezt az ügyet a nyilvánosság előtt taglalnám, mily szempontból kelljen a dolog tárgyalásába bocsátkoznom ; mert így az ezen előadásban alig található bizonyítási árnyalatok alakjában, a németóvári előadást komoly tudományos fejtegetések tárgyává nem tehetem. Szíves előzékenységétől kérésem teljesítését remélve stb.“

Erre semmi néven nevezendő válasz se hozzám, se lapok utján a nyilvánosság elé nem érkezett.

Nevezetes ezen törökhalmi erőlködésben az, hogy az egész elmélet Anonymus 52. fejezetének végső mondatcsoportjára van alapítva, szóról-szóra vallván mindent, mit Anonymus Árpád vezér haláláról és eltemettetéséről mond : ott van a patak forrása, az a köves meder, melyben e patak Atila városába folyik, Atila városa, és a fehér templom !

Eltekintve attól, hogy ezen németóvári Törökhalom merőn a Duna partján emelkedik magasra, nem fogható föl, hogy Anonymus miért fáradozik olyan nagyon egy forrás fekvésének és egy csekély patak hováfolyásának, valamint egy odaépült templom jelzésének segítségével a helyet megjelölni és az utó-

kor számára föllelhetővé tenni, midőn ott volt a hatalmas és partjain ismertető jelekkel bővelkedő Duna, mely Árpád vezér sírjának pontos megjelölését oly könnyüvé tette volna : kérdjük, miért kellene oly tájjal gyűlni meg a bajunk, hol a Dunaparton lévő Törökhalom közelében folyó pataknak, melynek nem itt a forrása, és mely nem kőmederben, hanem kövektől oldalozottan (flankírt) közönséges agyagmederben folyik Atila városába (itt t. i. Hundsdorfban), tehát »*alulról fölfelé*« ! alantabb dunaparti helyről fölfelé a hegyek közé ! De az a templom is, mely véletlenül a Törökhalom táján, jómessze tőle, rendesen fehérre meszelt állapotban létezik, soha Fehér-templomnak nem neveztetett, sőt e nevezettel soha semmi összefüggésben sem állott. A leglényegesebb pedig mindenek fölött az, hogy, ha Árpád fejedelem csakugyan ama véres nagy ütközetben esett volna el, lehetetlen csak gondolni is, hogy Anonymus Árpád halálának följegyzésénél ezen legfőbb körülményre, a halálok legdicsőbbjére, legfőleg pedig a magyarok honfoglaló fővezérének személye szempontjából, mint a győzelemteljes életnek hősiesen magasztos befejezésére, ezen történelmi supremum momentumra semmi súlyt sem fektetve, Árpád halálát e szavakkal : „dux Árpád migravit de hoc seculo, qui honorifice sepultus est supra caput unius parvi fluminis“ — fejezhette volna ki és így a halál dicsőségének teljes mellőzésével csakis eltemettetése tényének fölemlítésével megelégedett volna !

Helyesen jegyezték ezeket meg már a Pester Lloyd június 14-iki estilapjában, hol egy bécsi publicista vezette ad absurdum azt az uj elméletet, mely Árpád sírjára vonatkozólag Németóvárott lepte meg az

e kérdés iránt érdeklődőket, s így a természettudósok vándorgyülését is.

De erre a cáfolatra sem jelent meg semmi válasz.

Csak most (1907. február 10.) szólal meg ugyanezen tárgyban, a megboldogult Lanfranconi eszméjének hive Engyeli Jenő a Pesti Hirlap hasábjain ugyanazt kisérelve meg, mit Lanfranconi Enea minden eredmény nélkül elejteni volt kénytelen. Hogy miért veszi fel ezt a fonalat most 12 év után, mely idő alatt annyira tisztult a helyzet, hogy a Viktória-telepen feltakarva volt templom azonosságát a Névtelen 52. fejezetében jelzett Fehéregyházzal már senki kétségbe nem vonja? miért lép előtérbe nem másért, mint csak azért, hogy ismét homályt és zavart okozzon a most már teljesen tisztázott kérdés körül akkor, midőn az ünneplés előkészítéséhez *biztos alapon* már hozzá kell látnunk?

Lanfranconinak ezen követőjét, hogy nem jószándék indítja, az már ezen bevezető soraiból is kitünik: „Thaly Kálmán a napokban megpendítette ama figyelemreméltó és hazafias eszmét, hogy Árpád halálának ezredik évfordulója alkalmából az ó-budai Victória-téglagyár területén való ásatások, valamint az olasz levéltárakban végzett kutatások utján végkép oldassék meg a honalapító sirhelyének eddigelé még mindig «*nem egészen tisztázott kérdése*», (ezt t. i. Thaly nem mondotta!) hogy azután ama hely méltó emlékkel megjelöltessék."

De még feltünőbb és határozottan csakis az összezavarás szándékára vall az a hamiskás szövegmagyarázat, mellyel bizonyosan csak a Lanfranconi-féle feltevést szeretné szilárdabb alapra fektetni, s e hamis-

kodás abban áll, hogy Anonymus ezen tétele (az 52. fej. végén): *«qui descendit per alveum lapideum in civitatem Atthile regis»* magyarul szerinte így értendő: *«mely köves! mederben* (tehát nem kőmederben) *folyik le Attila király «birodalmába»!* tehát nem Attila király városába, hanem *«birodalmába.»* — Ehhez a kommentárt mindenki maga hozzágondolhatja!

Különben az „alveus lapidens"-ról eszembe jut az a cáfolat, mely a Pester Lloydban Lanfranconi június 10. megjelent hosszu cikkére ugyanazon lapnak június 14. esti lapjában egy az orvosok és természettudósok kirándulásakor a helyszinen jelen volt orvosnak cáfolata, mely szóról-szóra ezt mondja (ami pedig felettébb jellemző): „De elfogadva hogy a „civitas Atthile regis", tényleg Hundsheim (Hunnesheim) volna, mint Lanfranconi ezt felteszi, akkor az a Névtelen szerinti *kis folyó* a *«tumulustól»* kezdve Hundsheimba, vagyis a Dunától a hegyek közé, tehát *«felfelé folynék»*. A tumulus pedig egyátalán nincs egy patak forrása (caput) felett. Továbbá Anonymus nem azt mondja, hogy a patakot *monumentális kövek «szárnyékolják»* (flankiren), hanem azt, hogy a meder maga kőből volt . . . míg a német-altenburgi patakcsa, róna vidéken oly mederben folyik, mely kavics és iszapból van. Ehhez járul még, hogy a német-altenburgi templom soha semmiféle hagyományban sem neveztetett valaha Fehér-egyháznak, Alba Ecclesiának. Végül pedig valószínűtlen, hogyha Árpád egy gyilkos nagy csatában halt volna meg, ez csak rövidesen „migravit de hoc seculo" alakjában jegyeztetett volna fel és hogy nem a halál (dicső) mikéntje, hanem csak az eltemettetés módja lett volna a krónikás előtt feljegyzésre méltó".

Ha tehát valaki ily szemenszedett tarthatatlan bízonyítékokra alapítja elméletét, minek akkor a mások elméletét gyanusítani, midőn nyilvánvaló, hogy az Engyelitől felsorolt elméleteket nem is ismeri — az én elméletemet legalább egyátalán nem ismeri, mert ezen febr. 10. cikkben munkáim közül csak két kiegészítő füzetemet idézi, mig a főmunkámat, az «*Alba Maria*» című terjedelmes és alapvető könyvemet teljesen ignorálja, ha pedig ezt nem ismeri, akkor az én nyomozásaim helyességét nem bírálhatja, és arról, hogy a Fehér-egyház a Viktória-telepen lehet-e vagy sem, véleményt nem mondhat, ha pedig mond, akkor az ő véleménye semmiféle értékkel nem bírhat.

Azt pedig, hogy valaki 1907. évben, midőn az Árpád fejedelem halálának millenniumát megünnepelni készülünk s a cselekvés órája ütött, hogy valaki ilyenkor lép fel ily tarthatatlan gyanusításokkal, és oly érveléssel, mely *Attila városát Attila birodalmával cseréli ki*, *a patak vizét pedig felfelé folyni készteti* — aki igy érvel, bizonyít, az most a tizenkettedik órában az ő fellépésével bizalomra ne számítson, sem arra, hogy fellépését ép most bárki is hazafias cselekedetnek elismerje.

Mindezek alapján azt az elméletet, mely Árpád fejedelmet a pozsonyi ütközetben elesettnek, sírja helyét pedig a németóvári Törökhalommal azonosnak, vagy akár a Németóvár és Pozsony közötti síkságnak bármely helyén keresendőnek akarják a világgal elhitetni: minden történelmi alapot nélkülöző, Anonymus Gestáit tudatosan félremagyarázó, s a két Lajos királynak e kérdésében döntő határleveleit teljesen

ignoráló tudománytalan erőlködésnél egyébnek venni nem lehet.

—

Következik az a másik próbálkozás, mely egyrészt Anonymust gyanusítja avval, hogy grammatice helyesen írni nem tudott, másrészt pedig minket, kik Árpád sírja megállapítása kérdésében Anonymust és az általa jelzett óbudai Fehéregyházat vettük alapul, akarna latinság szempontjából helyesebb olvasásra és értelmezésre kioktatni.

Nem gondolná az ember, hogy mily ügyesen céloztatik ezen próbálkozásban minden sikernek meghiusítása, mely eddig e nagyjelentőségű nemzeti kérdésben eléretett és mely próbálkozást csak úgy tudtam és tudom itt is megerőtleníteni, hogy — mint azt az Archaeologia Értesitő 1894. évfolyamában már tettem — cáfolatomnak minden kétségen fölül álló hitelessége érdekében a legilletékesebb szaktudósok véleményét is kikérve, a következő értekezést juttatom e helyütt érvényre.

„Azt mondja ugyanis az Archaeologiai Értesítőben egy ismeretlen biráló (1894. év I. füz. 80. l. *ab.* névjel alatt), hogy azok, kik Árpád sírját keresik, nem jól értelmezik Anonymus 52. fejezetének végső mondatait, midőn onnét azt olvassák ki, hogy a Fehértemplom ott épült, hol Árpád fejedelem eltemettetett — mert ama mondatcsoportnak nyelvtani magyarázatával ép az ellenkezőt lehet kihozni. — Anonymus fentjelzett fejezete végén t. i. ezek állanak ; «*Post hec anno dominice incarnationis. d. cccc. VII. dux Arpad migrauit de hoc seculo. Qui honorifice sepultus est*

supra caput unius parui fluminis qui descendit per alueum lapideum in ciuitatem atthile regis. Ubi etiam post conuersionem hungarorum edificata est ecclesia que vocatur alba sub honore beate marie virginis.» Nehogy azonban e kiszakított mondatcsoport épen a *kiszakítás* tényénél fogva az eredetileg neki szánt jelentésében szenvedjen, az 52. fejezetben följegyzett események egészét kell az ott folyó egymásutánban figyelemre méltatnunk. Az ott előadott események menete ugyanis ez : Árpád parancsára Ménmaróth leányát Özsebő és Velék, a megtartott lakadalom után, átvették s a lakosok tuszokul vett fiaival együtt magukkal vitték, Ménmaróthot pedig Bihar városában hagyták. Özsebő és Velék igy nagy tisztességgel és örömmel tértek vissza Árpádhoz. Árpád és jobbágyai pedig eléjök mentek, hogy Ménmaróth leányát vezér mátkájához illőleg fogadják, és a vezéri lakhoz elvigyék. Most nagy menyegző következett, melyen a körülfekvő országok vitézei és az ifjak a vezér és nemeseinek szine előtt játszottak, a mi napok egész során át igy tartott. Ezután Árpád az előkelők és vitézek esküjét véve, Soltot, az ő fiát, vezérré emelte. Özsebőnek, Szalóka atyjának Árpád még Veszprém várát és tartozandóságait a tett nagy szolgálatokért oda ajándékozta; Véléknek pedig a zarándi ispánságot adományozta, s a többi nemeseknek is tisztségeket és helységeket adott elismerésül. Ménmaróth ezekután másod esztendőben fiú nélkül elhalt, s egész országát vejére, Soltra hagyta. Ezekután Árpád fejedelem is meghalt

907-ben ; eltemették egy Atila városába kőmederben aláfolyó kis folyóvíz forrása felett ; aholott is a magyarok megtérése után templom épült, melyet Fehérnek neveznek. Ezen 52. fejezettel egyuttal Árpád fejedelem Gestái is be vannak fejezve. Az 53. fejezet már Solt vezér személyének leirásával kezdődik és az ezen vezér alatt történőkkel folytatódik — visszatérés nélkül, a szentéletű István királyig. Most tehát tegyük föl a kérdést egész áıalánosságban — az észszerűség szempontjából : — Miért írja le Anonymus a fejedelem eltemettetésének helyét ? Miért említi föl ezen följegyzéssel csaknem egy lélekzetben azt, hogy a magyarok megtérése után ott templom épült ? — Hol, miért épült tehát a templom ?

Erre a három kérdésre a válasz oly egyszerű, oly tiszta, oly kétségtelen, hogy az *ab* föltevésének a cáfolatát már itt is nyugodtan be lehetne fejezni. De mivel *ab* referens főleg a nyelvtani magyarázat szabályaira fekteti a fősúlyt és mivel ezen kérdésnek bizonyos tekintetben *sarkalatos* jelentősége van, t. i. az, hogy a valóban méltatlanúl befeketített Anonymust megbízhatónak tekintő kutatók, kik a vezér sírja helyét keresik, csakugyan megbízható nyomon járnak, ha e kérdésben Anonymust minden habozás nélkül hitelesnek ismerik el, őt azok ellen védelmezve, kik őt írásmodorának megbízhatóságában is megtámadják : a nyelvtani fejtegetések elől magamat elvonnom lehetetlen. Azonban csak egyetlen hely van az idézett mondatcsoportban,

mely, ha már bele bocsátkoznunk kell, egyátalán tekintetbe jöhet; és ez az „Ubi etiam", valamint az azt megelőző *pont*. Miáltal csakugyan belszerkezet és külszerkezet szempontjából *kettős* kérdés elé jutottunk. Első tehát az, hogy tisztába jöjjünk azzal, hogy az „Ubi etiam" mire vonatkozik, és ebből folyólag, hogy a Fehér-templom *hol* épült? Hangsulyoznom kell itt már eleve, hogy az „Ubi etiam" előtt álló pontnak és a reá következő nagy *U* betűnek dacára a mondat belső szerkezete a szó legszigorúbb értelmében tökéletesen korrekt, és a legélesebb distinctiókat tartva szem előtt, *ugyanazt* jelenti és a legtisztábban azt jelzi, mit a következő magyar fordítás jelent és jelez: . . . *eltemettetett: forrása fölött egy pataknak, mely kőmederben folyik alá Atila városába; aholott is később templom épült;* — vagy még határozottabban: . . . *eltemettetett: egy Atila városába kőmederben aláfolyó patak forrása fölött; aholott is később templom épült.* — Az „Ubi" előtt álló pont, illetve jelentékenyebb nyugvó, ugyanis úgy szerepel itt, mint amely külszerkezetileg is kifejezést lehet hivatva adni annak, hogy az „Ubi etiam" nem épen az *utolsó főnévre*, sem pedig az Ubi-t közvetlenül megelőző *egyes tárgyra* kell vonatkoztatni, hanem vonatkoztatni kell azt az utolsó (befejezett) mondatra, vagy szabatosabban, az ezen mondatban kifejezésre jutott *eseményre mint egészre*. Az „Ubi etiam", *aholott is*, tehát a mondat külszerkezetének szempontjából voltaképen nem azt jelenti, hogy: *ott a forrás fölött*, sem pedig azt, hogy: *Atila városá-*

ban épült a templom — ez utóbbi azonfölül helyrajzilag is hamis volna, amennyiben tudva lévő megcáfolhatatlan tény az, hogy a Fehéregyház nem Atila városában, de attól bizonyos távolságban a városon kívüli helyen állott — hanem azt jelenti, hogy : *ott a hol ama dolog történt*, tehát: nem annyira azon *tárgyak* által jelölt helyen, mint inkább azon a helyen, hol azon *esemény végbement*, ott épült a templom. Az 52. fejezetnek fentebb idézett helye külszerkezetileg továbbá «*egy*» *összetett mondat*; s ha ezen összetett mondatnak belszerkezetében gyökerző valóságos értelmét akarjuk minden kétséget kizáróan megállapítani, az egyes mondatoknak mindenek előtt egymáshoz való viszonyával kell tisztába jönnünk. Ezt tartva szem előtt pedig szükségképen felötlik, hogy a fentebbi összetett mondatban «*Atila városa*» oly mellékes helyhatározói mondatrész, maga a mondat pedig, melyben előfordul, oly alárendelve közbevetett, a megelőző főmondatnak csakis a helyhatározóját magyarázó mellékmondat, mely csak a patak, illetve a kőmeder folyásának-irányának közelebb megvilágítására szolgál, míg az „Ubi etiam" fő-visszamutatót semmi szin alatt nem lehet, nem szabad az összetett mondat legmellékesebb részére vonatkoztatni, hanem vonatkoztatni kell azt szükségképen, már a pont miatt is, a megelőző *mondategészben benfoglalt tényre*. Az „Ubi etiam" mindezeknél fogva nem állhat semmi szin alatt azért, hogy a jelen összetett mondat főmondatának a helyhatározóját csak irányára-folyására nézve isméthatározó mellékrészre

vonatkozzék, t. i. Atila városára, hanem vonatkozik és visszamutat ész- és természetszerűleg a *lényegre*, t. i. a megelőzött összetett mondatban kifejezésre jutó *egészre*. Az összetett mondatot ugyanis, mely áll két vagy több főmondatértékű mellérendelt mondatból, vagy mely áll egy fő és egy vagy több mellékmondatból, követi az u. n. utómondat, mely a megelőzött mondatban kifejezettekre vonatkozva, a mondottakat egy újabb körülménnyel határozza meg közelebbről, illetve fejezi, tetőzi be. Ezen apodosis relativa independens, mint az a történelmi és elbeszélő művekben gyakran előfordul, problematikus önállóságának mintegy jelzéseül régebben ponttal, újabban pontosvesszővel választatott el a megelőző főeseményt kifejező mondattól, úgy, hogy külszerkezetére nézve ez az utómondat ön- és különállónak látszik ugyan, belszerkezetre nézve azonban és értelmezése szempontjából szervesen összefügg a megelőzött mondat vagy mondatcsoport *egészével*, az ebben kifejezett eseménnyel. Ezért jut Anonymus ezen helyén is a pont, illetve pontosvessző által való külsőleges elkülönítés érvényre, mely elkülönítés a megelőzött *egészre* — nem pedig a megelőzött egyik-másik legközelebbi *egyes* beszéd- vagy mondatrészre — való vonatkoztatás jelzése céljából szükségesnek, lényegesnek mutatkozik.

Rövidség kedvéért Anonymus följegyzésének csak e három mondatból álló összetett mondattal fogunk foglalkozni: „Eltemettetett egy patak forrása fölött, mely kőmederben folyott alá

Atila városába, aholott is a magyarok megtérése után templom épült." Ezek elsője megmondja: hol temettetett el a vezér, másodika azt jelzi: merre folyott a patak, a harmadika pedig: hol épült a templom. Az első (fő) mondatnak a főhelyhatározója a „patak forrása", mellékhelyhatározója pedig „az Atila városába való *folyásirány*", mind a kettő kizárólag a temetkezés helyének a meghatározására szolgál, mely helyen, aholott is a befejező mondat szerint „templom épült". Ez utóbbi mint kapcsolt főmondat szabatos rendeltetésénél és minőségénél fogva a leghatározottabban azt van hivatva jelezni, hogy mi történt *későbben* ott, hol *azelőtt* a temetkezés végbe ment; vagyis azt, hogy: *templom épült ott*, *hol a vezér eltemettetett.* Tehát akár mondattanilag, akár észtanilag, akár a józan ész legtermészetesebb menete szerint vegyük a dolgot: az mindig csak ugyanazt fejezi ki; kétértelműségnek még csak a nyoma sincs, s erre a fentérintett szempontoknak készakaratos nemismerése is csak erősen indító okoknál fogva vezethet rá. De van a latin nyelvtannak egy különösebb eszköze is, mellyel az összetett mondatokban a fő- és mellékmondat valódi értelmének kipuhatolásánál néha megbecsülhetetlen szolgálatokat tesz. Ez a qui-quae-quod kihagyása. Ezen „omissio qqq" segélyével a közbevetett s mellékes jelentőségű mondatoknak elenyésztetése válik lehetővé azáltal, hogy a mellékmondat a főmondattal tökéletesen egybeolvad — egészen egyszerű, vagy egyszerű bővített mondattá. Az «*omissio*» szabályait alkalmazva

e hármas mondat: «*Dux sepultus est supra caput unius parvi fluminis, qui descendit per alveum lapideum in civitatem Athile regis, ubi etiam postea edificata est ecclesia*» következőleg válik a közbevetett mellékmondatnak a qqq kihagyása által végbemenő elenyésztetése utján kettős mondattá: «*Dux sepultus est supra caput unius parvi fluminis in civitatem Athile regis per alveum lapideum descendentis, ubi etiam postea edificata est ecclesia*» vagy pedig még tökéletesebben: «... *sepultus est supra caput unius parvi in civitatem Athile regis per alveum lapideum descendentis fluminis, ubi etiam postea edificata est ecclesia*», vagy pedig: „... *sepultus est supra caput unius per alveum lapideum in civitatem regis Athile descendentis parvi fluminis, ubi etiam post c. h. edificata est ecclesia*», vagy még másképen: «... *sepultus est supra unius parvi per alveum lapideum in civitatem regis Athile descendentis fluminis caput, ubi etiam post c. h. edificata est ecclesia*», de még következőleg is: «... *et supra unius per alveum lapideum in civitatem regis Athile descendentis parvi fluminis caput sepultus est, ubi etiam*» — de egyszerüen szórendileg is: «*Mortuus est, et supra caput unius parvi fluminis, qui descendit per alveum lapideum in civitatem Athile regis, honorofice sepultus est, ubi etiam p. c. h. edificata est ecclesia*» — vagy akár mily változatban is próbáljuk meg ama mondat nyelvtani értelmezésének a keresztülvitelét: minden körülmények között az „Ubi etiam" csakis a temetkezés tényére, és ebből közvetve a temet-

kezés helyére, kell hogy vonatkozzék. De észszerű értelmezés szempontjából is lehetetlen, hogy az „Ubi etiam“ másegyébre vonatkozzék ; az a föltevés pedig, hogy az „Ubi etiam“ Atila városára vonatkozik, s miáltal az volna mondva, hogy a Fehéregyház Atila városában épült, egyenesen képtelenség. Mert ha e három mondatból álló összetett mondat, mely a Gesták szövegében az 52. fejezet végén egészen önálló momentumként merül föl egyszerre — Ménmaróth halálának és a birodalomnak Soltra átruházásának fölemlítése után — tehát mintegy egészen más történeti ténynek följegyzéseként következik, akkor kizárólag csakis a következő értelmezés illetve érvelés lehetséges:

A négymondatu összetett mondat, azon különténynek a följegyzése céljából iratott meg, mely tudtunkra adja, hogy Árpád fejedelem *mikor* halt meg, és *hol* temettetett el — semmi másért, és ez képezi valósággal ezen összetett mondatnak a magvát, lényegét is. Ha már most vesszük, hogy az 52. fejezet végét képező mondatcsoport első két mondatában kizárólag ez a két főmomentum, t. i. a halál ideje és a temettetés helye az, amiről szó van, akkor 1. a rákövetkező mellékmondat és a befejezőmondat másra nem vonatkozhatik, mint a megelőző főmondatra, annál is kevésbé, mert 2. nincs sem történetileg, sem mondattanilag, sem pedig ész-értelmileg indokolva, hogy miért kelljen azt a világhirű várost, épen azt a várost, amelybe a patak folyik, azzal jelölni, hogy abban a magyarok megtérése után templom

épült? — Mi értelme van s mily jogosultsággal bír itt a templomépítés tényének fölemlítése? Mi okból kellett Árpád vezér temetkezési helyének leírásával egyhuzamban azt a tényt registrálni, hogy a városban templom épült? Mi értelme van a halál és temettetési hely följegyzésével kapcsolatban fölemlíteni azt, hogy Atila városá*ban* a magyarok megtérése után templom épült? mert ez esetben nem Árpád nyugvóhelyére való tekintetből épült volna az a templom, hanem a magyarok megtérésére való tekintetből, mely utóbbi körülménynek azonban a halál és temettetés idejéhez semmi köze. Azt jegyezni föl, hogy egy történelmileg híres városban ekkor és ekkor egyszerűen templom épült: ennek semmiféle jogosultsága nincsen a Gesták ezen helyén; ha pedig mégis azért épült, hogy Árpád vezér emlékeül szolgáljon, akkor meg épenséggel nincsen értelme, hogy miért építtetett volna az oda, ahol Árpád sírja *nincsen* — és a nélkül, hogy Anonymus ezen furcsaságot indokolta volna. Hanem van ennek a digressionak haszna is: A magyarok ősi szokásaik szerint, a „patak forrásánál“, esetleg élénk közlekedési vonalakon is fekvő helyeken való temetkezésre, főleg a kimagasló halottak szempontjából, azon korban még nagy súlyt fektettek; és habár a vándorlás és honfoglalás alatt és után, a megfelelően kedvező helyek hiányában is, az ezen szokáshoz való ragaszkodás meggyengült — nagyjában meg is szünt; de Árpád fejedelem halála alkalmából természetes, és különösebben is érthető, hogy az ilyen nagy és az

ilyen korszakalkotó vezér temetkezési helyéül az ősi hagyomány és szokás parancsolóbban kellett, hogy — kivételképen is, vagy legalább megközelítőleg — előtérbe lépjen. És mert a budai határban azon a részen, hol ab aevo temetkezni szoktanak, az a pont volt a leginkább megfelelő, amelyen tényleg eltemették: amely a legújabb megállapítási sikerek szerint azon hellyel azonos, amelyen a Fehéregyház állott — az ó-budai Viktória-telek területén; és mivel tényleg ott van az *alveus lapideus* — mint azt másutt (*Alba Maria* 168. s. k. l.) részletes bizonyítékokkal igazolom, — és mivel ezen alveusnak a bécsi úttól való érintkezése *fölött*, t. i. északra fekvőleg tényleg ott van az a templom, oly helyen, oly a pataktól északra *legközelebb* helyen, hol a hegyi zivatarvizek nem romboltak: Árpád vezér sírja kifogástalanabb és indokoltabb helyen nem létezhetett, mint ott, hol a most már ismert Fehéregyház romjai találtattak, s a föld alatt — mint szemtanuk legújabb tanuságai kétségtelenné teszik — ma is léteznek. Azért nincsen semmi alapja, semmi értéke annak, amit *ab*-referens az Archaelogiai Értesítőben (I. füz. 80. l.) mond: „hogyha a Fehértemplom helye meg van, ezzel, *nézetünk szerint*, még nem nyertünk semmit Árpád sírját illetőleg" — mert igenis nyertünk, mert sikerült a kellő bizonyossággal kimutatni, hogy Anonymus erre vonatkozó följegyzése ugyanazt mondja ki történelmileg, mint amit a két Lajos király határjáró okmányából helyrajzilag és helypontilag kétségtelennek bizonyítani sikerült!

Ezen adatok összevágása pedig döntő. De térjünk csak megint vissza az „Ubi etiam" magyarázatából folyó körülmények latolásához. Azt kell ugyanis észrevennünk, hogy az *ab*-referens értelmezésében az *erőltetett* vonáson kívül van oly határozott *ellentét* is, mely a történeti és helyrajzi tényeknek egyenesen ellentmond; mert az, mintha Atila város*ában* épült volna az a templom, melyet azon a vidéken *Fehérnek* neveztek, ellentmond annak mit Ó-Budán hagyományszerűleg manap is minden ember tud, ellentmond azon általános ismert és hagyományként ma is köztudomásu ténynek, hogy a *fehér* egyház a városon kívül állott, hogy az mint a határjáró levelekből, valamint Perényi nádor parancsleveléből is tudjuk, szőlőterületen, illetve szőlőterület közvetlen szomszédságában létezett, és hogy az, az Ó-Budán manap is tényleg élő helyi hagyomány útmutatása szerint *«a Rádl malom közelén»* állott. Egészen természetellenes különben az a felfogás is, mely szerint annak jelzése után, hogy a vezér eltemettetésének helye ott van azon kis folyó forrása fölött, mely kis folyó Atila város*ába* folyik, hogy ezen körülménynek *kiemelése után* az „Ubi etiam" most már azt jelentené, hogy az „ecclesia que vocatur alba" Atila városában ugyan, de mégis nem magában a városban, hanem annak határában, a *városon kivül* épült volna! Még ilyen csavarítással sem jelentheti Anonymusnak eme följegyzése — az „Ubi etiam-nak Atila városára való vonatkoztatásának fennentartása mellett" — azt, a mit

ma már tudunk, a mit az élő hagyomány alapján Ó-Budán mindenki tud, és a mit a két Lajos király metálisain és a Perényi-féle parancslevélen kivül Oláh Miklósnak Magyarországról írt munkájából is tisztán kiolvashatunk. Tehát ezen kanyarítással sem menthető meg az „Ubi etiam“-nak az Atila városára vonatkoztatásának elmélete. Még természetellenesebb azonban azt mondani, hogy a Fehéregyház igenis Atila városá*ban* van, Árpád vezér sírhelye azonban ott van, hol a városba folyó pataknak a forrása, nem a város határában, hanem más határban: — ez már, eltekintve minden egyéb nehézségtől, egyszerűen már azért sem lehetséges, mert olyan patak, mely a város határán kívűl fekvő *hegyek aljában vagy tövében vagy közelében* fakadna, és a városba bele folyna, az ó-budai határban egyetlen egy sincs, de a határ konfigurációjánál fogva nem is lehet, és nem is volt; sőt ha volna is, az ilyen értelmezés még sem volna számba vehető, mert ez esetben épenséggel megfoghatatlan lenne, hogy azért, mivel az a patak e nagykiterjedésű határba folyik, *mi okból* és *hol* épült volna az a templom? Vagy talán azt akarná az „Ubi etiam“-nak az Atila városára vonatkoztatás csele kihozni, hogy Atila városát a magyarok megtérése után látható és mintegy a városra rámutató jellel akarták jelölni azáltal, hogy ott templomot építettek? Vagy pedig azért vonatkozzék az „Ubi etiam“ Atila városára, mert ez a templom Árpád vezér emlékére épült Atila városában, mint *nem azon a helyen*, hol a vezér

eltemettetett? Vagy talán azért, hogy kétségtelenné váljék, miszerint az a Fehéregyház azon okból épült Atila városá*ban*, mivel Árpád vezér a városon *kívül* lett eltemetve? A legfelötlőbb azonban ezen minden oldalról való megforgatás és megvilágítás elgondolásánál az, hogy annyi idő lefolyása után, mely alatt a természetesen és tisztán gondolkodó tudós Anonymus-olvasók közül senkinek esze ágába se jutott ezen tételt *másképen* értelmezni: most egyszerre akadt rá valaki azon nagy ötletre, hogy azt a mondatot, azt a följegyzést *másképen* kellene értelmezni! Ezzel szemben tehát a leghatározottabban kimondhatom, hogy:

Aki ezt a kérdéses mondatot olvassa, az *másképen* nem értheti, mint röviden úgy, hogy: „ahol a vezér eltemettetett, ott épült a templom". Ez a természetes, ez az észszerű. Az a tény tehát, hogy akadtak most már olyanok is, kik Anonymusnak mondatszerkesztő képességét megtámadni jónak látják, ez a kedvük és bátorságuk valóban arra vall, hogy Anonymusnak hitelessége már minálunk is meg van mételyezve azon gyanusítások és támadások mérgétől, melyeket a csehek-németek nem átallottak reája mocskolni, s mely nemes vetélkedésükben részt vettek — restellem, hogy fölhozni vagyok kénytelen — részt vettek, sőt kíméletlenségben túl tettek azon idegeneken *magyar emberek* is, de olyanok, kikről, s ez az egyetlen mentség, tudjuk, hogy ily mély behatolást föltételező *történelmi itéletre* illetékesek nem voltak, nem illetékesek.

Reám e kérdés különben ily általánosságban nem tartozik ; de azon részletszempontból, hogy Anonymus geografiai és topografiai följegyzései, *amennyiben azok Magyarország területére vonatkoznak*, tényleg megbízhatók és hitelesek : ez már igen reám tartozik, és nem fogom elmulasztani, *ezen tételemet* is annak helyén és idején minden kételkedést kizáróan be is bizonyítani.

Az idáig végzett jelen munka után úgy érzem magamat, mintha azt bizonyítottam volna be, hogy kétszer kettő *nem öt*, hanem csakugyan *négy!* És noha egy pillanatig nem kételkedtem Anonymus szóbanforgó följegyzésének eddig általánosan ismert és általam is elfogadott értelmezése helyességében ; és habár ezen értelmezés kiforgatásának olvasása első pillanatában is nem a meglepetés vagy a tünődés, hanem a fölháborodás érzete fogott el a fölött, hogy tudományos komoly irányú folyóiratban ily kézzelfoghatólag nem komoly kisérlet jelenhetett meg az Árpád-sír ügye megbolygatására, midőn a legújabb bizonyítások vívmányainak már-már sikerült az eddig táplált és a minden áron ellenkezésre kötelezett ellenáramlat által szított kételyeket teljesen eloszlatni : mégis, nehogy az egyedül önmagamból merített érvek az egyoldalúság vagy elfogultság gyanujának csak árnyékával is illethetők legyenek, illetékes és hiteles szakférfiakat kértem meg, hogy e kérdésben állást foglalva nyilatkoznának.

Megkerestem és szakértői nyilatkozatra fölkértem tizennyolc szakférfiut, kik közül egyik nem foglalt állást, egy pedig, ki Anonymusnak

Szabó Károly által eszközölt fordítását jelöli meg olyannak, melyet hűségre nézve kifogástalannak tart, azt jegyzi meg, hogy az „etiam“ az „ubi“ nyomatékosabbá tételére szolgál (hol is, holott is) azon véleményen van, hogy az „etiam“ nem vonatkozik az „ecclesia“-ra, mert ez ellen a nyelvtani használat szól, kijelentvén, hogy ezt tárgyi okokkal is magyarázni lehetne. Noha az etiamnak az *ecclessiára* vonatkoztatása nem szorosan a kérdéshez tartozik, haladék nélkül kértem a tárgyi okokat, de azok nem küldetvén be, a kérdés tárgyalása elmaradt.

Annál teljesebb és kimerítőbb sorát a tárgyi bizonyítékoknak nyujtja előbbinek tanártársa, ki annak kinyilatkoztatása mellett, hogy az „Ubi etiam“ föltétlenül csakis a „caput“-ra mint a temetkezés helyére vonatkozhatik, küldötte be szavazatát, épen úgy, mint a fentemlített számból a határozottan szavazók közül *mind a tizenhat* — *tehát egyhangúlag* — kimondják, hogy: *a Fehértemplomot Anonymus ott mondja felépültnek, a hol Árpád vezér eltemettetett.*

Megjegyzem itt, hogy bírákul e kérdésben nem csak régebb ismert tekintélyeket kértem föl, hanem fiatal tudósokat is, hogy az újabb- és legújabbkorú fölfogásnak, mely Anonymus ezen helyének eddig megszokott régibb értelmezésétől minél kevésbé elfogulva legyen, szabad tért engedjek.“

A fentjelzett tárgyi bizonyítékokat tizennégy szaktudós, illetve országos tekintély küldötte be annak idején, midőn ezen vita provokáltatott.

A beküldők voltak: Dr. Pauler Gyula, Dr. Marczali Henrik történetíró, Mátyás Flórián ismert hungarista okmánytudós, Knauz Nándor püspök, Fináli Henrik, Bartal Antal gymn. igazgatók, Dr. Márky Sándor egyet. tanár, Dr. Csánky Dezső ismert történészünk, Géresy Kálmán főigazgató, Dr. Barna Ignácz a Horatius- és Juvenális-fordító, Dr. Dávid István ismert latin linguista, Michelics Károly és Jakoblovics Lajos latin philologusok, valamint Szilágyi István országosan ismert nagy hungarista, a máramarosszigeti főgymn. volt igazgatója egytől-egyig mind kivétel nélkül a leghatározottabban kijelentették, hogy az: „Ubi etiam post conversionem Hungarorum edificata est ecclesia“ . . . feltétlenül és kizárólag csak azt jelentheti, hogy *a templom ott épült, hol Árpád eltemettetett.*

E szaktudósok leveleit is őrzöm és bizonyítékul rendelkezésre készen tartom.

Mindezek alapján tehát feltétlenül jogom van kimondani, hogy az *ab.* által felvetett azon magyarázat, mintha azok, akik Árpád sírja meghatározásával foglalkoznak, Anonymust nem jól olvasták és így félreértették, tehát kutatásoknak, nevezetesen pedig az én kutatásaimnak kiindulása és így természetesen minden eredménye is merően kárba veszett munka volna: *Az ab. referensnek ezen véleményezését a tárgyhoz nem értő beleavatkozásnál egyébnek tekinteni nem lehet.*

IX.

A Fehér-egyház helyét jelölő I. Lajos király okmánya.

A FE helyére mutató teljes okmányok és nem-teljes illetve kiszakított csonka idézetfélék között igen lényeges különbség van. A teljes okmányok: Nagy Lajos király határkihasító csereokmánya 1355-ből és a II. Lajos király ujramegállapító határlevele 1524-ből.

Az 1355-iki csereokmány ugyanis Ó-Buda határából egy részt hasít ki Erzsébet anyakirályné számára, az 1524-iki felülvizsgáló határjáró okmány pedig azon per folytán jött létre, melyet az ó-budai káptalan indított az ó-budai királynéi résztbirlaló jobbágyok illetve civisek határbolygatásai tárgyában, mely miatt a királyné és a káptalan birtokrészei között 1355-ben kijelölt határvonalak bizonytalanná váltak, és a királynéi határ birtokosai által úgy vonattak illetve magyaráztattak, hogy — mivel a királynéi területen az adó és csöbörpénz sokkal kevésbé volt nyomasztó, mint a káptalani területen — mindenképen iparkodtak a királynéi területet határvonalak megváltoztatása által kiszélesbíteni úgy, hogy a káptalani határrészeket bíró polgárok jelentékeny része magát a káptalani terhek alól kivonandó, az általa elfoglalt birtokrészeket a királynéi területen fekvőknek állította.

Ugyanezen okból kifolyólag adatott ki már 1510-ben a Perényi nádor parancslevele is.

Mindezekre azonban részletesen később térünk vissza.

A Fehér-egyházhoz vezető teljes illetve döntő okmányok ezek :

1. Nagy Lajos kir. csereokmánya és határjelölő metálisa, 2. Perényi nádor parancslevele 1510-ből és 3. II. Lajos király határigazitó metálisa 1524-ből.

A kisebb és mintegy csonka idézetek, melyek legtöbbnyire jogügyleteket tartalmazó okmányokból vannak kiszakítva, voltaképen se vezető, se bizonyító értékkel nem birnak, és csak annak konstatálására valók, hogy közülök egyetlen egy sem jut semmiben a metális főokmányok által meghatározott helyponttal ellenmondásba, sőt egytől egyig mind a főokmányoknak a Fehéregyházat megjelölő pontjának a helyességét igazolják.

1. Nagy Lajos király csereokmánya és határkihasító metálisa a dologhoz tartozó leglényegesebb részeiben a következő.

I. Ludovicus, Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ram. Seru. Gall. Lodom. Cuman. Bulgariaeque Rex, Princeps Salernitanus, et honoris montis Sancti Angeli Dominus, ac Elisabeth, eadem gratia, regina, ipsius Genitrix, omnibus Christi fidelibus praesentibus et futuris, praesentium notitiam habituris, salutem in salutis largitore.

. . . Ezen okmány bevezető része kifejti, hogy a király és a káptalan emberei között mindsűrűbben fordulnak elő összekülömbözések és botrányok, és hivatkozva arra, hogy a király a

Clarissa-apácák részére, a királyné pedig az óbudai káptalan számára templomot építtettek, egy püspökökből és országos méltóságokból álló bizottságot rendelt ki, hogy a káptalan és a király famulusai között uralkodó áldatlan állapot megszüntetése céljából a királyné számára a város testéből, határából és a Dunából oly rész hasíttassék ki és határjelekkel jelöltessék, melyhez csakis a királyné és emberei formálhatnak igényeket, mely körülményt az esztergomi káptalan mint locus credibilis ellenőrzése mellett a jelen okmánnyal a király ezennel szentesíti.

Cserébe ezért a város- és határrészekért — melyben a helyhatósági, szőlő- és gabonatermelési, valamint halászati feltételekről is gondoskodva van — Zalában és Somogyban négy falut kap a káptalan, mint bőséges ellenértéket minden jogokkal, de el nem idegeníthetőleg. E falvakban kizárólag a káptalan bíráskodík. E falvakat Szt. Geroth szepesi gróf adja át a káptalannak, mig az óbudai csereállományt az esztergomi káptalan mint hiteles megbizott adja át Csóka keői castellánnak mint a királyné megbizottjának, a káptalan templomát pedig királyi kegyurság alá helyezi, míg lelkiekben a káptalan bíráskodik, interdiktumot azonban csakis királyi beleegyezéssel lehet valakire kimondani.

Ó-Budának többi része marad, mint ezelőtt a káptalané, s a királynak ehez semmi joga. Új viszálykodások esetén, melyek a két városrész határai között és miatt, a Székesfejérvárott gyakorlatban lévő bíráskodás szerint intézendő el.

Hogy azonban örök időkre a két fél határa között a határvonalak állandóan tiszteletben tartassanak, a fentjelzett kirendelt bizottság a határokat pontonként és az egész királynéi határra kiterjedőleg következőképen állapítja meg e jelen csereokmány szövegében folytatólag :

1. Prima meta incipit a parte orientali, ultra partem Danubíi ab angulo claustri Sanctae Clarae de insula leporum et sic procedendo et transeundo Danubium versus partem occidentalem, venit ad rippam ipsius Danubii ad duas metas lapideas, quarum una separat Budae veteri, et altera villae Sancti Jacobi Apostoli ; 2. et ab inde ad eandem partem modicum procedendo venit ad quendam lapidem rotundum in superiori parte dictae eccelsiae S. Jacobi situm ; juxta viam, per quam itur de nova Buda ad veterem Budam, juxta quem est alter lapis pro meta positus ; 3. et inde vadit ad crepidinem vallis, et per eam crepidinem usque ad finem ipsius crepidinis, et ibi sunt duae metae novae terreae erectae ; et ibi metantur terrae Thobsa eiusdem ecclesiae budensis ; 4. deinde reflectitur ad partem septentrionalem et ascendit ad locum qui dicitur Uzaháza hegye, et ibi sunt duae metae terreae erectae, quarum una separat praedictae terrae Thobsa, et alia Domino regi ; 5. inde per eandem plagam vadit ad montem, qui dicitur Monyoroshegy, et ibi sunt duae metae terreae erectae, quarum una separat dictae terrae Thobsa, et alia Domino Regi ; 6. deinde per idem Monyoros vadit ad cacumen montis excelsi, in cuius cacumine est lapis magnus pro meta

signatus, ubi metae terrae Thobsa praedictae terminantur et jungitur metis Ecclesiae veteris Budensis; 7. et abinde reflectitur ad partem orientalem et transeundo quandam vallem pervenit ad quandam montem, in cuius fine est lapis alter, similiter pro meta signatus, circa quem sunt duae metae terreae erectae, quarum una separat ex parte meridionali Domino Regi et alia ex parte septentrionali eidem Ecclesiae Budensis; 8. et abinde descendit ad eandem plagam orientalem in vallem ad duas metas terreas erectas circa quandam semitam; 9. De inde inter vineas ad alias duas metas terreas de novo erectas; 10. et ab inde finita ipsa semita pervenitur ad magnam viam, quae ducit versus Albam Ecclesiam Beatae Virginis, et ibi circa eandem viam unam metam terream erexerunt; 11. et inde peram ipsam magnam viam venit circa dictam Albam Ecclesiam ad viam magnam Strigoniensem, circa quam sunt duea metae terreae erectae, quarum una a parte orientali et meridionali separat Domino Regi, et alia a parte occidentali Ecolesiae Budensi praedictae; 12. Deinde per eandem viam magnam Strigoniensem, ad puteum sub monte fluentem; 13. et ab ipso puteo circa eandem viam magnam (Strigoniensem) ad unam metam terream, circa fossatum vinearum erectam; 14. et deinde parum eundo similiter circa fossatum vinearum alia meta terrea est erecta; 15. et abinde circa eandem viam eundo sub arbore piri similiter circa fossatum vinearum est una meta terrea erecta; 16. inde circa eandem viam magnam una meta terrea

est erecta ; 17. et inde ad unam metam terream, inter eandem viam magnam et quandam semitam erectam ; 18. et inde per exandem semitam vertendo ad eandem plagam occidentalem, ad tres metas terreas angulares, quarum una separat ex parte meridionali Ecclesiae Budensi et a parte occidentali terrae Vrs, a parte orientali Domino Regi ; 19. et ebinde transeundo ipsam viam magnam Strigoniensem versus plagam septentrionalem, tendit ad quemdam montem Fenomal dictam et in latere ipsius montis est dumus nucis, juxta quem metam terream erexerunt ; 20. et abinde ascendendo per eundem montem venit ad quandam viam, per quam transitur per eundem montem juxta vineas, ubi unam metam terream erexerunt ; 21. et abinde ascedendo per eundem montem juxta vineas, ubi unam metam terream erexerunt ; 22. et deinde per eandem vineam viam ascedendo ad verticem montis unam metam terream erexerunt ; 23. deinde per semitam descendendo inter vineas, per eandem plagam septentrionalem pervenitur ad locum qui dicitur Tebesere, et ibi sunt duae metae antiquae : ubi iungitur metis possessionis Megyer, et ibi est una meta terrea erecta ; 24. et abinde reflectitur versus partem orientalem per quandam viam, et transeundo eandem viam pervenit ad latus cujusdam prati magni, ubi est quaedam fovea, ubi olim erat lapis pro meta signatus, et ibi unam metam terream erexerunt ; 25. et abinde transeundo pratum illud venit ad lapidem perforatum, qui est juxta molendinum cruciferorum

Ecclesiae Sancti Spirítus; et ibi jungitur iterato metis Ecclesiae, ita, quod a plaga occidentali separat Domino regi, a plaga orientali Ecclesiae Budensi; 26. et abinde versus meridiem per murum dirutum, cujus lapides usqne ad finalem lapidem sunt pro metis signati; 27. et inde per quandam metam terream ad murum curiae fratrum minorum, cujus porta respicit versus Ecclasiam Albam B. Virginis; 28. et abinde transeundo vicum circa allodium seu domum coloni reginalis currit per areas ad quoddam fossatum, quod est ante castrum; quod quidem fossatum dividitur per quamdam viam magnam, per quam itur ad praedictam Ecclesiam Albam B. Virginis; in cujus fossati utroque latere duae metae lapideae; quarum una ex parte septentrionali separat portionem civitatis Ecclesieae cedenti, et alia ex parte meridionali separat portionem regali; 29. per quam viam ante castrum tendit versus Danubium, per vicum qui inchoatur inter domos Ladislai Tompa dicti ex una parte, sub cujus domo est lapis longus fixus in terram, et ex altera parte Petri, filii Emerici, venit usque in ripam Danubii inter domos magistri altaris B. Virginis et Nicolai Sclavi ex altera parte; 30. et abinde transit Danubium ad insulam leporum jam praedictam, juxta superiorem partem castri diruti et ibi terminatur, salvis Ecclesiae et eorundem Praepositi et Capituli juribus tam in superiori parte, quam in inferiori metarum jam dictarum, quae in fluvio Danubii habere se praetendunt, per omnia remanentibus.

In cujus rei memoriam, perpetuamque firmitatem praesentes nostras privilegiales fecimus pendentium, authenticorum et doplicatorum sigillum nostrorum munimine roboratas. Datum per manus einsdem venerabilis in Christo Patris, Domini Nicolai, Epescopi Zagrabiensis, aulae nostrae Vice-Cancellarii, dilecti et fidelis nostri Anno Domini MCCCLV. septimo kalendas Septembris, regni autem nostri quinto decimo. Venerabilibus in Christo Patribus, Nicolao Strigoniensi, locique ejusdem Comite perpetuo, Colocensi sede vacante, et Dominico Spalatensi Archiepiscopis, Nicolao Agriensi, Andrea Transilvan. Demetrio Varadiens. Nicolao Quinqueeccl. Thoma Chanadiens. Joanne Wesprimien. Colomamo Jaurien. et Michaele Vacien. fratribus Thoma Sirmien. Stephano Nitrien. et Peregrino Bosnensi Episcopis, Ecclesias Dei feliciter gubernantibus. Magnificis viris Nicolao Palatino et Iudice Cumanorum, Nicolao Wajwoda Transyluano, et Comite de Zolnok, Ciko Magistro Tavernicorum nostrorum, Comite Nicolao de Seech Judice Curiae nostrae, Nicolao de Machov, et Nicolao totius Sclavoniae et Croatiae Banis, Leukus Dapiferorum, Dyonisio Agazonum, Thoma Janitorum nostrorum magistris, Simone, filio Mauritii, Comite Posoniensi, ac aliis quam plurimis regni Comitatus tenentibus et honores.

Igy történt a királynéi város határainak kijelölése, illetve kihasítása a káptalan birtokát képezett Ó-Buda teljes határából, mely határvonalon kiindulva a Margitsziget közepétől a Dunán át és szabálytalan négyszöges

alakú terület pontos kijelölése után a várost is áthasítva ismét a Dunán át a Margitsziget legészakibb csucsán végződnek, részt biztosítván ezen kihasítás alapján a dunai halászat, a város egyik része, a szőlők, szántóföldek és rétek birtokából eredő haszon szempontjából.

Ezt a határt a káptalani területen birtokló polgárok idővel akkép változtatták, illetve magyarázták, hogy ők is a királyi, illetve királynéi határnak nagyobb kedvezéseket biztosító területhez tartozóknak tüntette fel.

Ez ellen a káptalan 1510-ben Perényi nádor előtt, későbben 1524-ben II. Lajos király előtt panaszt emelvén, ezek intézkedni voltak kénytelenek és ezen viszályoknak köszönhető az a nagyértékű két intézkedés, t. i. Perényi nádor parancslevele és II. Lajos király határigazító metálisa, melyek a Fehéregyház szigorúan pontos helyfekvésére vonatkozólag oly határozott és szabatosan vezető okmányoknak bizonyultak, melyeknek köszönhetjük, hogy most ezen Fehéregyház holfekvésének feltétlenül pontos helyének megjelölése lehetővé vált.

—

1. *Perényi Imre nádor 1510. évbeli parancslevele* pedig kimerítően részletes kivonatban a következő:

„Emericus de Peren, Comes perpetuus Abaujvariensis, Regni Hungariae Palatinus, etc. Judici et Juratis Civitatis Budae Veteris salutem cum favore. — Exponitur nobis in personis honorabilis Capituli Ecclesiae Budensis: *Quod* licet alias, dum scilicet ipsi *Exponentes* praedictam *Civitatem vestram* excellentissimo Principi,

quondam Domino *Ludovico Regi* Hungariae, ejusque Genitrici *in concambium dedissent* et permutassent, *Promontoria Vinearum inibi existentia, certa etiam alia ibidem Territoria, utpute: incipiendo a via quadam, a parte scilicet meridionali in fine horti Religiosorum Fratrum Eremitarum apud Albam Eccleeiam* supra scilicet eandem veterem Budam fundatam *degentium*, ad montem sursus ascendente, et ab eadem via *descendendo ad viam publicam Strigoniensem*, et eundo in eadem via ad plagam septentrionalem, usque ad Promontorium, sive Praedium Ewrs vocatum, quicquid scilicet ad plagam occidentalem via ipsa Strigoniensis includeret, *ea iidem Exponentes, cum omni jurisdictione. ac totali juris et dominii proprietate, ex integro sibi ipsis retinentes* et reservantes, — — Signis metalibus — — separaverint — — ab eo tempore, eisdem Exponentibus, ultra veras Decimas, — — in signum et proprietatem, ac rationem dominii eorum usque in praesentiarum, de singulis semper Vineis vestris Cibrionem, sive Tinam solvissetis, et deinceps annuatim solvere teneremini. Tamen vos, nescitur quali astucia excogitata" — és itt elősorolván az elkövetett jogtalanságokat, a parancs ezekben kulminál: — „committimus vobis et mandamus: quatenus imposterum ab hujosmodi . . adjudicatione et literarum datione desistere, et nec in hujosmodi causas . . . vos intromittere praesumatis modo aliquali".

—

Kisebb, mintegy kiszakított és a Fehér-egyházra rámutató okmánytöredékek Érdy János óta nagy mennyiségben gyültek össze és kerültek forgalomba, mielőtt a végleg döntőknek elismert metálisok egyáltalán alapul elfogadtattak volna. Ezen nagyonis sokféleképp alkalmazható és magyarázható okmánytöredékek azonban a mélyebbreható birálatot nem állották ki, miértis lassankint teljesen mellőztettek, mivel legföllebb *rámutató* jellegűek voltak, de semmiféle *vezető* értékkel nem bírtak. Ezen állítás megértése végett nehányat ideiktatok.

„Mária királyné, Nagy Lajos király leánya, 1380-ban egy Krumhelt ferdejének nevezett, a Fehér-egyháztól a Clarissák kolostora felé futó patakocskát ajándékoz az ó-budai Clarissáknak."

„Ó-Buda városa 1411. évben egy levelet állit ki egy szőlőről, mely a fehér-egyházi hegyfok Nádasd nevü dülőjében feküdt és eladományoztatott."

„Zsigmond király neje, Boris, 1421. évi levele szerint az ó-budai Clarissa apácáknak egy malmot ajándékoz, mely Fehér-egyháza közelében a melegvizü pataknál (prope Alban Ecclesiam in rivulo calidae aquae) feküdt."

„Zsigmond király 1421. évi beigtató levelében ugyanazon malmot Fehéregyháza előtt (ante fores Albae Ecclesiae) Ó-Buda városnak hegyfokán (in promontorio) Pilis-megyében fekvőnek mondja."

„V. László király 1453-iki levele szerint az Ó-Budáról Fehér-egyház felé vezető út felett a felső hévvizeknél, keleti oldalon egy malom feküdt, — kőházzal és elpusztult curiával együtt."

„Mátyás király 1464. évi levelében Fehéregyháznak a szomszéd forrást adományozza."

„II. Ulászló király 1505-ben kelt megújító levelében e forrást a fehéregyházi kolostor alatt levőnek mondja.“

Oláh Miklós, esztergomi érsek és királyi kancellár, 1536. év táján írt történeti müvében Ó-Budáról következőket jegyzé fel:

„Épen éjszaknyugot felé (ad ipsum vero aquilonem) egyrészt más szőlőtermő hegyek emelkednek ki, melynek tövében a remetéknek boldogságos szűzről nevezett zárdája van, melyet fehér Máriának hivnak.“

—

Annál nagyobb sullyal birt II. Lajos király felülvizsgáló határlevele, melynek szószerinti szövege az ittkövetkező fejezetben foglaltatik.

X.

II. Lajos király határjáró levelének döntő sulya a Fehéregyház holfekvése szempontjából.

Midőn Zách Felicián esete következtében Erzsébet anyakirályné a Visegrádon tartózkodást csendesebb otthonnal kivánta felcserélni, Nagy Lajos király az ó-budai prépostsággal megegyezett, hogy megfelelő kárpótlás mellett Ó-Buda városából és határából az anyakirályné számára oly rész hasíttassék ki, mely úgy lakás, mint gazdasági haszon szempontjából a királyné igényeinek leginkább megfeleljen.

Ezen határkihasítás keresztülvitelével N. Lajos király alatt 1355-ben határjáró bizottság rendeltetett ki, melyben egyfelől az óbudai prépost és káptalan megbizottjai, valamint másfelől a város képviseletében annak bírája és esküdtjei is részt vettek.

Meg kell itt jegyeznem, hogy a Fehéregyház mint Árpád sírja holfekvését úgy az előttem, valamint a velem egyidejüleg keresők ezen N. Lajos-féle határkijelölő okirat (metalis) alapján iparkodtak megállapítani.

Schier Xistus ágostrendi szerzetes az ő Buda Sacra (1774) című munkájában *Alba Ecclesia* leirásánál annak holfekvésére nézve azt a nevezetes megjegy-

zést függeszti a leíráshoz : «*Quibus si addantur, quae in Ludovici utriusque diplomatibus habentur, facile quis locum designaverit*»; de mivel egy szintén N. Lajos idejében, mintegy hat évvel később kelt második metális tényleg létezik (lásd Georgius Fejér Codex Diplomaticus IX$_{III}$. kötetének 274. lapján „Diploma CXXXII. anni 1361 : Capitulum Budense concambium possessionum suarum de veteri Buda cum possessionibus in Comitatibus Simegh et Zala per Regem Ludovicum factum acceptat et ratihabet"), de mely okmány a fentebbivel szóról-szóra megegyezett és egyéb nem is volt, mint a káptalan részéről kiállított helybenhagyó mása a királyi metálisnak : annak Fehéregyház keresésénél semmi nagyobb hasznát venni nem lehetett.

Így tartott ez egy ideig és mindaddig, míg észre nem vettem, hogy a Schier Xistus fentebb idézett helyét ezideig voltaképen tévesen értelmeztük, a menynyiben „in Ludovici utriusque diplomatibus" nem azt jelenti, hogy a *Lajos király két okmányában*, hanem azt, hogy «*a két Lajos király okmányaiban*» kell a pontos helymeghatározást keresni !

Ez a felfedezés pedig döntő volt.

Utána jártam és rájöttem, hogy *II. Lajos* király uralkodása alatt 1524-ben csakugyan egy másik reambuláció alkalmából egy másik metális is készült. Azon okon ugyanis, hogy az óbudai civisek a káptalannak járo szőlődézsmát megtagadni kezdették, állítván, hogy azon Fehéregyházától északra fekvő szőlőterület is még a királynéi határhoz tartozik: az ebből keletkezett kontroverzia miatt a határrevizió szükségessé vált, az erről fölvett metális pedig I. Lajos metálisának egyes lényeges pontjait, melyek ez ideig homályosak, vagy

érthetetlenek voltak, annyira megvilágította és érthetővé tette, hogy a Fehéregyház helyének megállapítása tényleg lehetővé vált.

És aki a két Lajos király két metálisát egymással figyelmesen és a kellő részletpontossággal összehasonlítani magának fáradságot vesz, az természetesnek fogja találni és nem fog abban semmi feltünőt látni, hogy az óbudai Fehéregyház helyét pontosan és biztosan meghatározni lehetett.

Ezen összehasonlított és ha egyes részletekben nem is, de nagyban és egészben a főpontokra nézve teljes biztossággal vezető metálisok nyomán — a jelzett rövid szabatosságot tartva szem előtt — az óbudai Fehéregyház holfekvése megállapítható lett.

Kiemelem itt még, hogy e meghatározással, t. i. a határvonalak és méták megállapításának munkájával — egészen a Fehéregyház helypontjának meghatározásáig — mindenki foglalkozhatik és mindenki tisztába jöhet, mert a *tér*, a melyen a meghatározás folyamata végbemegy, szaki szempontból a *régészet* körébe tartozik ugyan, a *munka* azonban, mely a meghatározást eredményezi, *nem régészeti* tanulmány, hanem egyszerüen a gondos megfigyelésen, a természetes elfogulatlan itélőképességen és a két metálisnak birálatos összehasonlításán sarkalló művelet.

—

II. Lajos király határ-kiigazító metálisának szószerinti szövege ez:

„Nos Ludovicus Dei Gratia Rex Hungariae, et Bohemiae, etc. — Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit, Universis: quod cum inter Venerabilem Praepo-

situm, ac Honorabile Capitulum Ecclesiae Budensis ab una, ac Prudentes, et Circumspectos Judices, et Juratos, caeterosque Cives, et Hospites Nostros de Buda veteri ab alia, partibus, ratione, et praetextu *certarum terrarum litigiosarum et cursuum metalium* inter ipsas ab olim erectarum, et existentium, nonnullae differentiae, litesque, et contentionum materiae ortae fuissent, et diutius ventilatae, exindeque coram Nostra Majestate plurimae querelae extitissent depositae, cupientes quieti partium praedictarum consulere, litesque, ac differentias, et contentionum materias, Juris, et Justitiae aequitate dirimere, earumque de medio tollere, et eradicare, ac partes easdem ad bonae pacis deducere amoenitatem, ad revisionem, perlustrationemque, et realem cognitionem hujusmodi terrarum litigiosarum, ac cursuum Metalium, Partes inter ipsas habitarum, et existentium, Egregios Magistros Stephanum Henczelffy de Petrovecz Judicis Curiae, et Nicolaum Thuróczy de Szent Mihál, Personalis Praesentiae Nostrae Protho-Notarios duxeramus transmittendos, qui tandem exinde ad Nos reversi, Nobis retulerunt eo modo. Quomodo ipsi die Dominico proximo post Festum Exaltationis Sanctae Crucis proxime praeteritum, ad facies praescriptarum metarum, et terrarum litigiosarum personaliter accedendo, partibusque praescriptis, una cum nonnulis Vicinis, et commetaneis, per easdem inibi convocatis, et praesentibus accedentibus, praescripti Praepositus, et Capitulum Ecclesiae Budensis exhibuissent eisdem Magistris Protho-Notariis quasdam literas Excellentissimi

Principis condam Domini Ludovici dicti Regni Nostri Hungariae, etc. Regis, ac Serenissiamae olim Dominae Elisabeth Reginae Genittricis Ejusdem condam Domini Ludovici Regis privilegialiter confectas, Sigillisque Eorundem impendentibus communitas, cursus metarum inter praenotatos Praepositum, et Capitulum Ecclesiae Budensis, ac praescriptam Civitatem Nostram Veteris (B)udensis, in se denotantes, iuxta quarum continentiam praefatus Prepositus, et Capitulum Ecclesiae Budensis, coram eisdem Magistris Protho-Notariis hanc fecissent metalem demonstrationem: quod primo iidem Praepositus et Capitulum demonstrationem eandem incepissent, a quodam lapide rotundo in superiori parte Ecclesiae Beati Jacobi Apostoli juxta viam, per quam de Buda nova itur ad Budam veterem situm, et habitum, et inde ab eodem lapide venissent ad vallem angustam in medio Vinearum existentem, per quam vallem via protenditur, quam ut puta vallem praescriptae literae per antefatos Praepositum et Capitulum exhibitae, crepidinem vallis denominant, et per eandem viam in ipsa valle sive crepidine vallis protensam usque ad finem ejusdem vallis procedentes, licet praenotatae literae Privilegiales dicti condam Domini Ludovici Regis, etc. in fine ipsius vallis, duas metas terreas ibidem erectas fuisse declarassent, tamen unam tantum metam terream inibi cumulatam reperissent, ubi metas Civitatis Budae veteris, juxta contenta praescriptarum literarum Privilegialium, metis terreis praefatae

Ecclesiae Budensis Thopsa vocatae jungi agnovissent, inde ad partem septemtrionalem reflectendo, et montem Uzaház hegye apellatum ascendendo, ubi praenotatae literae Privilegiales, duas metas erectas extitisse continerent, unam metam terream reperissent, inter terram Thopsa, et terram praescriptae Civitatis nostrae Budae Veteris metantem, inde per eandem plagam, devenissent ad montem Monyorós hegye nominatum, ubi praescriptae literae Privilegiales similiter duas metas fuisse expressissent, ubi modo simili unam tantum metam erectam comperissent deinde procedendo ad cacumen ejusdem montis Monyorós, quem montem dictae literae privilegiales montem excelsum nominant. in quo cacumine lapidem magnum pro signo metali denotatum, et in iisdem literis privilegialibus expressum reperissent, ubi metae terrae, Thopsa terminatae, metis Ecclesiae Budensis jungerentur, abinde reflectendo ad partem orientalem, et transeundo vallem quandam venissent ad montem, in cujus fine a parte orientali alter lapis pro meta signatus repertus extitisset, circa quem lapidem duas metas terreas in literis privilegialibus specificatas minime reperissent, metas tamen, et terras a meridionali, ad dictam civitatem nostram, a Septemtrionali vero partibus ad praescriptum Capitulum Ecclesiae Veteris Budensis, pertinere agnovissent, exhinc descendendendo, ad eandem plagam orientalem venissent ad quandam semitam, inter vineas existentem, ubi praescriptae literae Privilegiales in valle quasdam duas metas terreas,

et exhinc rursum alias duas metas terreas fuisse denotassent, easdem tamen metas inter dictas vineas ad praesens diligenti cultura provisas minime reperissent, inde semitam eandem continuantes, venissent ad viam magnam, quae de medio ipsarum vinearum versus Albam Ecclesiam Viriginis gloriosae protenditur, metam quandam terream in antefatis literis Privilegialibus, juxta ipsam magnam viam denotatam, modo simili non comperissent, imo de eo ipso loco, ubi ipsa meta terrea erecta fuisse demonstrata extitisset, terram abductam, et fossam quandam factam vidissent, inde per eandem viam magnam versus praefatam Ecclesiam Albam Virginis gloriosae procedendo pervenissent ad viam magnam versus Strigonium euntem, juxta quam metas duas terreas in saepedictis literis Privilegialibus, ab orientali, et meridionali pro Majestate Nostra, ab occidentali denique partibus, praenotatae Ecclesiae Budensi factas fuisse expressas minime comperissent, quam quidem viam magnam continuando venissent ad fontem sub monte effluentem, et ab eodem fonte eandem viam magnam prosequendo, et usque ad terram Eörs procedendo, ubi in praescriptis literis privilegialibus tres metae angulares, puta a parte meridionali (separat) Ecclesiae Budensi, ab occidentali dictae terrae Eőrs, ab orientali vero partibus Nostrae Majestati, insuper ab ipso fonte sub monte effluente usyue ipsas tres metas angulares, eaedem literae Privilegiales, nonnullas metas terreas erectas fuisse, declarassent, easdem tamen metas terreas

ab ipso fonte usque dictas angulares, sed nec ipsas angulares reperire potuissent, inde vero, quia dictum Capitulum in reliquis metis, in ipsis Literis privilegialibus ordinatum conscriptis, pacificum Dominium habere allegasset, ulterius non processissent; praenotati siquidem Judex, caeterique Cives Nostri pro parte eorundem hanc coram ipsis Magistris Prothonotariis fecissent metalem demonstrationem: Quod primo a loco, ubi praenotatum Capitulum pro sui parte praemissam suam demonstrationem incepissent, usque in finem vallis, seu crepidinis, et metam terream in fine ejusdem vallis existentem demonstrationi dícti Capituli Budensis in nullo contradixissent, a qua meta terrea, uti jam dictum est, in fine vallis, seu crepidinis adjacente procesissent per vallem ad Septemtrionalem per bonum spatium in locum quemdam Praedialem, quem locum iidem Judex, et Jurati, caeterique Cives Nostri Uzaházahelye denominassent, deinde vero ad Eandem Plagam septemtrionalem ascendendo, ac per latus montis oppositi lapidosi, quasi ad orientem reflectendo venissent ad ipsum montem caeteris eminentiorem, quem montem iidem judex, et Jurati, caeterique Cives nostri Monyoros hegye nuncupassent, in quo monte saxum magnum metalem fore allegendo demonstrassent.

Verum demonstrationi hujus montis, Nobilis Petrus Leán de Gerche in sua (parte) et caeterorum Nobilium, de eadem Gerche, contradixissent, eundem montem in propriis metis ejusdem Possessionis Gerche adjecere allegando,

ab eodem autem monte ex saxo ibidem demonstrato, antedicti Judex, et Jurati, caeterique Cives nostri demonstrationem eorundem versus praenotatam terram Eörs, demonstrassent, iidem Magistri Prothonotarii eandem demonstrationem propter montis ad eas partes inhabilem descensum peragere non potuissent, sed in se duntaxat considerassent, quam quidem demonstrationen dicti Judex, et Jurati, caeterique Cives nostri per eosdem modo praemisso factam nullo signo metali, sed nec aliquo literali, aut alio evidenti documento firmare valuissent, antefatumque locum praedialem, per eosdem Judicem, et Juratos, caeterosque Cives nostros demonstratum ac Uzaházahelye appellatum, dicti Magistri Prothonotarii Testimonio sufficienti antiquitus locum domus allodialis dicti Capituli fuisse, et idem Capitulum in Dominio ejusdem loci extitisse comperissent apparenter; quibusmodi demonstrationibus per dictas partes modo, quo supra peractis, licet praenotata signa metalia in praescriptis Literis privilegialibus antefatorum condam Ludovici Regis et Dominae Elisabeth Reginae Genitricis ejusdem expressa, et declarata juxta contenta earundem, per antefatum Capitulum Ecclesiae Budensis in sua demonstratione suo modo, et effective demonstrari, et temporis propter vetustatem, et rerum mutabilem factam variationem, per eosdem Magistros Prothonotarios reperiri non potuissent, verum idem Capitulum Ecclesiae Budensis, praemissam suam demonstrationem, tum praescriptarum literarum dictorum condam Domini Ludovici Regis

et Dominae Elisabethae Reginae Privilegialium fulcimine, tum vero signorum metalium in iisdem Literis Privilegialibus expressatorum partialem, et evidenter apparentium demonstrationem, tum etiam vicinarum pro cursu draemissorum signorum metalium designatarum prosecutionem longe meliori modo, sufficienterque demonstrassent, et verificassent, ex eoque iidem Magistri Prothonotarii cognovissent, comperissentque manifeste, praenotatos cursus metales, et signa metalia in saepe attactis literis dictorum condam Domini Ludovici Regis, ac Dominae Elisabethae Genitricis ejusdem declaratos, denotatosque, et expressata juxta qraemissam dicti Capituli Ecclesiae Budensis demonstrationem per easdem partes debere observari, terramque inter ipsas partes, hactenus litigiosam mere, et Jure pleno, ad dictum Capitulum Ecclesiae Budensis, et per consequens Eandem Ecclesiam debere pertinere. — In cujus rei Testimonium, et firmitatem perpetuam ad relationem Eorumdem Magistrorum Stephani Henczelffy et Nicolai Thuroczy, Prothonotariorum saepedicto Capitulo Ecclesiae Budensis praesentes literas Nostras duximus concendendas Juri et justitia mediante".

Datum Budae Sabbato proximo Ante Festum Beati Dionysii et Sociorum eus, Anno Domini Millesimo quingentesimo vigesimo quarto.

(L. S.) Lecta et extradata per me Werbeczium Locumtenentem.

—

Ezen határigazító és felülvizsgáló metálist a Ma-

gyar Nemzeti Muzeum könyvtárában „Miller Ferdinandus: Epitome Vicissitudinum Civitatis Budensis" című munkájában találtam meg 1884-ben, és ez a felfedezés tette lehetővé, hogy a Fehér-egyház pontos holfekvését meghatároznom sikerült.

XI.

A két Lajos király határjáró leveleinek világos útmutatásai.

Az egymást kiegészítő és megvílágító két metális útmutatásához képest a királynéi várost befoglaló határvonal kezdődik a Margit-szigeten (hajdan insula leporum) és pedig a Buda felé eső part közelében, a sziget hosszának mintegy közepén még ma is létező kolostorromoknál, a honnan egyenes nyugati irányban átkelve a Dunán, folyton nyugatnak tartva elérkezik a Szt. Jakab templomához, mely helyen manap a buda-ujlaki templom áll; innét tovább is egyenes nyugati irányban elérkezik egy keskeny völgyágazáshoz, melyről II. Lajos metálisa kimondja: 1. hogy keskeny, 2. hogy szőlők közepette fekszik; de azonkívül, 3. e keskeny völgyet I. Lajos metálisa „vallis crepido" elnevezéssel illeti (quam vallem angustam praescriptae litterae per antefatos Praepositum et Capitulum exhibitae *crepidinem vallis* denominant).

Itt az első kritikus határponthoz érkeztünk.

Itt különösen hangsulyoznom kell, hogy ezen völgy alatt nem a *Szépvölgy* értendő, mert ez a Szépvölgy az e helyen egyenesen nyugatnak menő, és egy fél évezeret meghaladó idő előtt itteni betorkolásánál határozottan szabályosabb alakulatot felmu-

tató *Zöldmál* völgyéhez képest nem *keskeny* völgy; továbbá mert nem fekszik szőlők közepette, hanem meredek, művelés alatt nem álló magas partok által képeztetik, végül és legfőleg pedig azért nem, mert a Szépvölgy nem nyugati, hanem erősen északnyugati, sőt helyenkint majdnem egészen északi irányu és — aki a metális fonalán ebbe a Szépvölgybe belemegy, az abból már többé el nem igazodhatik, s a metálisok útmutatásai reá nézve veszve vannak.

Midőn a Szent Jakab templomát elhagyjuk, voltaképen már benne vagyunk a Szépvölgyben, de azért csak maradjunk lehetőleg pontosan nyugati irányban s elhaladva a Szépvölgy-utca és Ürömi-utca összetorkolásánál levő kis Mária-kápolna mellett, élérkezünk, a *régi temető alján maradva*, az u. n. Rupp-kereszthez, amelynek telkén álló ház alján nyílik az egyik mély út, mely innentől már egyenesen nyugatnak vezet. Tehát nem a Szépvölgy *mély* vonalába, hanem az e mély vonal előtt megnyíló keskeny mellékvölgybe: non in vallem, sed in vallis crepidinem, (a „vallis crepido“ mint „párkány-út“, vagy, mint „lejtőn menő út“ nem felel meg a szó értelmének) vagyis a Szépvölgynek *mély* részétől különböző, keskeny és szőlők közepén elnyúló völgybe, a Zöldmálba kell bejutnunk, melynek egyik útját, mint már jeleztem, ott a Rupp-keresztnél létező ház alján találtuk meg, de mely út csak a *járható* vonala ezen völgyágnak (a Zöldmálnak), melynek teknője és talpa ezen úttól balra, de ezen úttól párhuzamosan vonúl egyenes nyugati irányban, és mely völgy maga is, — mint már azt annak merev szabálytalan betorkolásáról is megjegyeztem — félezer esztendő előtt sokkal hatá-

rozottabban birt a *völgy* jellegével, melyet a magaslatokról folyton lemosódó és a völgyet feltöltő földmennyiségek, valamint a szőlőműveléssel járó gát- és védmunkálatok azóta lényegesen megváltoztattak.

Ezen völgynek így megtalált oldal-útján (mert van a völgy déli partján is egy hasonló út, melynek elejét az Ürömi-utca utolsó házánál, a kis kápolnától néhány lépésnyire délfelé, találjuk meg), nyugatnak tartva megyünk egészen a völgy végeig, melyet arról lehet megismerni, hogy ott jelenleg öt útnak van a csomópontja, s ahol régi idők óta és jelenleg is egy vörös feszület áll a szemközti szőlő elején.

Ezen öt útnak csomópontja, mint a vallis crepido vége, a határjárások történetében a második kritikus pontot képezi ; az e ponton előálló eltérési lehetőségek alkalmát az óbudai civisek arra használták fel, hogy a királynéi területnek nagyobb határt kanyarítsanak és ez által azon szőlőket, melyek után a dézsmát a prépostságtól megtagadták, a királynéi határba esőknek, tehát dézsmamenteseknek bizonyítsák.

Ez pedig a következőleg volt lehetséges :

A „vallis crepido“ végén, t. i. az öt út csomópontjánál azt mondja I. Lajos király metálisa, hogy itt a határvonal északnak fordul és *Uzaháza* hegyén át felvezet a „magas hegy“-re, és pedig az e *magaslaton lévő csúcsok legmagasbjára*, a mi a helyszini tényleges viszonyoknak tökéletesen meg is felel, mert a nyugatnak menő crepido végén derékszöget képezően, kocsiút vezet határozottan északi irányban fel a *Gugerhegyre* és ennek legmagasabb s egyúttal legkeletibb csúcsára, mely képezi ezen hegymagaslaton az

I. Lajos metálisában „mons excelsus“ nevezettel jelzett egyik főpontot, a honnan a határvonal keletnek fordul.

De az ó-budai civisek nem ezt a tisztán északnak felmenő utat választották, hanem egy másikat, t. i. azt, amely ezen északi irányú úttól eltérőleg a „vallis crepido“ végén, mint az öt útnak egyike északnyugati irányban indul s későbbi kanyarodásában szintén északi irányt nyer, mely a Gugerhegy nyugati tövében, e hegyet jobbkézt hagyván, az én vizsgálódásaim idejében a *Högl* s valamivel fennebb a *Huber* (szép kilátás) nevezetekkel jelzett vendéglők mellett (ezeket balkézt hagyva) kocsikkal is járható vonalon, közel a katonai lövölde mellett a Lipótmező területén, igen hosszú menetben a Kecskekegy lejtőin emelkedőleg, de itt már keletnek kanyarodóan felvezet a Hármas határhegynek lejtőjére — melynek ezen nyugati lejtője igen erősen sziklás — s innen fel egészen a csúcsáig.

Az ó-budai civiseknek ezen elkanyarodására vonatkozólag II. Lajos király metálisa tényleg azt mondja, hogy a „vallis crepido“ végétől, a prépost embereitől eltérőleg, oly utat jelöltek meg és állítottak északra menőnek, mely *per bonum spatium* elvezetett addig, míg az előttük emelkedő magas hegyre felmenőleg (ascendendo, ac per latus montis oppositi lapidosi) már *mintegy keletnek fordulva*, jutottak fel a magas hegycsúcsra, vagyis a mai Hármas határhegyre *(quasi ad Orientem* reflectendo venissent ad ipsum Montem ceteris eminentiorem, quem montem iidem judex — t. i. budensis — et jurati ceteríque cives nostri *Monyorós hegye* nuncupassent, in quo monte saxum magnum metalem fore allegando demonstrassent).

Látjuk tehát hogy a prépost emberei a *Gugerhegyen* lévő „mons excelsus"-t, a civisek pedig a *Hármas-határhegy* „mons excelsus"-át tüntették föl azon magas határpontnak, melyről *keletnek* Nagy Lajos okmánya szerint lemenve, előbb egy völgybe s ebből egy másik hegyre kell érkezni, melyen túl szőlőutakon áthaladva következik az a „magna via", mely levezet a Fehér-egyháznak nevezett templom közelében az esztergomi (manap bécsi) útra.

Az eredeti (I. Lajos-féle) metális szerinti *Monyoróshegy* az egész ó-budai hegyterületen nem lehet más, mint a mai *Gugerhegy*, mert egyedül csakis ezen hegy legkeletibb fekvésű csúcsáról mehet a határvonal keleti irányban szóról-szóra, úgy mint azt a metális előirja: völgyön át, ismét hegyre s ezután szőlőutakon, egy „magna vián" át le az esztergomi útra Fehéregyház közelében — mindig keleti irányban.

Ez a határvonal pedig, t. i. a mons excelsustól az Alba Ecclesiáig, képezte mindig a legbonyolultabb, a kétségbeesésig felismerhetetlen, meghatározhatatlan részét a metálisnak; mióta azonban II. Lajos király okmánya által, mely a civisek határtévesztését kiderítette és oly vonalat tüntet fel, melyen szintén el lehet jutni egy mons excelsusra, de a melyről egyúttal az itélet kimondja, hogy ez a vonal nem a helyes: azóta minden kétséget kizáróan tisztán áll, hogy csak az lehet a helyes, mely I. Lajos király metálisához képest a Monyorós- (Guger-) hegyi magas csúcsról indul keletnek s még ma is vezet, a Szépvölgyet átvágva a Kecskehegyre, kocsiúton egész a Weber Hartl korcsmája felett (északra fekvő) magaslatra s ezen túl is keletnek le a szőlőútakra, innét

pedig mindig szélesbedő kocsiúton le az esztergomi útig, hol a Fehéregyháznak tényleg létezni kellett.

Míg ha a civisek által megjelölt és fentebb leírt úton a Hármas határhegyre jutunk, onnan keleti irányban nem mehetünk lefelé; sőt ha az innét jó távol fekvő Farkasvölgyön (Farkastorokban) iparkodunk a malomdűlői, illetve tatárhegyi szőlőkbe bejutni, ez csak a legmerészebb cikázás mellett sikerül; de *keleti irányban* oly kocsiutat, vagy a vonal végén „magna viát" találni, mely az esztergomi útra levezetne, egyáltalán nem lehet, mert itt a szőlőútak, főleg a kocsiútak legtöbbnyire oly erősen délkeleti irányúak, hogy a határjárók, mivel a kombinált világtájak nevezeteit nem alkalmazták, okvetlen *déli* irányúnak, semmint keletinek kellett volna, hogy nevezzék az olyan utat, minő pl. az is, mely a Szt. Donat-kápolnától a Victória-téglagyár északi határnál megy le — éles szögben — az esztergomi útra.

Azonban minden határvonal, mely a Hármashatárhegyről hozatik le az esztergomi útra, csak tévedésből mondható oly vonalnak, mely a N. Lajos király metálisában nyerhetné igazolását.

Ezt a tételt bizonyítja az az itélet is, melyet II. Lajos király reambulációját vezető Henczelffy István országbirói és Thuróczy Miklós személynöki itélő mesterek az általuk kiállított metális kapcsán hoztak és Verbőczy István 1524-ben (Sabbato primo ante festum beati Dionysii et Sociorum eius) végrehajtás végett kiadatott.

A Hármashatárhegységről levezetett határ-vonalakkal tehát továbbra is foglalkozni felesleges.

—

De nem tekinthető irányadónak az a határmegállapítás sem, mely a Szt. Jakab templomán túli métától kezdve, a Mátyáshegy déli oldalán, belevezet a Szépvölgy mély részébe, a honnét, mint fentebb kimutattam, az eligazodás lehetetlen, és határvonal csak úgy volt megvonható — kínos kényszerből — hogy a Mátyáshegyet megkerülve ennek északi oldalán, de N. Lajos metálisának utasításait teljesen mellőzve, szőlőkön keresztül, de „magna viának“ minden nyoma nélkül, érkezik le a kisczelli magaslat közelében a déli oldalon, az esztergomi útra.

Azonban visszatérve a monyorós- (guger-) hegyi mons excelsusra, mely a Weber Hartl előtti, a Mátyás- és Kecskehegyet összekötő nyeregről tekintve tényleg oly impozáns magas csúcsnak mutatkozik, — 250 lábbal magasabb lévén magánál a Mátyáshegy csúcsánál — hogy a „mons excelsus“ nevezetet még ezen a magas vidéken is méltán megérdemli : innét a metális utasításait pontról-pontra követve, eljutunk egy völgyön (a Szépvölgyön) áthaladva, s egy másik hegyen át, a szőlők között pontosan vezető utakon egy egészen jó karban levő kocsiútra s ennek folytatását képező olyan kiszélesbedéshez, mely ma is út gyanánt szolgál s a melynek az esztergomi útra lehajló végső része iránt ott a helyszínén az eligazodás már semmi nehézséget sem okoz.

Ez a hely pedig a *kapucinusdomb* északi határán és lejtőjén bocsátkozik le a mai bécsi-útra.

Ez oly hely, mint a minő sem Kis-Czeltől a Rádlmalomig, sem pedig az egész mai bécsi-út nyugatán elhúzódó promontorium-vonalon nem található egyetlen egy sem, mely az 1355. évi metális útmutatásai-

nak pontosan megfelelőleg, a „via magna“ kapcsolódását a hegyen fentebb szakadatlan egymásutánban egészen a monyorós- (guger-) hegyi mons excelsusig megjelölt határutakkal igazolhatná, és az egyetlenegy útvonal, mely a jelzett metális nyomán a bizonyosság minden ismérveit magán viselőleg, keletnek menő irányban az esztergomi útra levezet.

Ott pedig, ahol ez a N. Lajos király metálisa által pontosan jelzett útvonal az esztergomi útra levezet: *ott van Fehéregyház helye*, *ott kell* megtalálnunk Fehéregyház maradványait!

És az a pont, amelyen ez a via magna az esztergomi útra leér: ez a *harmadik kritikus* pont, melynek megállapítása csak az által vált végre lehetővé, hogy a két előbbeni kritikus ponton sikerült az ott előállott nehézségeket leküzdeni, a kételyeket eloszlatni és a tévedés esélyeitől megmenekülni.

XII.

A két Lajos király és Perényi nádor határjelölő leveleinek öszszevetéséből előálló teljes világosság.

Két eltérő állítással szemben, melynek egyike Kis-Cellen innen, a másika pedig a Rádl-malomnál véli a via magnát az országútra lehozhatni, már 1885-ben azt a határozott felvilágosítást adtam, hogy maga I. Lajos király metálisa e fentemlitett két helyen a magna viának az esztergomi útra való lejövetelét már azon oknál fogva is lehetetlennek bizonyítja, mivel az ezt követő métaponthoz, a Rádl-malom forráshoz vezető útvonalról a metálisban nincsen külön megemlítve, *hogy itt az út iránya északnak fordul*, a mi pedig itt, az irányváltozás tényleges beálltánál ily metálisban feltünő egy körülmény.

Ennek a *meg nem emlitése* pedig fölöttébb nagy fontosságú, a mennyiben éles bizonyíték arra nézve, hogy egy éles szögben északnyugat-északról délkelet-délnek az esztergomi útra lemenő „via magna“, mint a minő az a Kis-Celltől a kálvária-kápolna s az újlaki temető mellett leereszkedő, s a minő az a Szt.-Donát-kápolnától a Viktória-Téglagyár felé irányuló út is,

mely mind a kettő éles szögben egyesül az esztergomi országúttal s mely kettőről, külön-külön felfedezőjük részéről, az a komolyan és erősen (talán még ma is) fentartott vélelem áll, hogy a metálisbeli via magnával („quae ducit versus Albam Ecclesiam") azonosak lehetnének: épen a metálisnak erejénél fogva *nem lehetnek* a „via magna". — Nem lehetnek pedig azért, mert ha némely keskenyebb út körülbelől 40 foknyi szögben egyesül egy észak-déli irányú szélesebb úttal és az egyesülés helyén, minden irányjelzés nélkül, arról van szó, hogy a szélesebb úton most már tovább kell haladni: akkor ez a továbbhaladás természetszerűleg és önmagától minden megjegyzés nélkül csak úgy érthető s értelmezendő: hogy ezen a szélesb úton tovább *délfele* kell haladni. Ha pedig egy ilyen szögben az országúttal egyesülő útról az országúton *északfelé* kell menni: akkor ezt az északnak való fordulást, mint ellenkező irányú visszakanyarodást *a metálisnak okvetlenűl jeleznie kellett.* Hogy azonban *nem jelezte*, ez semmikép sem bizonyítja azt, hogy mind a két metális itt egyszerűen mulasztási hibát követ el, hanem igenis és határozottan csakis azt, hogy *az ilyen éles szögben egyesülő út az irányváltozás jelzésének abbanhagyásában implicite benlévő bizonyítéknál fogva*, a vélelmezett „magna via" *nem lehet.* Mert azok az okmányok, a melyekre a vélelmet támasztani lehet, első sorban pedig úgy Nagy Lajos, valamint II. Lajos király határjáró levele, minden pontjukban, minden kitételükben oly kifogástalanoknak bizonyultak előttem, hogy szabatosságuk ellen semminemű vádat vagy gyanút meg nem engedek.

E helyen, mint kifogástalan okmányok bizonyítá-

saként előálló tételt szükségképen ki kell mondanom, hogy úgy a Kis-Celltől, valamint a Szt.-Donát-kápolnától is éles délkelet-déli szögben az esztergomi útra lemenő útakat ezennel véglegesen lehetetleneknek tartom arra, hogy a metálisbeli „via magná"-ra ráerőszakolhatók lennének.

Mindenki, a ki a Fehéregyház keresése iránt csak némileg is érdeklődött, tudja és tisztában van legalább azzal az egy ténnyel, hogy az a metálisbeli «*magna via* quae ducit versus Albam Ecclesiam" minden kétséget kizáróan ott, azon a vonalon ereszkedett le a versus Strigonium vezető útra, mely Ó-Buda határában manap „bécsi-út" nevezetesen ismeretes és pedig, hogy kelleténél rövidebb darabot ne jelöljek, azon a vonaldarabon kellett a magna viának lejönni, mely kezdődik az újlaki mészégetőnél, illetve az Új- és Ó-Budát egymástól elválasztó *határ-utcánál* és vonul a *Rádl-malomig*. Ez a vonal sem délnek, sem északnak menően nem lehet hosszabb és úgy a metális útmutatásai, valamint az ó-budai hegyek és promontóriumok konfigurációja a leghatározottabban bizonyítják, hogy e „magna via", mely a Fehéregyház mellett megy le az országútra, föltétlenül a fentjelzett vonalon valahol kellett, hogy lejöjjön. Ezen az elvitázhatatlan tényen manap különben senki sem kételkedik többé.

De a mint fentebb, szintén a metális vezető szövege és az ó-budai hegyek és promontoriumok konfigurációja alapján, valamint a II. Lajos király metálisában foglalt birói itélet indokolása mellett kimutattam és minden kételyt kizáróan bebizonyítottam : a Fehéregyház mellé *keleti irányban* levezető „magna

via" másutt, mint a *Viktória-téglagyár déli- és a kapucinus domb északi határa közé eső vonalon*, csakis itt és sehol másutt nem jöhetett le az esztergomi útra; minél fogva *ezt a vonalat*, mint a „via magná"-val azonosítandó egyetlen vonalat, mint ilyent, kételkedés tárgyává tenni többé nem lehet! S aki mégis tenné és mást állítana, annak az ő eltérő állítását okmányolt alakban bebizonyítani, akármily *más eszközök* ráfordításával is, sikerülni soha nem fog!

Ez a vonal tehát az, a melynek alsó vége közelében létezett a Fehéregyház.

De melyik oldalon? Ezen kérdésre nézve még mindig merülhetnének fel kételyek, mert sem I., sem pedig II. Lajos király metalisa *egymagában* nem vet erre elegendő világosságot, a mennyiben sem az I. Lajos metálisának azon kitétele, hogy: „innét magán a széles úton haladva elérkezett a nevezett Fehéregyház közelén az esztergomi nagy útra, innét pedig ezen esztergomi nagy úton a hegy alatt folyó forráshoz" (a Rádl malma forrásához), sem a II. Lajos metálisában foglalt leirás: „innét ezen magna vián az említett Fehéregyház felé haladva elérkeztek a nagy útra, mely Esztergom felé vezet ... mely utóbbi nagy útat folytatva érkeztek a hegy alatt kifolyó forráshoz" — mindez egymagában nem ad elég felvilágosítást arra nézve, hogy a Fehéregyház ezen az esztergomi útra lemenő via magna vonalának melyik oldalán létezett.

Perényi Imre nádor parancslevele (1510) különben az ó-budai promontoriumon lévő szőlőterületekről kimondja ugyan, hogy „... Territoria, utputa incipiendo a via quadam a *parte scilicet meridionali in fine horti Religiosorum Fratrum Eremitarum apud Albam*

Ecclesiam supra scilicet eadem veterem Budam fundatum degentium ad montem sursum ascendente . . .", tehát hogy ez a „via quaedam" a pálosok kertje *déli végén* volt; de ebből — II. Lajos király metálisának, mindent tisztán megvilágító szövegének ismerése előtt — bizonyossággal sem azt nem lehetett megérteni, vajjon az a „via quaedam" azonos-e a metálisbeli „via magnával", sem pedig azt, vajjon a pálosok kertje ott volt-e, a hol a kolostor, s e kolostor ott-e, hol az Alba Ecclesia.

Azért a parancslevelet II. Lajos király metálisának tudomásul vétele *előtt* csak cum grano salis lehetett vala e kérdésben értékesíteni.

Sokkal fontosabb e parancslevél azonban *most*, midőn az 1524. évi metálist ismerjük és tudjuk, hogy e parancslevél a II. Lajos király metálisának az előzményét képezte, a mennyiben mind a kettő azt állapítja meg ítéletileg, hogy azon szőlők után, melyek a „magna viától" északnak egész Eőrsig terjednek, tulajdonosaik a dézsmát *megfizetni* tartoznak.

Most, midőn tudjuk, hogy az a Fehéregyháznál lévő „a via quaedam ad montem sursum ascendente" nem jelenthet mást, mint magát a „magna viát", most mosolyogva gondolunk vissza azon magyarázatra, mely szerint az itt félreértett *felmenet és lejövet* folytán egy félkört képező útkanyarodást láttunk a Fehéregyház keresésére vonatkozó térrajzokon keletkezni.

Pedig most tisztán tudjuk, hogy Perényi itélete voltaképen ezt mondja ki:

„Azon úttól, mely a Fehéregyház déli határán felmegy keletnek a hegyre, és ugyanennek az útnak az esztergomi úttal érintkező elejétől kezdve északnak

Eőrsig, mindazon szőlők, melyek az esztergomi úttól nyugatnak esnek, ezek dézsmakötelesek." De megkísérlem a Perényi-féle ítéletet még más szavakkal is kifejezni, hogy az „incipiendo a via quadam ... ad montem sursum ascendente, et ab eadem via descendendo ad viam publicam Strigoniensem" többé félreértésekre okot ne adjon; s a mennyiben itt ezen az úton a hegyre és a hegyről az esztergomi útra *nem személy* megy fel és jő le, hanem *azon út maga* megy fel a hegyre, melynek legalsó eleje az esztergomi országútra szögellik, az ítélet értelme más szavakkal ez: «*A dézsmamentes és dézsmaköteles szőlők között a határvonalat azon út képezi, mely a Fehéregyháznál lakozó pálosok kertjének déli végénél felmegy (nyugati irányban) a hegyre; és így azon szőlők, melyek ezen úttól északra,* valamint az ezen *útnak az esztergomi útra leszögellésétől kezdődőleg egész Eőrsig az esztergomi úttól nyugatra esnek, azon szőlők dézsmakötelesek.*»

Nem csekély vívmány ez Fehéregyház keresése terén — tudnunk ugyanis, hogy mily erősen tartja magát a tévedés még akkor is, midőn a kézzelfoghatóan *egyenesből* minden áron s a nélkül, hogy tudná miért, merész irányu *görbét* csinál!

Tehát II. Lajos metálisa egészében megvilágítólag végigderengő értelmezés lehetősége nélkül nem tudhattuk, hogy az Alba Ecclesia a „via magna" melyik oldalán van!

—

Hogy a tüzetesebben érdeklődőknek lehetőleg tiszta képet nyujtsak a két Lajos király határlevelének egymást megvilágitó értékéről, ideiktatom azokat a kellő egymásutánban, összevont hű forditásban, az e

helyen felesleges határtárgyak kihagyása által rövidítve, és zárjel közötti észrevételeim által érthetőbbé téve.

I. Lajos király határlevele :

I. méta : A határ kezdődik a Nyúlszigeten a Szt.-Klára kolostor sarkánál, honnan nyugati irányban átkél a Dunán s a Duna partján két kőmétához érkezik, melyek egyike Ó-Budának, másika pedig Szt.-Jakabfalvának képezi a határát ;

II. méta : és innét ugyanazon (nyugati) irányban keveset haladva érkezik egy kerek kőhöz, mely a Szt.-Jakab templomnak felső részén van, azon út mellett, melyen Új-Budáról Ó-Budára járnak ;

III. méta : és innét (mindig nyugatnak) a völgy elágazásához megyen és ezen az úton (a Zöldmál hosszában) haladva, magának ezen elágazásnak a végéig jut ;

IV. méta : innét pedig északnak fordul és felmegy azon helyig, melyet Uzaháza hegyének neveznek ;

V. méta : azután ugyanazon (északi irányban) felmegy a hegyre, melyet Monyorósnak (ma Gugerhegynek) neveznek ;

VI. méta : azután ugyanazon a Monyoróson felmegy a főmagaslat (t. i. a Gugerhegy legkeletibb és legmagasabb) csúcsára ;

VII. méta : innét (a határ) kelet felé fordul és átmenvén egy völgyön (t. i. a voltaképeni Szépvölgyön, haránt átmetszve azt), elérkezik egy másik hegyre (a kecskehegyi nyeregre Weber Hartl felett) ;

VIII. méta : és innét lefelé megy ugyanazon keleti irányban a völgybe (t. i. az imént említett nyeregről

hosszában keletnek leereszkedő vízmosásos völgybe, a szőlőkbe érkezés előtti magasabb részen);

IX. méta: ezután a szőlők közé jut (ösvényre);

X. méta: innen pedig az ösvény meghaladtával elérkezik ama nagy úthoz (csinált kocsiút), mely a Fehéregyház felé vezet;

XI. méta: e széles úton pedig elérkezik a Fehéregyház mellett az esztergomi nagy útra (a Viktória-téglagyár telkének határán, illetve a Kapucinusdomb északi oldalán);

XII. méta: innét ugyanazon esztergomi úton (t. i. északnak tartva) eljut a nagy forráshoz (Rádl-malomhoz), XIII. innét pedig az esztergomi úton, XIV. a szőlők árka mentén, XV. egy körtefa alá és tovább XV. és XVII. melletti földhalmokat elhagyva elérkezik XVIII. az Eörs nevű praedium határáig.

A mi ezen túl van, Fehéregyház meghatározására már nem oly döntően lényeges.

II. Lajos király határlevele.

Ez egyenesen azért készült, hogy a Fehéregyháztól kezdve az Eörs praediumig terjedő szőlőterület hovatartozása hitelesen megállapíttassék. Ezen határlevél azért oly döntő fontosságú a Fehéregyház megállapítása kérdésében, mert épen ott, azon métákon át, melyeknek meghatározása eddig a legnagyobb homályban a legnagyobb nehézségeket okozta, kétszer történik a bejárás és különféle körülírások mellett különböző vonalak között a helyeseket ilyeneknek elismeri, illetve a téveseket, mint félrevezetőket elítéli és lehetetleneknek kimondja; és mivel ebben a II. Lajos-féle metálisban ismerünk rá egész tisztán a Zöldmál, Gu-

gerhegy és Hármashatárhegy vidékére és útaira : lehetetlen meg nem erősödnünk az I. Lajos-féle metálisnak megítélése dolgában.

Ezen 1525. évbeli metálisnak demonstrációi tehát nem kezdődnek mint az előbbiben a Nyúlak szigetén, hanem a Szt.-Jakab templomnál, t. i. a szőlőterületeket megelőző métapontnál és olyképen vezettetnek, hogy bizonyításaikat előbb a prépost és káptalan képviselői adták elő a helyszíni bejárással kapcsolatosan, azután visszatérve a vitás helyre, az óbudaiak képviselői más úton és más irányban haladva, szintén a helyszínén adták elő az ő bizonyításaikat. Ezen metális tehát következőleg alakul és pedig *első sorban a káptalaniak* részéről.

Az *I. és II. eredeti méta* tekinteten kívül marad. *III. méta :* A Szt.-Jakab templom felső részénél az Uj-Budáról Ó-Budára vezető út mellett lévő kerek kőtől elindulva megy a határ (nyugatnak) egy keskeny völgyhöz, mely szőlők közepette nyúlik el, s melyen végig út vezet és mely völgyet a Nagy Lajos király határjáró okmányai „vallis crepido“-nak (völgyútnak, mélyútnak), neveznek el (denominant), és az ezen völgyben vagyis (jobban mondva) *völgyúton* menve elérkeznek (a határjárók) ezen völgynek a végéig ;

IV. méta : innét északnak fordúlva, az Uzaház hegye nevezetű magaslatra érkeztek ;

V. méta : innét ugyanazon (északi) irányban felérkeztek a Monyorós nevezetű hegyre ;

VI. méta : azután folytatva útjokat ugyanezen Monyorós-hegy (legmagasabb és legkeletibb) csúcsára, mely hegyet (t. i. a csúcsot) az említett (I. Lajos-féle) szabadalomlevelek „mons excelsus“-nak nevez-

nek s a melyek csúcsán lévő nagy kő (e kő a magaslatnak köves orma) képezi a határt;

VII. méta: e helyről keleti irányban indulva és egy völgyön (a Szépvölgyön, haránt) áthaladva egy hegyre érkeztek, melynek keletre eső végén egy másik kő volt, mely határjelül szolgált;

VIII. méta: innét lemenve (Nagy Lajos okmánya szerint hosszában keletnek lefelé menő nyeregvölgyben), ugyanazon keleti irányban elérkeztek egy ösvényhez a szőlők között, hol az említett határozmányok szerint „a völgyben" két földből felhányt méta létezett;

IX. méta: innét ismét két földmétát említettek fel, mely métákat azonban a mondott szőlők között, melyek jelenleg szorgalmas művelés alatt állanak megtalálni nem lehetett (most e szőlőket a phylloxera elpusztította; az ösvények, de a kocsiútak is most már gyorsan fognak változni, pusztulni, mig a szőlőművelés ideje alatt ezek voltak a legmaradandóbb vonalak);

X. méta: innét ugyanazon ösvényen folytatva útjokat, elérkeztek a nagy úthoz (kocsiúthoz), mely a szőlők területéről a Fehéregyház felé terjedőleg vezet;

XI. méta: innét pedig ugyanezen nagy úton az előbb emlitett Fehéregyház felé haladva, leérkeztek az Esztergom felé vezető nagy útra;

XII. méta: mely nagy úton pedig (t. i. az Esztergom felé vezetőn — és e lappangó kitételben rejlik az észak feié haladó irányjelzés —) a menést folytatva a hegy alatt fakadó forráshoz érkeztek (a Rádl-malomhoz); innét, e forrástól most már (XIII.) több métányi távolságra (XIV—XVIII.) ugyanezen eszter-

gomi úton haladva elérkeztek az Eörs-földig, hol a háromszögben álló földmétákat ugyan nem találták, de a hegy alatt fakadó jelzett forrástól az Eörs határáig azonkivül is említenek a régi határokmányok több földmétát: de mindezeket ez idő szerint már megtalálni szintén nem lehetett. Innen túl azonban, mivel a többi méták mentén a káptalan békés birtoklást ismer el, a bejárást már tovább nem folytatták.

De visszatérve a III. méta végére . . . az ó-budai bíró és polgárok a maguk részéről az ítélőbirák előtt a következő határbizonyítással éltek.

Az ó-budaiak határvonala.

Az ó-budai civisek voltaképen tévútra kivánták vezetni a határjárókat, vagy maguk is tévedésben lévén, azt adták elő, hogy :

III. méta : Ők azon első helytől (a Szt. Jakab temploma melletti kőtől) egészen a völgynek, vagy *«völgy-crepidonak»* a végéig a budai káptalan bizonyításainak semmiben sem mondanak ellent ;

IV. méta : de a „völgy-crepido" végétől völgyben maradva (nem hegynek menve) folytatták útjokat, jó távolságban északnak fordúlva és elérkeztek valamely praediális helyhez, mely helyet az óbudai bíró és polgárok Uzaháza *helyének* (nem *hegyének*, mint a két előbbeni reambulációban) neveztek el ;

V. méta : azután pedig ugyanazon északi irányban menve (a Högl előtt, a Szépkilátás mögött és a mai katonai lövőhely mellett el) felfelé (a Kecske és Ujlaki hegyoldalon), haladtak, és a szemközt lévő hegynek sziklabuckos oldalán (a Hármashatárhegy nyugati lejtőjén) mintegy keletnek fordulóan vonultak feljebb ;

VI. méta: és így jutottak fel a többinél magasabb hegyre (Hármashatárhegy csúcsára), mely hegyet az óbudai bíró, esküdtek és polgárok Monyorós hegyének neveztek, s a mely hegyen lévő nagy kősziklát (ez is félreismerhetetlen) állították határjelölő tárgynak.

De ezen hegynek bizonyítását a határos gercseiek megtámadták, mire az ítélőmesterek az imént Uzaházának mondott helyre nézve is az óbudaiakat megcáfolták, s a Monyorósnak állított hegyről a határjárás fotytatását a keletnek való lemenetel lehetetlenségénél fogva is beszűntették. Az ítélőmesterek a *káptalaniak* bizonyításait, mint a való tényeknek megfelelőket, elismerték és a határoknak általuk megjelölt irányait is tisztán felismerték, *az óbudaiak* határvonalait ellenben, melyek a Gugerhegyet megkerülő úton a Hármashatárhegyre felvezettek, téveseknek jelentvén ki, az ennek alapján hozott ítéletben az óbudaiakat elitélték és támasztott igényeikkel elutasították.

Aki az ó-budai határnak mátyáshegyi, zöldmáli, gugerhegyi, lipótmezei, kecskehegyi s a bécsi úton a Kiscelltől a Rádl-malomig terjedő promontoriumok vidékét a kellő pontossággal ismeri, aki e mellett a határjáró leveleknek összevetése folytán előálló világosságot kellőleg értékesíteni tudja, s a ki ezenfelül Perényi nádor parancslevelének határjelző vonalait tisztán megértette; az a két Lajos király határjáró levelei alapján a hegyen-völgyön elmenő vonalak tiszta felismerhetése nyomán a Fehéregyház helyét a leghatározottabb bizonyossággal meg tudja jelölni, s az be fogja ismerni, hogy Ó-Buda egész határában csakis az annyiszor jelzett s megelőző dolgozataimban

is bizonyított vonalak és pontok — csakis ezek, minden egyebeknek kizárásával, — ezek birnak azon szembeszökő kritériummal, hogy az okmányok minden homályos helyeire világosságot vetnek, és hogy minden, ami a Fehéregyház helyének megállapítása kérdésében világos: az ezen jelzett és bizonyított pontok és vonalak mindegyikével a legszabatosabban összevág, úgy, hogy Ó-Buda határa maga bizonyítja a legvilágosabban, hogy minden tekintetben összevágóan *csakis* ama jelzett és bizonyított pontok és vonalak az egyetlenül lehetségesek, az egyetlenül helyesek! De be fogja ismerni azt is, hogy a mily lehetetlen, illetve rendkívül nehéz csupán csak I. Lajos király határlevele alapján — a Perényi parancslevele segítségének dacára — a Fehéregyház holfekvése iránt pontosan tájékozni: ép oly könnyű, természetes és egyszerű ezen helypont megállapítása akkor, ha II. Lajos király határjáró levelének szabatosan megvilágító fényénél történik az.

—

Aki jelen fejtegetéseimet nyomról-nyomra figyelmesen követte, az remélem megnyugvással veszi ezen bizonyító eljárásom végeredményét tudomásul, és kellő méltatással meg fogja most már azon összegező és a legdöntőbb határvonalakra és métákra vonatkozó összefoglalásomat érteni, mely a következő fejezet tárgyát képezi.

Nagyon szomorú emléket vagyok kénytelen itt felidézni, mely az 1893. évnek végső negyedében a Fehéregyház kérdése körül megnyilatkozott véleménynyilvánítások folytán vésődött emlékezetembe.

A jelzett év október 25. és 26. napjain tettem

közzé hétévi folytatott keresés és tanulmányozás munkáját képező eredményeimet a Pesti Hirlap hasábjain szabatos tömörséggel, de részletesen és kimerítően. E cikkeim néhány nappal később külön füzetben is megjelentek. Ezen dolgozataimra különféle lapokban a kedvező és elismerő cikkeknek egész sora jelent meg 1893. év november és december havában, és már azt hittem, hogy a nemzet bizalmát már részemre biztosítanom sikerült.

Sokat ártottak és rontottak az Árpád-sír kérdésének végleges tisztázása törekvésének az ösztönből vagy dacból a sír létezését illetve megtalálásának lehetőségét minden áron tagadó nyilt és titkos *ellenségek* — mely roszakaratot már-már leküzdenem és országszerte bizalommá váltanom sikerült.

De most állott be, amit számításba venni eszembe sem jutott, t. i. az ellenségek nyugton maradtak, helyettük azonban az Árpád sírja ügyének egyik leglelkesebb szószólója lépett fel, ki maga is a Fehéregyház holfekvésének megállapitását tűzte célul.

Ezen ügyünknek eddigi hű barátja és védője, az ó-budai Kiscell-táji elmélet egyedüli képviselője, azt, ami a cikkeim és »*Árpád sírja meghatározásának sommája*« cím alatt megjelent füzetem hatása alatt az érdeklődők csoportjában ügyemre nézve kedvezővé alakult, egy csapásra lerontotta, vagy talán csak lerontani akarta — a mennyiben egy a Budapesti Hirlap 1893. december 23. számában megjelent cikkében oly támadást intézett ellenem, és eredményeimet annnyira leszólta, hogy ismét tollhoz kellett fognom és védenem magamat, és igazamat csonkitatlanul megmentenem: Ez a mi saját ügyünk legismertebb híve,

egyszerre e saját ügyünk ellen fordul, és az 1893. XII. 23. cikkében kutatásainak eredményét azzal jelezvén, hogy most már semmi remény többé a hely megtalálásához — ő tette ezen ügyben a legpusztítóbb kárt minden eddigi támadóink között. És mint akinek már nincs mit veszítenie, mindent megtett, hogy a Fehéregyház holfekvését eddig kutatók közül egyetlenegynek se maradjon a közvélemény előtt többé se reménye, se hitele!

Megtette pedig ezt az én eljárásomnak szakszerű kettős hibáztatása által, kijelentvén, hogy úgy magamat, mint a közönséget *«tévedésbe ejtem, aminek eredménye nem lehet más, mint csalódas. — Ennek csak két példáját említem itt meg»*, t. i. a *Rádl-malom nagy vizforrását*, — mely a Viktória gyárteleptől csak 300 ölnyi távolságra van.

„Wekerle dr., hogy a Viktória-telepre juthasson, a Mátyáshegy alatti szőlőkből egy ugrásra éppen azt a két métát tünteti el, vagyis csak 300 ölet hagy meg belőle, mely e kérdésnél a döntő. Ezen két méta pedig a Rádl-malom és Kiscell között van, hossza mind a kettőnek 2100 lépés, vagyis 1050 öl. Vajjon lehet-e ezt a fentebbi 300 ölbe beszorítani? Ez képtelenség. Akkor felbomlik az egész rend, a helyrajzi és birtokviszony, melyet az ünnepélyes határjárások megállapítottak. Ily főfontosságú és megtámadhatatlan hitelességű okiratokkal ily önkényesen bánni nem szabad."

Ily *látszólagos szakszerűséggel* előadott kioktatás után, melynek minden tétele tévedés és csalódás — mit a helyszinén egy kis kirándulás alakjában, vagy esetleg a térképről és a metális szövegéből magából minden érdeklődőnek a legnagyobb szívességgel minden

kételyt kizáróan bizonyítólag kimutathatok — támadóm még a római vizvezeték „*utolsó pillére*“ rémlátományát idézi fel döntő érvül arra nézve, hogy a minoríták kolostorából ha a Fehér-egyházat nézték, nem a Viktoria-gyártelep, hanem Kiscell táját kellett látni.

Hogy e két vád nem egyéb, mint két tévedés, mely lehetetlenné tette a Kiscell-elmélet érvényesűlését, ezt is fogom a következő fejezetben részletesen kifejteni.

Ezzel tartozom fáradalmaim eredménye érinthetetlenségének — dacára annak, hogy az, aki az Árpád-sír ügyére ezen ádáz csapást mérte, már régen nincsen többé, és álláspontját nem védelmezheti, de a kinek vészteljes műve dacára a közvélemény mégsem engedte magát befolyásoltatatni, és most már nyugodtan dönt a tényleges valónak kiderülése után a szabad birálat szabad meggyőződése szerint.

XIII.

A Fehér-egyház helyének végleges megállapítása, bizonyossága.

Hogy azonban e munkának egészét és az összetartó érdekfonalat szem elől ne tévesszük és rendszeres egymásutánban haladjunk a végleges megoldás munkájának érdekében előbbre: az elért eredmények szempontjából még egy rövid visszapillantást kell tennünk.

Az ország legilletékesebb szaktudósainak ezen munka VII. fejezetének végén felsorolt és idézett szavazata után úgyhiszem nyugodt lelkiismerettel kimondhatjuk:

Először, hogy Anonymusnak följegyzése Árpád honfoglaló fejedelem eltemettetése helyére vonatkozólag kifogástalan és megtámadhatatlan hiteles kiindulási alapul tekintendő Árpád sírja helyének kutatása és megállapítása munkájánál.

Másodszor, hogy ott hol Árpád vezér eltemettetett, ott kell lenni a Fehéregyháznak, és viszont, hogy ott hol a Fehéregyház volt, Árpád vezérnek ott kellett eltemettetnie, tehát, hogy Árpád sírja keresésénél a Fehéregyház holfekvésének megállapítása az egyetlen helyes és megbízható vezető momentum; végül

Harmadszor, mivel a Fehéregyházat a rendelkezésre álló összes megbízhatóan hiteles és tisztán

érthetőleg vezető — nem önkényesen kiszakasztott vagy összeállitott idézetek, hanem teljes szövegü csonkitatlan okmányok utasítása szerint az Ó-Budáról északnak menő mai bécsi útnak a Kiscelltől a Rádlmalomig terjedő darabján, mellette nyugatra fekvőleg, a hegyek tövében elterülő s legföllebb csak igen csekély emelkedésü síkságon keresendő: minden olyan föltevés vagy kísérlet, mely a Fehéregyházat ama *meghatározott vonalról* Ó-Buda határának más tájékára, vagy az országnak bármely más részére, vagy még az ország határain túl is eső vidékre helyezni törekszik, minden habozás nélkül elvetendőnek bizonyodott. Épen úgy, mint ahogy elvetendőnek bizonyodott azon szintén a Fehéregyház kérdése megoldásának lehetetlenitését célzó azon erőlködés is, mely az Anonymus által jelzett »*Atila városa*« alatt nem Ó-Budát elismerni, hanem Hundsdorf, Hundsheim vagy Hainburg helyiségeket, mint mindmegannyi *hun* eredetű telepeket illetve ezeknek egyikét Atila városának hírébe hozni törekszik. Nevezetes, hogy Lanfranconi Enea a *civitas* Atile regis kifejezést „Atila király birodalma" kitétellel fordítja — legalább mint Engyelinek egy 1907. február havában a Pesti Hirlap hasábjain megjelent cikkében állitja. Ez szükséges volt azért, hogy Németóvártól a Magyarország felé, illetve némileg hasonló irányban folyó patakot össze lehessen téveszteni azzal a patakkal, mely a Névtelen szerint kőmederben folyik Atila városa felé.

—

Ezek után most már rá kell térnünk magára a Fehéregyházra, hogy ezuttal annak kétségtelenül bizonyos holfekvése iránt tisztába jőjjünk, most, midőn a

leghatározottabban utasithatjuk vissza azon gyanusitásokat, melyek Anonymusnak Árpád sírjára vonatkozó hitelessége és megbizhatósága ellen fölhozatnak ; most, midőn Anonymusnak Árpád sírjára s a Fehéregyházra vonatkozó följegyzésének máskép magyarázását nyugodt lélekkel ignorálhatjuk ; most midőn I. és II. Lajos királyok metálisainak összehasonlitása után manap minden olyan igyekezetet, mely a Fehéregyház létezése helyének nemcsak Ó-Buda határából, hanem a Kiscelltől a Rádlmalomig terjedő határozottan jelölt rövid vonal mellől máshova helyezésén fáradozik, tájékozatlan illetve hozzá nem értő beleavatkozásnak, vagy pedig valamely egyéni velleitás által sugalt »*minden áron opponálás*« szeszélyének vehetünk.

Nézzük tehát, hogy mindezek alapján az Árpád vezér sírjával összefüggő Fehéregyház voltaképen hol létezik, illetve létezett, és földalatti romjait, *ha ilyenek még fönmaradtak*, mely helyen találhatjuk meg bizonyosan ?

Az ezideig e tárgyról írottakat ezalkalommal a legrövidebbre foglalva össze, s az e tárgyról általam írottakat támadni meg nem szünt — Árpád sírját Kis-Cell aljában kereső — még 1894 előtti elmélet ezen kérdésben elfoglalt álláspontját és vallott nézeteit is egyuttal egész tarthatatlanságukban bemutatva, a Fehéregyház holfekvésére és földalatti romjainak létezése kérdésére nézve a következőket emelem különösebben ki, és remélem, hogy a Fehéregyház, mint Árpád sírja helyének meghatározása konkrét tárgyában az itt következőkön kívül írni többé kénytelen nem leszek.*)

*) Tudni való, s ezt itt különösen kiemelem, hogy e tanulmánynak ezen részét 1894. év elején, tehát még Havas Sándor életbenlétekor írtam,

A tárgyat tehát ehelyütt két főkérdésre osztom: 1., hol fekszik a Fehéregyház? és 2., meg vannak-e még annak földalatti romjai?

A Fehéregyház holfekvésére nézve előrebocsátva, hogy e dolgozat a nemzeti nagy tárgy iránt oly behatóbban érdeklődőknek van szánva, kik annak irodalmát és rája vonatkozó főokmányokat kellő allapossággal ismerik, vagy megismerni kivánják.

Ily érdeklődőkhöz szólva első sorban kiemelem azon körülményt, hogy úgy Nagy Lajos, mint II. Lajos határjáró levelei szerint a Nyulak szigetéről kiinduló határjárók és határvonal, miután egyenes nyugotnak in vallem usque ad finem crepidinis, innét északnak a Monyoróson a mons excelsusra, s innét keletnek per vallem ad alium montem és ezen lefelé menve a szőlők között per quandam semitam, et finita ipsa semita elérkeztek *ad magnam viam quae ducit versus Albam Ecclesiam*. vagy mint II. Lajos metálisa mondja, „inde semitam eandem continuantes venissent ad viam magnam, quae de medio ipsarum vinearum versus Albam Ecclesiam Virginis Gloriosae protenditur“: ez a *via magna* a mai *bécsi* (a metálisok idejében s mint a metálisok mondják is, *esztergomi*) útra vezetett le keleti irányban, tehát a dél-északi irányú bécsi úttal mintegy derégszögű vonalban egyesült, ez az egyesülés pedig a bécsi útnak szükségképen azon darabjára esik, mely Kiscell és a Rádlmalom kö-

s néki jelen érveimről tudomása volt, sőt az Anonymusra vonatkozókat vélem teljesen osztotta is; míg a *via magna* és a *finalis lapis* kérdésében vélem mindvégig ellentétes nézeten volt.

Tehát nem vitatkozom azzal, aki védekezni nem tud, hanem a hazafias ügy érdekében lehetőleg tárgyilagosan rámutatok azon eltérésre, mely Havas Sándort a cél elérésében meggátolta.

zött fekszik. Ezt kétségbe vonni már nem lehet; ezt elismerte eddig kivétel nélkül még mindenki, aki a Fehéregyházat a Lajos királyok metálisai alapján kereste.

Ha most már ez így van, akkor a két Lajos metálisaiból a szöveg elfogulatlan s élesen latolgatott magyarázata alapján a következőket hozzuk le — visszatérve itt az előbbi fejezet végén mondottakhoz —:

A magna viának a bécsi úttal egyesülése tényét Nagy Lajos metálisa következőleg írja körül: „et inde (t. i. a „semita“ végétől) per ipsam magnam viam venit circa dictam Albam Ecclesiam ad viam magnam Strigoniensen, circa quam sunt *duae metae* terreae erectae, *quarum una* a parte orientali et meridionali separat Domino Regi, *et alia* a parte occidentali Ecclesiae Budensi praedictae“; II. Lajos metálisa ugyanezen egyesűlés tényét pedig a következőleg adja vissza: „inde per eandem viam magnam versus praefatam Ecclesiam Albam Virginis Gloriosae procedendo pervenissent ad viam magnam versus Strigonium euntem, *juxta quam* metas *duas* terreas in saepedictis literis Privilegialibus (t. i. Lajos metálisa), ab orientali et meridionali pro Majestate Nostra, ab occidentali denique partibus, praenotatae Ecclesiae Budensi factas fuisse expressas non comperissent“.

Mind a két metálisnak ezen idézett szövege pedig mindenkinek azt jelenti és mást nem is jelenthet mint azt, hogy a magna viának azon a végén, mely az esztergomi vagyis a mai bécsi útra rászögellik, és pedig jobbra és balra a magna viának ezen végétől *két földhalom volt* oly közel egymáshoz, hogy a

kettő között körülbelül csak a magna via szélessége feküdt, minthogy mind a két földhalom ugyanazon egy métának kettős jeleként szerepel, mint ezen metálisban az ily kettős földhalom jelzését több métánál is látjuk.

De ezt az ellen-elmélet másképen értelmezte. Minden eddigi magyarázat dacára ő amellett maradt meg, hogy a metálisok fent idézett egybehangzó körülírása azt jelenti, hogy a magna viának az esztergomi útra leszögelésénél van *egy* földhalom, a másik pedig (általa u. n. és számokban meghatározott távolságot kifejező) *egy métányi* távolságban van, mint *második* földhalom, vagyis, hogy ez a két földhalom egymástól mintegy 500 ölnyi távolságban fekszik, mert szerinte, mint azt a Budapestt Hirlap 1893. december hó 23.-i számában megjelent cikkében ki is fejti, *két* méta 1000 ölnél többet tesz ki!

Ezen csodaszerü tévedés olvasható továbbá az Archaeológiai Értesítő 1882. évfolyama végső füzetének LXXVII. lapján a második és harmadik bekezdésben, mely utóbbiban ez a tévedés mint „főérv“ különösen hangsúlyozva van ; de ki van emelve ez a tévedés a Székesfőváros kiadásában megjelent Budapest Régiségei című munkának 1890. évi II. kötetének 29. lapja 13. sorától kezdve három oldalnyi egymásutánban, valamint a 41. lap 10. sorától kezdve nagyon komolyan és nagyon részletesen „Az óbudai Fehéregyház“ címü azon dolgozatban, mely hivatva van a Fehéregyház ősemlék kérdésében a leglényegesebb momentumok összegezéseként szerepelni.

Ilyen tévedés továbbá a „lapis finalis“-ra vonatkozó fölfogás, mely szerint egész komolyan (pl. az

utóbb idézett dolgozat 28. lapján s elszórva több helyein, valamint egyéb erre vonatkozó iratában) az bizonyíttatik, hogy a minoriták zárdájának kapujából lehet csak pontosan megtudni mely helyen állott a Fehéregyház ; pedig tudva levő dolog, hogy az a metalisbeli «*finalis lapis*» nem építészeti tárgy, nem konkrét helyen létező objektum, hanem oly relativ *fogalom*, oly *képzeleti jelzőkő*, melyről csak az áll határozottan, hogy a metális nem azt a pillért tekinthette *utolsó* pillérnek, mely a vizvezeték teljes és ép művének csonkitatlan fennállása idejében volt az *utolsó*, hanem azt a pillért kellett utolsónak vennie, mely *akkor*, a határjárás idején 1355-ben volt az utolsó, midőn a vizvezeték már annyira összerombolt állapotban volt, hogy a határjárók nem is tudták róla, hogy eredetleg mi lehetett, mert a vizvezeték hosszuvonalú roncsairól ezt jegyezték föl : „et abinde versus meridiem per *murum dirutum*, cuius lapides usque ad finalem lapidem sunt pro metis signati,“ tehát valamely *összerombolt falnak* tekintették, melynek több pillérre volt . . . ; de hogy *akkor* melyik volt az utolsó ? az-e, mely ma is az utolsó, a Mariakő ?, vagy egy csak később elpusztult másik ? ezt nem tudhatja senki, de tudni nem is lényeges. És mégis délre egy olyan kőtől (a finalis lapistól) melynek helyéről absolute semmit sem tudhatunk, és *innét* egy másik métán túl, még amannál is ismeretlenebb helyen, létezett az a minorita-kolostor, melynek kapujából nézve a Kiscell magaslata alatti *tájra* mondatik tökéletes bizonyossággal a Fehéregyház hajdani létezése. És azért, mivel ez az ily klasszikus helyen állott minorita-kolostor kapuja állítólag oly döntő fontosságú, hogy a fentebbi

magna viának a bécsi útra leszögelése sem fontosabb: azért, mint mondja az ellenvélemény, a Kiscell aljának tájától „egy lépésnyit sem lehet tágítani!“ és azért nem lehet senki másnak helyes nézete a Fehéregyház holfekvése felől, csak egyedül annak, ki a minorita-kolostor kapujából nézve állapítja azt, hogy a Fehéregyháznak hol kellett a maga idejében állania.

És az ily bizonytalan helyről erőszakolt meghatározás tette az igy okoskodókra nézve a holfekvés kérdésének megoldását lehetetlenné.

—

De térjünk most rövid időre ismét vissza a *magna viának* az esztergomi útra leszögelése helyéhez, hol a metálisok szerint az Alba Ecclesia állott és a hol, amint láttuk, a via Strigoniensis mellett s magna via közvetlen közelén jobbra és balra két földhalom jelezte a leszögelés momentumát.

A határjárás északi irányt véve ezen leszögeléstől Nagy Lajos metálisa szerint így folytatódik: „deinde per eandem viam magnam Strigoniensem (II. Lajos metálisa szerint: „versus Strigonium euntem) ad puteum sub monte effluentem“, vagyis, *minden métahalom megemlítése nélkül* azonnal a Rádlmalom forrásához érkezik, és igy minden kétséget kizáróan világos az a magyarázat, hogy a magna viának az esztergomi útra leszögelésétől a Rádlmalom forrásáig nem két, hanem egyetlenegy rövid méta van, és hogy ez is nem ölekben kifejezett távolban, hanem ép oly távol és annyi ölnyire, mint a mennyi ölnyi távolságot a magna via leszögelése a Rádlmalomig épen kitesz. Mert a méta nem meghatározott ölekben kifejezett mértéket jelent, hanem, mint a metálisok-

ból a különféle méták leirásának megfigyeléséből tisztán kivehetjük, oly távolságot jelent, mint a milyen távol esnek egymástól az épen métákul alkalmatosaknak kinálkozó *tárgyak*, melyek mellett a határjárás útja elvezetett.

De ezt eddig nem akarták elhinni. És hogy nem akarták, erre bizonyság az a további tévedés, melynek szintén a Budapesti Hirlap 1893. dec. 23.-iki számában, mint már kiemeltem a következő szavakkal adatik kifejezés: „A *Rádl-kerekmalom* nagy vízforrása, mely malmot hajt, oly fix pont, mely meg volt az első, 1355-iki határjáráskor és meg van ma is. Ide a Viktoria-téglagyár csak 300 folyó ölnyi távolságra van. Wekerle dr., hogy a Viktoria-telepre juthasson, a Mátyáshegy alatti *szőlőkből* (t. i. a magna viától) egy ugrásra *éppen azt a két métát tünteti el*, vagyis csak 300 ölet hágy meg belőle, mely e kérdésnél a döntő. Ezen két méta pedig a Rádlmalom és Kiscell között van, hossza mind a kettőnek 2100 lépés vagyis 1050 öl. Vajjon lehet-e ezt a fentebbi 300 ölbe beszorítani? Ez képtelenség! Akkor felbomlik az egész rend, a helyrajzi és birtokviszony, melyet az ünnepélyes határjárások megállapítottak. Ily főfontosságu és megtámadhatatlan hitelességü okiratokkal ily önkényesen bánni nem szabad“.

Az ellenelmélet főkifogása tehát az volt: hogy a magna viától a Rádlmalomig szerintem csak 300 öl van, illetve voltaképen, hogy a magna viától a Rádlmalomig én *két métát*, egész két métát! *eltüntettem*, mely két méta 1050 ölet tesz, és mely 1050 ölet a 300 ölbe beleszoritani nem lehetséges!?

Ha ezen valóban megdöbbentő eltérésnek okait

keressük, lehetetlen el nem jutni oly következtetésekig, melyek kérdeznünk késztetnek, hogy megállhat-e az olyan elmélet, mely a fentebbi 300 öl kérdését komolyan fölvetni képes, sőt két métának általam történt eltüntetését látja a határjáró levél tiszta szövegének szószerint hű megvalósulásában; hogy komolyan számbavehető-e oly elmélet, mely a vizvezetéki u. n. utolsó pillér kérdésében oly következtetésekre jut, milyeneket tudományos komoly kérdésekben bizonyitékokúl előtérbe állitani nem lehet?

És épen ez a két tévedés az, melyre az ellenvélemény vélem szemben mindig a fősulyt fekteti: ez e kettő az, mely az én kutatásaim eredményeinek elismerését folyton gátolta, s mely ellenesemet arra késztette, hogy az én eredményeimet minden áron elitélje és ha lehetne nyilvánosan is elitéltesse.

És tisztán ki van mondva ott a Budapesti Hirlap fentidézett cikkében, hogy azért, mivel én ebben a két dologban hibásan járok el, és mert én, a milyen ridegen utasítottam el magamtól a legnagyobb tekintélyű férfiak véleményét, ép oly önkényesen bántam e két dologra nézve az okiratokkal: azért nem lehet állitólag az én eredményeim helyességében bízni!

—

Ezen a helyen kell ezen 1050 öl és 300 öl kérdését véglegesen tisztáznom. Teszem pedig ezt röviden és szabatosan:

A metális szerint t. i. azon széles út végén, mely a szőlőkből az esztergomi utra derékszögben letorkollott, ettől jobbra is balra is két *földhalmot emeltek, mely* két *métahalom ezen letorkoló széles út végén úgy volt természetesen elhelyezve, hogy az egyik ezen lejövő utnak bal*

szélén (ezen úttól északra) *a másik pedig ugyanezen útnak jobb szélén* (tehát ezen úttól délnek) *állott! És ezen lejöveti kettős métától balra* (északnak) *fordulva, a határjárók az esztergomi uton mindjárt a nagyforráshoz* (a Rádlmalom forrásához) *értek, a mi egészen természetes is — mert ez a szőlőkből lejövő és az esztergomi utra szögelő széles út, azon út volt, mely a Viktoriatelep déli határán ma mint szakadozott* **mély út** *látható, mely azonban még a 80-as években is minden ősszel szüret előtt kocsiközlekedésre s a szőlőtermés lefuvarozására alkalmassá tétetett. És ez az agyagos út tényleg 300 ölnél nem igen van távolabbra a Rádlforrástól. Ez az a via magna quae (inter vineas) descendit ad viam magnam Strigoniensem, mely képezi az én vonalomat, azt a vonalat, mely a Fehér-egyház mellett szögelt le az esztergomi útra* — melynek északi partján a Viktória-telki agyagnak elhordása, felhasználása és ezáltal az alsóbbfekvésü területnek mélyebbre egyengetése folytán a felsőbb lejtőkön az 1860-as évek vége óta hegycsuszamlások állottak be, melyek az agyagos útat, az én via magnámat teljesen szétszaggatták — kivált azóta, hogy a philloxera a szőlőket elpusztitotta, és az agyagos útnak minden őszön rendbehozását véglegesen megszüntette.

Mire vállalkozott azonban a Kiscell-elmélet ! ?, melynek a szőlőkből az esztergomi utra leszögelő via magnáját az a *mély út* képezi, mely szőlők között a Kiscell északi részén ezen Kiscell *előtt* majdnem egészen délnek kanyarodva, a kiscelli forráskápolna előtt is elhaladva ezen kápolnától nem messze az esztergomi úttól, *igen éles szögben* egyesül, de ezen egész vonalán mint összefüggés nélkül és szőlőközött kocsi-

útnak egyátalán el nem ismerhető s gyalog- mély útnál, illetve vízlevezetőnél egyébnek nem minősithető szélességben. Ez a délnek menő éles leszögelés már magában lehetetlenné teszi, hogy ez a via magna legyen az I. Lajos király metálisában jelzett via magna quae (inter vineas) descendit ad magnam viam Strigoniensem. — De ez a leszögelő út másrészt oly messze esik a nagyforrástól, hogy a Kiscell-elméletnek szüksége volt arra, hogy az „agyagos út" mellett szoros közelségében jobb- és baloldalán emelt két föld-dombra ráfogja, hogy ez a két egymás közelében az agyagos út szélén emelt két földhalom, két külön métadomb, melynek mindegyike egymástól mintegy ezer lépésnyi távolságban kitöltik az esztergomi útnak azt a vonalát, mely a kiscelli forráskápolnánál éles szögben ér le az országútra. — Erre a kis műveletre kénytelenitve volt a Kiscell-elmélet, mert a Rádlforráshoz secundum legem artis minden áron eljutnia kellett, különben az egész elmélet hajótörést szenved. Ez magyarázza meg azt az eltérést, mely a Viktória- és a Kiscell-elmélet közt létrejött és a két elmélet közt oly tátványt képezett melyet áthidalni többé nem lehetett; és mely körülmény okozta azt, hogy ez a Kiscell-elmélet már 1893 óta (már az ezen év december 23.-án a Budapesti Hirlap hasábjain ellenem intézett cikkben is kifejezetten) megfeneklettnek tekintendő, ami későbben azóta ezen elméletre vonatkozólag többféle módon különféle folyóiratokban minden leplezés nélkül meg is nyilatkozott.

—

De van a Fehéregyház holfekvésének pontjára oly főfontosságú magna via kérdésében a fentebb kiemelt kettőn kívül még egy harmadik oszlopos téve-

dés, mely elleneseim kutatási eredményeinek sikerére nézve ép oly végzetes, mint a fentebbi kettő. Ezen a Perényi-féle parancslevélnek Fehéregyháza fekvésére nézve oly lényeges passusnak a félremagyarázása, mely nekik lehetetlenné teszi, hogy a magna viát és annak valóságos irányát valaha fölismerhessék; mert ha ezt a passust másképen olvasnák, mint a hogy tényleg teszik, minden esetre elállanának attól az állítástól, hogy ez a magna via oly kocsiút, mely (mint az ő Kiscell melletti magna viájuk) délkelet-déli, majdnem egészen déli irányban s éles szögben egyesülhet az esztergomi úttal; és észre vennék, hogy a magna via a szőlők közül nem jöhet le az esztergomi útra *éles* szögben; de észre vennék azt is, hogy a Perényi parancslevelében körülírt bizonyos út nem képez olyan félkör alakú valamit, mint a milyent a Kiscell-elmélet a Budapest Régiségei fentjelzett kötetéhez mellékelt térképen épen Kiscell alatt föltünővé tesz.

Perényi az ő parancslevelében ugyanis ezt mondja: *Territoria, utputa incipiendo a via quadam, a parte scilicet meridionali in fine horti Religiosorum Fratrum Eremitarum apud Albam Ecclesiam supra scilicet eandem Veterem Budam fundatam degentium, ad montem sursum ascendente, et ab eadem via descendendo (t. i. nem descendente! és ez nagy különbség) ad viam publicam Strigoniensem; et eundo in eadem via (t. i. Strigoniensi) ad plagam septentrionalem usque ad promontorim sive praedium Ewrs vocatum, quidquid scilicet ad plagam occidentalem via ipsa Strigoniensis includeret» — (t. i. vineas) mely szőlők t. i. az óbudai káptalan tulajdonát képezik.*

Ebből az útból a Budapest Régiségei idézett kötetének 27., 28. és 29. lapján, bizonyításaiban is még mindig erősen fentartja azt a magyarázatát, mely szerint ő ott egy kanyarulatosan fel- és folytatólag lemenő, félkörszerű utat képzel és rajzol; pedig ezen útra vonatkozólag a Perényi-féle okmány tényleg a következőket jelzi:

Azon út, mely a Fehéregyház kertje déli határán fölvezet a hegyre, t. i. az a via magna, mely a metális szerint nyugatról keleti irányban levezet az esztergomi útra, ez az út képezi keletről nyugotnak menő irányban az egyik határvonalat; a másik határvonalat képezi észak felé az esztergomi út, és pedig azon ponttól kezdve, hol ama fölfelé menő út (t. i. a magna via) ezen esztergomi útra leszögellik; tehát: mindazon szőlők melyek a fölfelé menő úttól mint határvonaltól kezdődőleg az esztergomi út mentén, a magna viától egészen az Örs nevü területig, az esztergomi úttól nyugot felé esnek, ezen szőlők mind az óbudai káptalan tulajdonát képezik.

És most kérem az olvasó különösebb figyelmét a Bpest Régiségeiben adott oktatásokra, hol (a 29. lapon legalul) a közlemény irója ugyanazon Perényi-féle útra vonatkozó tévedésének alapzatára helyezkedve a következő s kézzelfoghatólag elhibázott kutatási eredményt mint Fehéregyház holfekvésére vonatkozó *főérvet* jegyzi föl „az utánunk jövők“ számára!

„Most pedig kövessük a határt a 13. métáig — úgymond — a kiscelli magaslatra északról vezetett „nagy uton“ fölfelé, minthogy a Fehéregyház nem állott hegyen, hanem alatta, szemünk önként a mostani *ó-budai téglagyár* telkén akad meg, és meg kell győződnünk, hogy ennek területén, idefoglalva az alatta

levő országútat és annak keleti szélét, *állott hajdan a Fehéregyház. Azért van olyan nagy jelentősége a magna viának, a Perényi-féle okmány szerint délről a városból a hegyre föl, és ugyanazon úton északi irányban lemenőleg az esztergomi országútra szakadó útnak*, (mely t. i. az ugyanazon kötetben található térképen Kis-cell mellett egy felfelé és azután lefelé kanyarodó félkör által van jelölve). *Ez az út és a Rádl-malom egyedül döntők a Fehéregyház fekvésére nézve, ennek pedig másutt nincsen helye, mint az, amelyet ép megjelöltem*".

Ehez nem kell kommentár. Itt csak csodálkozni lehet azon könnyedség felett, mellyel a nemzeti kegyeletnek ezen kérdésével elbánni lehet. Úgyhiszem, hogy az eddig felsorolt tévedésekből elég részletesen megérthető, hogy csakugyan tévedések, ha még ennél is nem többek ! *És pedig épen ezen három tévedés okozta a fenforgott ellentétet, a mennyiben épen ezen tévedéseket állitották fel ellenem bizonyitékokul.*

Ennyit a tévedésekről, melyekre nézve ismételten hangsúlyozom, hogy oly sarkalatos pontjait képezik a Fehéregyház helyének meghatározása munkájának, melyeknek tiszta és helyes fölfogása és megértése nélkül a kérdés megoldásához hozzászólni nem is lehet, nem is szabad ; és aki ily tévedésekben sülyedve mégis hozzá szól, annak szava se nem számit, se nem nyom, mert ezen kérdésben helyes nézetei nem lehetnek.

Most azonban hadd fejezzem be megkezdett feladatomat, melyet a magna viának az esztergomi útra leszögelési helyétől kiindulva fentebb tüztem magamnak a Fehéregyház helyének meghatározása céljából.

Elvitázhatatlanul el kell tehát fogadni azt a tényt, hogy

a via magna nyugatról keletnek lejövőleg Kiscelltől a Rádlmalomig terjedő darabon valahol egyesült az esztergomi úttal.

Ha most már a metálisok szövegét figyelemmel kisérjük, úgy bizonyosnak kell tekintenünk azt is, hogy a via magna a *Fehéregyház mellett* szögellett le az esztergomi útra, valamint azt is, hogy ezen magna via leszögellésétől kezdve a nyugatról keletnek menő határvonal itt északnak fordul és megy északnak, az Ewrs praediumon túl messze egészen Megyer határáig mintegy 12 további méta megjelölésével azon helyig, mely Nagy Lajos határjáró levelében „Tebesere" nevezeten fordul elő, és a honnantól kezdve az idáig északnak haladott hosszú határvonal ujból keletnek fordul.

A határvonalnak ezen — Kiscelltől a Rádlmalomig terjedő — darabjával mint egyik főtényezővel teljesen tisztába jővén, mint másik főtényezőt hangsúlyozva kiemelem azt a szintén beigazolt, sőt köztudomású tényt, hogy

a mai Viktoria-téglagyár telkén templom valóban létezett.

Ezen utóbbi körülményből első sorban az válik világossá, hogy ez a templom, bár mi volt légyen a neve és rendeltetése, *azon a vonalon* létezett, a mely vonalon haladtak úgy I. mint II. Lajos király idejében a határjárók ; tehát oly vonalon, mely a metálisokban kifejezetten megjelölve van, és mely vonal azon hosszú dél-északi vonalnak egy darabját képezi, melyet az imént a magna via letorkolásától a „Tebesere" helyig mint északnak menő hosszú vonalat jeleztünk.

Ezt kétségbe vonni ismét lehetetlen. És mivel ez a Viktoriatelki egyelőre megnevezetlen templom az esztergom-bécsi országúton, ettől nyugotra esőleg létezett, és pedig az országúthoz nem messze eső ponton; továbbá mivel ezen tényből elég szabatosan megállapítható, hogy ez az esztergomi országút, még ha nem is pontosan úgy ment volna e helyütt, mint ahogy megyen ma: mégis már az ide oly közel fekvő Rádlmalomnak hatalmas forrása maga sem engedi, hogy ezen országút vonalát épen ezen a helyen tetemesen odább képzeljük, tehát ez az országút minden esetre ugyanaz volt, melyre a metálisok szerint a határvonal az u. n. magna via alakjában a szőlők területéről egyenesen (nyugotról keletnek menőleg) lejött, és a melyen ment tovább Ewrsig s azután a Megyer határáig.

De mindezek dacára, és hogy az ily következtetések lehetetlenekké váljanak, a Bpest Régis. id. k. 42. lapján (a 10. sortól) hegyeket és völgyeket helyükből elmozdító szóáradattal a közlemény írója épen azt igyekszik elhitetni, hogy az esztergomi út akkor „talán 100 öllel is lejebb járt", mint ma. Csak azt nem mondja meg, hogy ezen részletek és méretek hitelességét mi támogatja.

De ezen mindenesetre már kötelességnek vett ellenkezést mellőzve, mely következtetéseimet amúgy sem gátolhatja, összegezem a fentebbi két előzetet:

Abból a tényből, *hogy a magna via, mint egészben egyenes útvonal ott szögellik le a bécs-esztergomi útnak Kis-Cell és a Rádlmalom közötti darabján valahol, de a metálisok szerint határozottan a Fehéregyház közelében, illetve mint a Perényi-féle parancslevél tüzete-*

sebben kifejezi, a Fehéregyház kertjének déli határán; továbbá abból a körülményből, hogy a mai Viktória-téglagyár telkén tényleg templom állott és e templom romjai meg is találtattak:

A logika kényszerítő erejénél fogva az a bizonyosság következik, hogy

1., a metálisokban kiemelt Fehéregyház a bécs-esztergomi útvonalon ettől a viktóriatelki templomtól délre fekvőleg nem létezhetett.

Nem létezhetett ugyanis Kis-Celltől kezdve a Viktória-telekig sehol, mert ha metálisbeli Alba Ecclesia akár Kis-Cell táján valahol, akár pedig az ó-budai régi téglagyár telkén, vagy ettől talán még északibb helyen, szóval ezen az országútvonalon a Vikória-telki templomtól bármely délreeső ponton létezett volna, akkor a következőnek kellett megtörténnie, — mint azt már „Árpád sírja meghatározásának sommája“ c. dolgozatomban is hangsulyoztam:

Ha t. i. a metálisbeli magna via a kis-celli dombnak, vagy az ó-budai téglagyárnak táján bárhol a viktoriatelki templomtól *délre* fekvő helyen vezetett volna le az országútra, tehát, ami ugyanazt jelenti, ha a Fehéregyház az ezen kis-celli tájon netalán levezetett magna via közelében létezett volna: akkor a határjárás folytatása, mely tudvalevőleg a magna viáról lejövet után északi irányt vett, *még egy másik templom* megjelölésével föltétlenül gyarapodott volna; mert akkor a határjárók gyakorlati jártassága és körültekintő figyelmessége teljes biztosítékot nyujt azirránt, hogy *ebben az esetben* a netalán Kis-cellnél, vagy ennek tájékán valahol konstatált magna vián és Alba Ecclesián túl a metális szövegének, bármily szavakkal is, de lényegé-

ben következőleg kellett hangzani: „Innen (t. i. a magna via leszögelésétől az esztergomi útra) az esztergomi úton északnak haladva elérkezett *«ismét» egy templomhoz*, melynek neve N. és innen ugyanazon esztergomi úton a hegy alatt kifolyó forráshoz“ . . .

De ez nem történt; pedig minden, amit a viktóriatelki templomról tudunk: annak építési stilusa, az ott napfényre került leletek, s ez utóbbiakon különösen a gót minuskulumok is mind arra vallanak, hogy az e helyen állott templom a szóbanlévő határjárások megejtése idején, és az 1524-ben megejtett reambulációkor is ott már okvetlenül létezett.

Ezen kételkedni nem lehet.

Abból a körülményből pedig, *mivel* a metálisban megnevezett Alba Ecclesián túl egy *másik templom*, épen ugyanezen metálisok tanusága szerint, *nem létezett*, és egy ilyen mellett való elhaladásnak a ténye sincsen egyik metálisban sem fölemlítve — pedig ezen tájon és vonalon a határjárók körtefát, mogyoróbokrot, gödröt stb. kénytelenek métákul megjelölni, hogy csak jelzési tárgyakra hivatkozhassanak — ezen tényekből szükségképen az következik, hogy a határjárók ezen *másik templomhoz* sem egy, sem két, sem több métányi távolságból *nem érkeztek*, tehát: hogy e templomhoz (mely a mai Viktória-telken állott) a határjáróknak *dél felől* egy vagy több métányi távolságból való ideérkezése, a két határjáró okmány bizonyító erejénél fogva, *absolut lehetetlenség*.

2. föltétlenül ki van zárva az a lehetőség, hogy a Fehéregyház nevezetű templom ezen viktoriatelki templomtól délre az esztergomi út vonalán (Kis-cell felé vagy ennek táján) bárhol is létezett volna.

Hogy a Fehéregyház pedig a viktoriatelki templomtól az esztergomi útvonalon *észak* felé létezhetett volna, ennek lehetetlenségét itéletileg kimondja az 1524-ik évi határjárás, a mennyiben lehetetlennek jelenti ki, hogy a Hármashatárhegytől számítandó méták után a via magna az esztergomi útra lemenőnek képzelhető volna — a mint ezt t. i. Tholt Titusz állította, ki a Rádl-forrás vizét vette sejtelemszerű helyességgel azon parvum flumennek, mely kőmederben folyik alá Atila városába, és melynek forrása fölött, vagyis egyenesen nyugotra a Rádlmalomtól, tehát a Viktoriatelki templomtól valamivel északra állott a Fehéregyház és Árpád vezér sírja.*)

Ezekből folyólag most már szükségképen következik hogy:

3., a Fehéregyház nevezetű templom, és a mai Viktória-telken létezett templom okvetlenül és szükségképen egy és ugyanaz!

Fentebb hangsulyoztam és kiemeltem, hogy e sorokat az Árpád sírja, illetve a Fehéregyház holfekvésének meghatározása iránt tüzetesebben érdeklődők szem előtt tartásával írom, a kikről föl kell tennem, hogy ők a két Lajos király metálisait pontról-pontra figyelmesen követni hajlandók lesznek, mihelyt arról van szó, hogy a méták egyes vonalai azon helynek

*) Tholttal azért nem találkoztam az esztergomi útnak ezen a vonalán, mivel ő csak ott vezette le a Hármashatárhegyről a magna viát, hol a Donáti kápolna mellett levezető mélyút az eszterg. útra hegyes szögben leszögel a Viktória-téglagyártelep északi kapuja mellett; de Alba Ecclesiának ugyanezt a templomot jelöli meg, melyet én: dacára, hogy kettőnk között a metálisok *útvonalaira* nézve a legnagyobb mértékben szökik szembe az eltérés — mint azt Tholt Titusz *„Fehéregyház és Árpád sirjának holfekvése és kutatásai“* című munkájában (Bpest, Révai Testvérek, 1886) főleg pedig a 70. és köv. lapokon följegyezte.

és pontnak meghatározását eredményezik, melyen a Fehéregyházat megtalálnunk és Árpád sírját keresnünk, mert egész bizonyossággal ott létezettnek elfogadnunk kell.

És aki ezen metálisokat a kellő figyelemmel métáról-métára követi, aki azoknak alapos magyarázása mellett tiszta értelmük alapján következtet és a félreértéseknek, illetve félremagyarázásoknak végzetes befolyását elkerülni képes, aki továbbá az úgynevezett „via magnát", annak irányát és leszögelését az esztergomi (ma bécsi) útra világosan megérti és a Perényi nádor parancslevelében körülírt utat, mint egyenesen nyugati irányban a hegyre felmenőnek és oly egyenes út, illetve határvonalnak fölismerni képes, mely a dél-északi irányú esztergomi úttal körülbelül derékszöget képez : az látni fogja, hogy *Ó-Buda örökállandóságú, hegyek és völgyek által félreismerést és félremagyarázást kizáró határában, a két Lajos király metálisainak* összehasonlító tanulmányozása és alkalmazása, csak egyetlen egy lehetőséget hagy fenn, mely még a II. Lajos idejében megejtett határjárás alkalmával az óbudai bíró és polgárság által megkisérlett igen ügyesen kieszelt eltérést, illetve elkanyarodást is (a vallis crepido végénél) észrevenni és megcáfolni engedte — mint mind e körülményeket és részleteket a két határjáró levél minden métáinak alkalmazásával és beható magyarázatával „Alba Maria mint Árpád sirja" című (1885. a Pallas kiadásában megjelent) munkámban kimerítően kifejtettem ; az látni fogja, hogy a két Lajos király határjáró levelei alapján a hegyeken és völgyeken átmenő határvonalak tiszta fölismerhetése nyomán a Fehéregyház helyét a leg-

határozottabb bizonyossággal és pontossággal megjelölni lehet; az be fogja ismerni, hogy Ó-Buda egész határában csakis a tisztán érthetőleg és félreismerhetetlenül megállapítható és megállapított vonalak és pontok lehetnek helyesek, mert csakis ezek bírnak ama szembeszökő kriteriummal, hogy az okmányok minden homályos helyeire világosságot vetnek; az meg fog győződni arról, hogy minden, ami a Fehéregyház helyének meghatározása kérdésében világos, az ezen jelzett és bizonyított pontok és vonalok mindegyikével a legszabatosabban összevág, úgy, hogy *Ó-Buda határa maga bizonyítja legvilágosabban, hogy minden tekintetben összevágóan csakis ama jelzett és bizonyított pontok és vonalak az egyetlenül lehetségesek, az egyetlenül helyesek;* de befogja ismerni azt is, hogy a mily lehetetlen, illetve rendkivül nehéz csupán csak I. Lajos király határlevele alapján — a Perényi parancslevelének segítsége dacára — a Fehéregyház holfekvése iránt pontosan tájékozódni: ép oly könnyű, természetes és egyszerű ezen helypont megállapítása akkor, ha II. Lajos király határjáró levelének meglepően megvilágító fényénél történik az; pedig a Bpest Régiségei II. részéből már fentebb idézett közlemény II. Lajos király határjáró leveléről azt jelenti ki, hogy abban semmi ujat, semmi hasznavehetőt nem talál — mert ezt az okmányt tudomásul nem venni és megtagadni következetességbeli kötelesség, mert egyedül csak ennek ignorálása mentheti az eddigi tévedéseket, és teszi megbocsáthatóvá az eddigi kutatások eredménytelenségét; és aki mindezeket kellőleg mérlegelve meggondolja, az el fogja ismerni végül azt is, hogy ilyen megbízható positiv adatok alapján, mint a minő-

ket nyujtanak a két Lajos király határjáró levelei, Fehéregyház helypontjának meghatározása lehetővé és ténnyé válván, sokkal egyszerűbb és természetesebb ezen Fehéregyház apsisától a minoriták kolostorának kapujára rámutatni, illetve ezen kolostor helyére ráakadni, mint megfordítva a meghatározhatlan helyen állott minorita-kolostor kapujából a Fehéregyházra, és következőleg: hogy ezen *kapu-tévedést*, továbbá a fentebb kimutatott metálisbeli *halomtévesztéseket*, valamint a «*lapis finalis*» képzelt valóságát a Fehéregyház megállapítása kérdésében irányadókul tekinteni nem lehet, már azon egy döntő és mindent megmagyarázó körülménynél fogva sem — mint azt a Budapesti Hirlap 1893. dec. 23-iki cikke lemondólag nyiltan bevallja, — hogy a sokévi kutatásoknak és fáradozásoknak semmiféle sikere nem volt.

Igy követeli ezt a szükségképenség vastörvénye!

XIV.

A Viktória-telken megtalált templom feltétlenül a „Fehér-egyház."

Tudomásunk van arról, hogy a metálisbeli „via magna" vonal közelén északra, t. i. a mai Viktória-téglagyár telkén léteztek és léteznek részben még most is egy templomnak földalatti maradványai.

Ez pedig oly körülmény, mely, ha a via magnának a fentebbiekben keresztülvitt bizonyítása, valamint a Fehér-egyház holfekvése iránt a kételkedésnek még a leghalványabb árnyalata maradt volna fenn, ezen utolsó kételymaradványt is teljesen kell hogy eloszlassa.

Az a körülmény, hogy a „via magna" közelén északra fekvőleg, illetve a Viktória-telken *templom tényleg létezett*, ez a körülmény most már a maga részéről világosságot vet a metálisoknak ezideig előttünk netalán még homályos helyeire.

Ez a templom az, melyet én, a határjáró oklevelek fonalán lelve fel helyét, «*Árpád sírja kimutatva*» című értekezésemben keresztűlvitt bizonyítások alapján a Fehéregyháznak jelentettem ki.

Így nevezte ezt már Rómer Flóris, a romok sajátosságától s mintegy sugallattól indíttatva, midőn az

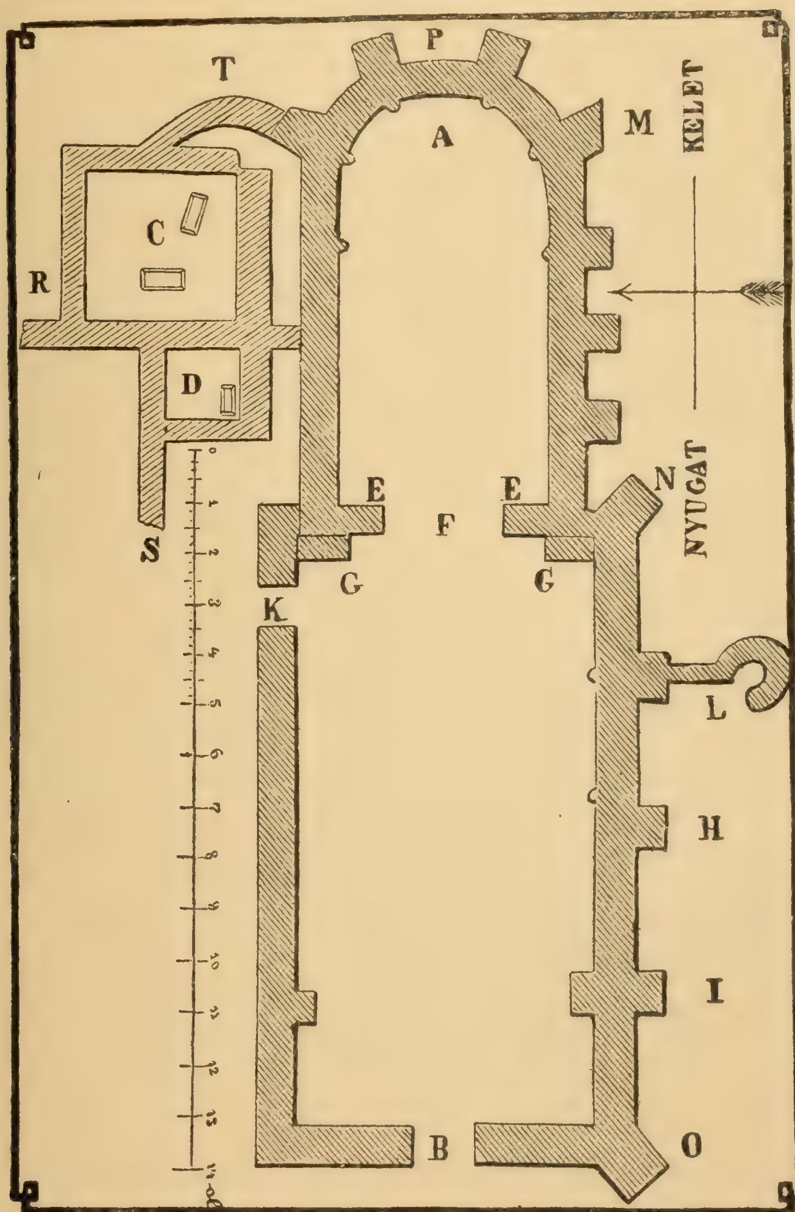
1877. szeptember havában történt másodszori feltárás alkalmával e templom alapzatát megvizsgálta, s miről Zsigmondy Gusztáv ugyanakkor alapos és hű rajzot vett fel, mely rajz alá Rómer Flóris ezt a jelzést írta: »*Az ősi Fehéregyház* (*Alba Mária*) *alaprajza*«, de mely jelzés alá Henszlmann Imre sajátkezű aláírásával később a következő megjegyzést írta ; „Egy csúcsíves stylű templom földalatti maradványai.“

Hogy miért írta Henszlmann ezt a jegyzetet oda, ő, ki e templom romjait a saját szemeivel soha nem látta (mint ezt az én állításomra az országos régészeti és embertani társulat 1885 december 29-én lefolyt közgyűlésén az e tárgyról tartott felolvasásomat követő sajátságos vitában maga nyilvánosan beismerte), ennek oka egyszerűen abban keresendő, hogy a Zsigmondy által készített rajzon látható külső támaszpillérek tényleg a gót stilusra vallanak.

Az alantabb következők teljesebb megértése érdekében a túloldali alaprajzot ideiktatom.

Hogy e templom romjai mégis a Szent István király által épített kápolnának is a maradványait képezik, ezt „Árpád sírja kimutatva“ cimü fűzet V. fejezetében is indokolom. Itt azonban felvilágosításul emlékezetbe kell juttatnom, hogy midőn az eredeti Fehéregyház kápolnát, mely okvetlenűl román stilusban épült, Mátyás király IV. Sixtus pápa által a pálosremetéknek adatta, a kik e kápolnát 1482-ben el is foglalták, a pálosok, mint épitészettel foglalkozó szerzetesek e kápolna mellé szerény kolostort is építettek, idővel pedig, midőn a pálosok példás buzgósága folytán az Alba Ecclesia kegyhellyé lett, és ezt a nép már nagyobb mértékben kezdette látogatni, a Pálosok ezen

kápolnából templomot, illetve nagyobbszerű imaházat építettek olyképen, hogy a kápolnát meghagyván szanktuáriumnak, hozzá új hajót épitettek — természetesen a kor követelményeihez képest, gót stilusban — és hogy az így keletkezett templom kivülről is,

belülről is egyöntetű és korszerű legyen, szükséges volt a románkori *kápolnához* is kívűlről támpilléreket

«ragasztani!» (a mint azt a rajzon az *O*, *I*, *H*, *N*, *M*, és *P* betűkig terjedő külső rész támpilléreinek rajzáról, főleg ezeknek feltünően különböző és sűrű elhelyezésükről láthatni), belűlről pedig, hogy az apsist képező rész belűlről se mutassa oly feltűnően a románkori félkört, ezen félkörön belül a szegletességet szintén érvényesítették. (l. a rajzon *A*-nál) A mi pedig még különösebben is feltünt, az a körülmény, hogy ott, hol a régi kápolna (mint szanktuárium) és az új hajó összekapcsolódik (l, E, F és G-nél), ott mindkét oldalt feltünő s a rendestől szokatlanúl eltérően helyezett falak emelkedtek (l. E—E), mintha ezek valamely chorus, vagy oratórium alapjai akartak volna lenni ; sőt dupla falaknak is mondhatók, ha a hajóba eső *második*, vagy hozzákapcsoltaknak is beillő *s mindkét* oldalt *(G—G)* talált falakat egyik-másik szakértő, *látatlanul*, oltároknak nem deklarálta volna !

Ezáltal a templom belső szerkezete sajátságos módon eltér a rendestől, mert eltekintve a szankturárium rendkívüli hosszúságától a hajóhoz képest, különösen abban akad meg a szem, hogy a szanktuárium a hajótól és pedig *mindkét oldalt* valóságos falszárnyak *(E—E)* által van elválasztva, akképen, mintha a szanktuáriumba egy kapunyílás *(F)* vezetne, mely nyílás $4^3/_4$ méter széles lévén, a $11^1/_4$ méter széles belsejű hajóból a nyolc méter széles belsejű szanktuáriumba átmenve, aránylag olyan szűkülést képez, mely sem a *heveder*, sem a *pillér* definiciójának nem felel meg és a melyhez hasonlót *az egész gót építkezési korszak alatt* — de sem azelőtt sem azután ily aránytalanul nagy szanktuariumot illetve apsist — *a világon sehol sem találunk!* Ez pedig szemmel látható bizo-

nyíték arra, hogy a Szent István által alapított Alba Ecclesia kápolna és a pálosok által épített Alba Ecclesia *egy és ugyanaz a templom*: az Alba Mária kápolnából lett a szanktuárium, ez pedig az újon épült hajóval lett megtoldva, mely utóbbinak déli oldalfalához kötve állott a harangtorony (turricula, l. L-nél). Erről a körszerű romrészről azonban csak az ásatások fogják kideríteni, vajjon csakugyan turricula, vagy egyéb célú melléképítmény volt-e, és hogy a pillérhez csakugyan oda volt-e építve, vagy sem.

Egyáltalán hogyan vitték keresztül az építés terén nagy művészeknek elismert pálosok a szükségképen román-stilű kápolnának illetve templomnak gothifikálását: ezt egyelőre nem tudom, de hogy a gothifikálás megtörtént, ez bizonyos akkor, ha ki fog az ásatások révén derülni, hogy ezek a templomok tényleg góth építésre vallanak — amit azonban most, 1907. tavaszán még nem hiszek.

Ilyen templom állott itt és ezen templom romjai voltak azok, melyeket Rómer annak idején Zsigmondy Gusztáv városi főmérnökkel a mai Viktória-téglagyár telkén felvétetett.

—

Arra pedig, hogy *ez* volt tényleg a Fehéregyház, vessenek világosságot a következő reflexiók is, melyekből minden gondolkodó el fogja érteni azt, a mi a teljes, mély meggyőződés egészéhez még hozzátartozik.

Rá kell itt mégegyszer mutatnom arra a nagy fontosságú tényre, hogy ott a Viktória-telken hajdan *templom állott*, amit soha és semmi szín alatt elvitatni nem lehet.

Ebből első sorban az válik világossá, hogy ez a templom, bármi volt légyen a neve és rendeltetése, *azon a vonalon* létezett, a mely vonalon haladtak úgy I., mint II. Lajos király idejében a határjárók, tehát oly vonalon, mely a metálisokban kifejezetten megjelölve van.

Ezt kétségbe vonni nem lehet.

És mivel ez a viktóriatelki egyelőre megnevezetlen templom az esztergom-bécsi országúttól nyugotra fekvőleg létezett, és pedig az országúthoz nem messze eső ponton ; továbbá mivel ezen tényből elég szabatosan megállapítható, hogy ez az esztergomi országút, még ha nem is pontosan úgy ment volna e helyütt, mint a hogy megyen ma: mégis minden esetre *ugyanaz* volt, melyre a metálisok szerint a határvonal a szőlők területéről lejött és a melyen ment tovább északnak odáig és azon túl, a hol az Eörs nevezetű terület határával érintkezett.

Mindezekből most már bizonyossá válik az a főfontosságú körülmény is, hogy a metálisokban kiemelt *Fehéregyház az esztergomi útvonalon ettől a viktória-telki templomtól délre fekvőleg nem létezhetett;* nem létezhetett az Ujlakot Ó-Budától elválasztó *határ-utcától* kezdve a Viktória-telekig menő jókora országútvonalon sehol; mert ha a metálisbeli Alba Ecclesia akár Kiscell tájékán valahol, akár pedig az ó-budai régi téglagyár telkén, vagy ettől talán még északibb helyen, szóval ezen az országútvonalon a Viktória-telki templomtól bármely délre eső ponton létezett volna, akkor okvetlenül a következőnek kellett megtörténni t. i.:

Ha pl. a kiscelli dombnak, vagy az ó-budai téglagyárnak táján bárhol a metálisbeli *via magna* az

országútra levezetett volna, tehát, — a mi ugyanazt jelenti — ha a Fehéregyház az ezen kiscelli tájon netalán levezető via magna közelében létezett volna, akkor a határjárás folytatása, mely tudvalevőleg a magna viáról lejövet után északi irányt vett, *még egy másik templom* megjelölésével gyarapodott volna, mert a határjárók gyakorlati jártassága és körültekintő figyelmessége feltétlen biztosítékot nyújt arra nézve, hogy *ebben az esetben* a netalán Kiss-Cellnél vagy ennek tájékán valahol konstatált magna vián, illetve Alba Ecclesián túl a metális szövegének, bármily szavakkal is, de feltétlenül így kellett hangzani: „Innen elérkezett *ismét egy templomhoz*, melynek neve N., és innen ugyanazon esztergomi úton a hegy alatt kifolyó forráshoz“ stb. Ez azonban nem történt, dacára, hogy úgy Rómer (Arch. Értes. I.), mint Henszlmann meghatározásai, kinek ezen templom korára nézve tett nyilatkozata a Havas-féle „Budapest régiségei“ 1890. II. 37. lapon is szóról-szóra idézve van, valamint a Viktória-telken több ízben történt ásatások alkalmával talált faragványos kőemlékek — különösen a gót minuskulumok is — mind arra vallanak, hogy az e helyen állott templom a metálisok megejtése idején, de legalább az 1524-ben megejtett határjáráskor ott már okvetlenül létezett!

Ép ezen helynek döntő fontosságánál fogva ismételten hangsulyoznom kell, hogy:

„Abból a körülményből, *mivel* a metálisban megnevezett Alba Ecclesián túl egy *másik* templom *nem létezett!* és egy ilyen mellett való elhaladásnak a ténye nincsen egyik metálisban sem felemlítve — midőn e tájon és vonalon a metálisok körtefát, mo-

gyoróbokrot, gödröt stb. kénytelenek megjelölni, hogy csak jelzési tárgyakra hivatkozhassanak — ebből szükségképen az következik, hogy a határjárók ezen templomhoz sem egy, sem két, sem több métányi távolságból *nem érkezhettek*, tehát: hogy e templomhoz a határjáróknak *dél felől* egy vagy több métányi távolságból való ideérkezése, a határjáró mindkét okmány bizonyító erejénél fogva, *abszolut lehetetlenség!*

Ennélfogva tehát feltétlenül ki van zárva az, hogy a Fehéregyház nevezetű templom ezen Viktória-telki templomtól délre, e vonalon bárhol is létezett volna — tehát sem az óbudai téglagyár sempedig a Kiscell «táján» sehol!»

Hogy a F.-egyház pedig a viktóriatelki templomtól az esztergomi útvonalon észak felé feljebb valahol létezhetett volna, ennek lehetetlenségét itéletileg kimondja az 1524-ik évi metális, a mennyiben *a Hármashatárhegyről a magna viát, mely az Alba Ecclesia felé vezet, semmiféle módon az esztergomi útra menőnek bizonyítani nem lehet!*

Önmagától most mindenkinek a saját meggyőződése alapján kell, hogy azon határozott következtetésre jusson: *A Fehéregyház nevezetű templom és a Viktória-telken létezett templom okvetetlenül és szükségképen egy és ugyanaz!*

A Fehér-egyház holfekvését alaposabban, meggyőzőbben bizonyítani részemről lehetségesnek nem tartom! és aki jelen fejtegetéseimet nyomról-nyomra figyelmesen követte, az, remélem, megnyugvással veszi ezen bizonyító értekezésem végeredményét tudomásul.

XV.

A Fehéregyház földalatti romjai s az azokkal föltakart csontvázak kérdése.

Áttérek most már a Fehéregyház rommaradványainak és a vélük feltakart csontok kérdésére, melyet ugyan már „Árpád sírja kimutatva“ (1886.), és „Árpád sírja meghatározásának sommája“ (1893.) című dolgozataimban tárgyaltam, de mindkét helyütt tartózkodtam bármily véleményt vagy meggyőződést kockáztatni, sőt valahányszor ezen kérdésről szó volt, mindig csak kételyeimnek voltam kénytelen kifejezést adni azok fölött, amit e tárgyban másoktól azon időkben hallottam. Kételkedtem pedig annál inkább, mivel a Fehéregyház romjairól, és annak szanktuáriumában állítólag megtalált csontvázokról oly rajzot hoztak forgalomba, mely a Fehéregyházat *egészen* gót-stílű építménynek tüntette föl, és melyen a szanktuariumban egy külön a középen fekvő, és ennek mintegy lábainál hét egysorban fekvő halott csontvázai oly pontos symmetriával vannak megrajzolva, hogy, vagy e rajznak kellett tévesnek lenni, vagy pedig annak a szanktuariumnak építésekor a falak és ezeknek fundamentumai mintha csak expresse ezen csontvázak fekvéséhez mérten lettek volna lerakva, fölépítve, és

akaratlanul is az az eddig ki nem fejezett gondolat tartott elfoglalva, hogy ezeket a glédában fekvő csontvázakat az, aki rajzolta, talán saját szemeivel soha nem is látta, hanem jóhiszeműleg belerajzolta az óbudai lakosok valamelyikének állítása folytán, ki azokat ilyen glédában látta vagy látni vélte, mint azokat a rajz tényleg föltünteti.

Mindezekből folyólag nemcsak az iránt támadt bennem kétely, hogy a szanktuáriumba belerajzolt symmetrice glédában fekvő csontvázak rajza valamely emberileg nem lehetetlen csalódásból eredett, hanem aziránt is, hogy az az egész tervrajz és annak *gót* stilusa, különösen a szanktuárium *gót* stilusa csak a csalódás műve, mely onnan eredett, hogy a falak strukturája nem eléggé figyelmesen lett megvizsgálva, fölvéve.

Az ilyen föltevés nem tartozik a lehetetlenségek közé, amennyiben pl. Henszlmann Imre dr., a jeles és nagynevü szaktudós ezen romokat, melyeket a szóbanforgó tervrajz ábrázol — mint ezt az általam a Régészeti és Embertani Társaság (1885.) népes közgyűlésén fölvetett kérdésre nyilvánosan be is vallotta —: ő azokat a saját szemeivel sohasem látta! és így nem lehetetlen, hogy, mivel, mint az alantabb következő hiteles levelekből látni fogjuk, ama templom romjai föltakartattak és állitólag rövidre rá ismét betemettettek, a romok falainak a rajza is csak óbudai emberek leirása szerint, vagy ha autopsia nyomán készült is, igen gyors, illetve felületesen megejtett szemlélet után készülhetett, úgy, hogy nem lehet jogosulatlannak mondani azt a föltevést, azt a sejtelmet, mely szerint a F.-egyházról 1877-ben készült tervrajzom nem csak a

szanktuariumba lerajzolt csontvázak symmetrikus fekvése valamely csalódásnak a műve, hanem, hogy azon egész tervrajz, az azon feltüntetett *falak stylusával együtt* a megbizható hitelesség szempontjából nem egészen kifogástalanok.

És mivel ezen nyugtalanító gondolatok mindélénkebben foglalkoztattak, megnyugvást csak úgy véltem szerezni, ha közvetlen és egyéniségüknél fogva megbízható hiteles szemtanuktól tudom meg részletesen, hogy ezen Viktóriatelki templom, ez a hajdani Fehéregyháznak bizonyult műemlék romjai voltaképen léteznek-e egyáltalán még, és ha léteznek, minők lehettek tényleg, illetve : mi a való azon sorrendben egymás mellé rajzolt csontvázakról, vagyis ezen rajz minő alapon készült, és mennyiben tartható egészen vagy nem egészen hitelesnek, illetve a valóságos lelethez hűnek vagy attól eltérőnek ?

Először is Zsigmondy Gusztáv nyug. főmérnökhöz, mint amaz 1877-ben fölvett rajznak készítőjéhez, tehát mint első sorban hiteles és felelős szakférfiuhoz fordultam, tőle kérvén fölvilágosítást a fentebb jelzett kérdésekre nézve. A nyert válasz azonban abban foglalható össze, hogy utalt a fővárosi régészeti szakbizottság irattárához, amelyben azon rajz letéve van, és megnevezte Czobor Béla drt, mint ezen irattár kezelőjét, kitől a kívánt adatokat megszerezhetem. Mivel azonban nem ezt a választ vártam, mégegyszer írtam és kértem, hogy előbbi levelemben föltett kérdésekre az ügy érdekében válaszát küldené meg ; de sem ezen, sem pedig még egy harmadik megkeresésemre válasz nem érkezett.

Minek tulajdonítsam a fölvilágosítás megtagadását?

Nem tudtam mire magyarázni. Most sem tudom. De úgyhiszem, hogy a következő levelek némi vonatkozással vannak ezen tartózkodásra, és ha ezen föltevésemben nem csalatkozom, akkor a tartózkodást igen természetesnek és indokoltnak kell tartanom.

Fordultam tehát *Vásárhelyi Géza* földbirtokoshoz, kiről, tudtam, hogy tinnyei nyaralása közben, akkor, midőn a viktóriatelki templomot megtalálták, föltakarták, a bécsi úton Budapest és Tinnye között kocsizva a Viktória-téglagyár telkén föltakart romokra figyelmessé lett, azok mellett elhaladtában többször leszállott és az ottani leletek iránt nagy érdeklődéssel viseltetett; mivel pedig egyéniségénél fogva is azokhoz tartozik, kik a társadalmi műveltség magaslatán megbízható fölvilágosítással szolgálhatnak, szószerint ide iktatom kimerítő érdekes levelét, melyet kérelmemre 1894. február hó 5. kelettel nékem írni szíveskedett.

Igen tisztelt Uram!

„A mint már utolsó levelemben említettem, vettem mindkét rendbeli becses levelét a megküldött két füzettel együtt, melyekért fogadja szives köszönetemet. Nem voltak ismeretlenek előttem, sőt az elsőre, megjelenése után feleltem is az „Arch. Értesítő" akkor megjelent füzetében.

A mi a kérdéses templom-romokat illeti, a mennyiben azokra, valamint a feltárás körülményeire, és minden ott látott s tapasztaltakra még egy negyedszázad után vissza tudok emlékezni, azokról van szerencsém a következőkben értesíteni: A templom első feltárása nem 1877-ben, a mint becses levelében említi, hanem 1869-ben történt, a mikor is mint vőlegény igen gyakran

jöttem tinnyei birtokomról Pesten lakó menyasszonyomhoz; utam a Buda-bécsi országuton épen a feltárt romok mellett vitt el, s így mint régészet-kedvelő nem állhattam meg, hogy minden alkalommal meg ne tekintsem e szép romokat, meg is álltam ott minden bejövetelemnél úgy mint a visszautazásnál, néztem a munkások működését, megvizsgáltam tövéről hegyére mindent. Már akkor gyanítottam, hogy e romok azonosak a fehéregyházéival, mely nézetemben azután későbbi tanulmányaim által mindjobban megerősödvén, ezt egy «*Az óbudai templomrom*» című értekezésemben bővebben ki is fejtettem, körülményesen leírván abban mindent, a mit ott láttam s a mit az ott lelt tárgyakból megszerezhettem gyüjteményem számára.

Ez értekezésem az Academia által kiadott «*Archeologiai Közlemények*» *1880-ik* évi, ha jól emlékszem IV.-ik vagy X-ik füzetében volt közölve,*) melynek ha egyéb érdeme nem is volt, legalább felhívta az érdeklődők figyelmét az ottani ásatásokra. Erre ha eddig nem olvasta volna, bátor vagyok figyelmét felhívni, mert abban teljes hűséggel le van írva minden. Azóta nem foglalkozván e tárgygyal, sok elmosódott már emlékemből.

Örömmel használom fel az alkalmat, hogy amennyire vissza tudok emlékezni e rég elmúlt dolgokra, Uraságodnak, mint e romok multjának s

*) Az Arch. Közl 1879. évi I. füzet (XIII. köt.) 63. lapján! Ebben a cikkben — hangsulyozva jegyzem meg — a Vásárhelyi G. birtokában lévő leletek közt *koporsó pántokról* is tétetik említés!

az e körül forgó fontos, a jelenben pedig aktuális kérdés valóban ihletett és fáradhatlan buvárának, e kérdés tisztázására lehető körülményességgel s talán hosszadalmasan is leírjak mindent, amit akkor az értekezés szűk kereténél fogva, vagy mint felesleges, vagy lényegtelennek látszót talán kihagytam. Így azután, noha említett értekezésem nincs jelenleg kezeimnél, hogy abba beletekinthessek, mindamellett azt hiszem, hogy e levelem amazt sok tekintetben ki fogja egészíteni.

1869-ben, midőn a Viktoria-téglagyár telepét berendezték, az még eredetileg egy szőlővel beültetett lankás hegyoldal volt, melynek csak az országút felé volt egy csekély laposabb része, hogy tehát a szükséges épületekre való helyet megnyerjék, le kellett hordani a telepnek mintegy középen levő halmot, mely azonban nem állott magányosan, inkább nyulványa volt az előtte levő magasabb és kiterjedt hegyoldalnak, melylyel szoros összeköttetésben is volt. E halom lehordásánál akadtak azután annak belsejében a kérdéses templom romjaira, melyet a budai hegyek között gyakori felhőszakadások idő folytán, épen úgy, mint a később mellette feltárt zárda és pince romjait, annyi iszappal töltöttek el a fölöttük levő magasabb hegyekről, hogy az egész épületcsoport, a folyton reá boruló iszap között végkép eltünt, s az egész egy jókora s az előtte levő hegységgel összenőtt halmot képezett.

Igy gondoskodott a jó természet arról, hogy e minden valószinüség szerint Árpád temetkezése helyén emelt épület eléggé jól konzervált romjai

a mi korunkra fenmaradjanak. Sajnos azonban, hogy e szép romokat, melyeknek magassága $1^1/_2$—2 öl s részben ennél is magasabb volt, feltárásuk után a legnagyobb vandalismussal rombolták szét, úgy, hogy igazán kő kövön nem maradt s elmondhatjuk, miként nem a török fosztott meg ez egyik talán legdrágább nemzeti emlékünktől, de megfosztott saját gondatlanságunk és kegyeletünk hiánya. Akkor nem törődött ezzel senki, mikor talán pár ezer forinton meglehetett volna szerezni az egész üres telket romjaival együtt, míg most milliókat költünk az ezzel oly szoros összefüggésben levő millenniumi ünnepélyekre.

E romok külseje az által, hogy azt az iszap több öl magasságban teljesen elzárta az esővíz és levegő behatásától *még feltárásuk idején is annyira megtartotta fehér szinét, azon fehér mészkőnél fogva, melyből falait emelték, hogy 300 év letelte után is valóban megérdemelte a Fehéregyház nevét.* A templom maga tűz által pusztúlt el, ezt mutatta az egyház falainak tűz által vörösre égett füstös és kormos belső fele, valamint a templom belsejében levő nagy mennyiségű hamú, üszök s félig elégett fadarabok; az égés jelei még oly frissek voltak, mintha az csak pár nappal előbb történt volna; szinte érezhető volt az égés szaga is. Itt találtam a tűz által felolvasztott különböző harangoknak egymással összeforrott és külön is álló töredékeire, valamint a tűz által nagyon elégett vas hadi-bárdra, minőt régibb egyházainknál Szt. László szobrának kezében

ma is látunk, s valószinű, hogy ennek is ez lehetett rendeltetése, mert aránylag kis alakja, vékonysága s azon körülménynél fogva, hogy a nyél betevésére köpüje nem volt, egyéb célra nem is volt alkalmas. E tárgyak megvannak gyüjteményemben most is. Véleményem szerint mielőtt e templomot felgyujtották volna, azt előbb kirabolták, erre vall legalább azon körülmény, hogy a templom belsejében valami értékesebb tárgyat a legcsekélyebbet se találtak, mig az erőszakos rombolásnak több jeleit láttam; így találták ott egy fehér sóskúti vagy töki kőből faragott elég vastag nagyobb keresztnek a felső ágát, melyen még rajta van a két oldal-ág tövénél felül kiszögelő sugár vagy csücsök, minő a középkori körösztöknél szokásban volt s az ó hitüeknél most is dívik. E köröszt dimensiójánál fogva inkább sirköröszt, mint oltárköröszt lehetett, s úgy van levágva vagy törve a többi részétől, oldal-karjai hiányoznak; magam találtam az egyház romjaiban egy gyönyörű s tiszta, finom, díszes faragásu kődarabot, mely fehér márványhoz hasonló kemény mészkőből van s valószinűleg egy középkori asztalszerű kőoltár párkányzatának a sarok köve volt. Mindkét darab megvan gyűjteményemben. Hogy a templomot kirabolták, legbiztosabban látható volt azon, hogy annak apró tört kövekből álló mozaik talaja mindenhol fel volt szaggatva s annak kisebb nagyobb darabjai ott hevertek a templom belsejében szanaszét, e mozaik tökéletesen hasonló volt azokhoz, a minőket a pesti új házaknál az olasz munkások a folyosók

s pitvarokba készítenek, csakhogy a kődarabok sokkal apróbbak voltak s a fehér kő kevesebb volt bennök és így szinök is setétebb volt. E mozaik alatt az egész talaj földje szinte fel volt bolygatva.

A szentélyt egész terjedelmében elfoglalta egy vagy $1^1/_2$ öl mélységű kerek gödör, mely mindenesetre a sírbolt lehetett; itt boltozatnak vagy az ezt födő nagyobb kőlapoknak azonban semmi nyomára sem akadtam, a gödör félig meg volt töltve porhanyó hányt földdel, hamuval s kisebb nagyobb üszkös fadarabokkal, melyeket bizonyára a templom belsejének kitisztitásakor a munkások, mint alkalmas gödörbe hánytak bele. Itt láttam az egyik oldalon egy rakásba hányva 4—5 jól conservált koponyát és csontokat, ezek eredetéről tudakozódva, a munkások azt felelték, hogy a sirboltban szedték össze, a hol minden koporsó nélkül feküdtek. Én e csontokat csak így rakásban láttam, s így nem nyilatkozhatom arról, hogy az „Árpád sírja" cimű füzet 34-ik lapján lévő rajznak megfelelőleg feküdtek-e? E koponyák közül közül azon figyelmeztetésemre, miként nem lehetetlen, hogy ezek között van Árpád koponyája is, sógorom dr. Vásárhelyi Imre, ki Párisban végezte a medicát s anthropologiával foglalkozik, kiválasztotta a két legszebb s legerőteljesebb darabot s magával vitte Komárom megyei szomori birtokára, honnan ezelőtt több évvel, egy közös barátunk dr. Thewrewk Aurél anthropologushoz, a pesti egyetem tanárához, meghatározás végett Pestre hozta s azóta nála

vannak. A többi ott maradt csontot egyéb használhatlan törmelékkel együtt kivitték töltésül az akkor épülő filatori gátra. Legalább egy későbbi kérdésemre úgy a felügyelő, mint a munkások igy nyilatkoztak, különben magam is láttam a mint a rom törmelékét és a fölösleges használhatlan földet számos kocsi folyton hordta e töltésre. Arról, hogy e csontokat ismét a templomba elásták volna, szó sincs, még pedig azon oknál fogva, mert a templomnak nyoma sem maradt, kiszedték annak alapfalait is, az egész terület színtjét, hogy az kiegyenlítessék, sokkal mélyebben kellett leszállítani, mint magok a római sírok voltak, pedig ezek az alapozás alatt feküdtek.

Ajtózárfélét, amiről becses levelében tesz említést, se nem láttam, se magammal nem vittem. A munkásoktól szereztem meg nehány ott talált II. Lajos-féle apró ezüst érmet s elvittem magammal még a templom boltívezetének egy nem valami ügyes faragásu kőbordáját, melyből az egész területen mindössze két darab volt. Erről Henszlmann leírásom után azt mondta, hogy ez is csak azt mutatja, miként ezen templomrom középkori építmény volt s nem lehetett a sokkal régibb keletü Fehéregyházé (!?).

A munkások emlitették, hogy találtak volna egy szép aranyláncot s egy aranyfüggőt is, amit állítólag beadtak az ásatásokra felügyelő ó-budai hatóságnak. De sokkal fontosabbnak tartom azon leletet, melyről szinte a munkások tudósítottak s így sajnos, magam nem láttam. Elmondták ugyanis, hogy ott létem előtt pár nap-

pal, az egyik munkás talált volna, vagy a templomban, vagy a sírboltban, amire már nem emlékszem, egy kisebb kutya, vagy oroszlánhoz hasonló tömör ércalakot, mely az ő véleményük szerint szinaranyból lett volna, a munkás erre egyszer csak eltünt a lelt tárggyal együtt, s nem is került többé elő, még napszámját is benn hagyta. Ha ez igaz, akkor azon körülménynél fogva, hogy ily állat alakokat találtak később a pilisi pogánykori magyar sírokban és ha jól emlékszem Szihalmon is, sőt egyebütt, akkor csakugyan feltehető, hogy e templom romjaiban pogánykori magyar temetkezésre akadtak, amihez ha figyelembe vesszük, hogy az Árpádház jelvénye, vagy címere szinte oroszlán volt, akkor pedig közelebb állunk ahoz, hogy itt Árpád nyughelyét dúlták fel s hamvait szórták szét a XIX. század vég tizedeiben, az ország fővárosának határában.

Az itt felhozottaknak ellenébe azonban szükségesnek tartom megjegyezni, hogy az egész Victoria telep területe egykor római temető volt, s a templom falai bontásánál magam láttam, midőn annak fundamentuma alatt egész sor nagy peremü tégla sirokat szedtek föl; *nem lehetetlen tehát, hogy e csontok s a munkások által emlitett leletek onnan kerültek elő* (*!*). E tégla-sirokat azonban csak a templom hajójának elbontásánál láttam, *a szentély elbontásánál nem voltam jelen.* S ha feltesszük, a mint az egyik füzetben említi Uraságod, hogy a szentély volna az eredeti régi épület, melyhez a hajó csak századok mulva lett

hozzá toldva, akkor könnyen feltehető az is, miként a templom talajánál sokkal mélyebb sírbolt vagyis talán kurgán készítése alkalmával, könynyebben akadhattak a körül-belül Kr. után 3.-ik században felhagyott római temető sírjaira s távolíthatták el onnan azok csontjait, hogy azt egy új temetkezés helyéül készítsék el, mert azok akkor még nem lehettek oly vastag iszapréteggel borítva, mint 5—600 évvel később azon terület, melyre a templom hajóját építették, melyen az iszapréteg már oly vastag volt, hogy a hajó fundamentuma is kikerült belőle s még maradt a sirok felett 1—1$^1/_2$ láb magas földréteg. Ez annál valószinűbb, mert a munkások állítása szerint ők a csontvázakat minden koporsó nélkül találták a templomban vagy sírboltban, én pedig az egész területen felásott római sirok között ha jól emlékszem, nem láttam egyet sem, mely vagy téglasirban vagy sarcophagban ne lett volna eltemetve; sarcophagot szinte oly mennyiségben találtak ott, hogy még évek multán is lehetett 4—5 darabot egy félre eső helyre vonszolva látni, mig azután a vidékbeliek el nem hordták itató vályúknak.

De a paulinusok sem temetkeztek a puszta földre, a mint ezt a vidékemen levő híres zsámbéki egyház romjainál tapasztaltam, mely ha jól emlékszem IV-ik Béla idejében épült a paulinusok számára, a hol zárdájuk is volt. Itt láttam dr. Fröchlich Róbert barátommal együtt azok temetkezését, a mint a mostani lakosok által a templom hegy alá ásott pincék tetejéről belül-

ről levált földtömeg, azokat fejünk fölött feltárta, a templom kőfallal kerített szük udvarán egymás mellett sűrű sorokban fekvő paulinusok erőteljes tetemeit, melyeknek mindkét oldalán a kemény fakoporsók vastag deszkái minden tetem körül világosan voltak láthatók, mig azok feneke a lehullott földdel együtt levált s igy és csakis ezáltal voltak láthatók.

Midőn ezzel bezárnám nagyon is hosszúra nyúlt tudósításom, szükségesnek tartom még megemlíteni, miként az egész feltárt egyház-romon nem vettem észre kivülről semmi olyast, ami arra mutatott volna, hogy a szentély talán régibb építmény lett volna a hajónál, sőt a mint lelki szemeim előtt azt most is látom, egy minden faragási dísz nélküli, teljesen összhangzó meglehetős egyszerű zárda templomnak tünik föl előttem, a minőt ma is eleget látni, az ennek szomszédjában később feltárt zárda épület sem volt valami nagyobb kiterjedésü vagy díszes, egyedül a pincét találtam nagynak az épület arányaihoz.

Ennyiből áll mindaz, amit ez érdekes romok többszöri vizsgálata által láttam s tapasztaltam és melyet Uraságodnak a fentebbiekben teljes hűséggel leírtam. Sajnálom, hogy többet nem tudok rólok, de talán így is egyik másik tekintetben hasznára lehet a kérdés tisztázására, melyhez ha csak egy homokszemmel is járultam, nagy örömömre szolgálna.

Leírtam tehát mindazt, amit e romokról tudtam, s miután a lapokban, mint Uraságod

utolsó levelében gondolta, még mitsem közöltem, de ezt tenni nincs is szándékomban, ezennel szívesen felajánlom az egész tudósítást; tessék azt a hazafias cél elérésére akár egészben, akár kivonatilag, amennyiben használhatónak vagy jónak véli, felhasználni.

Az e romokban gyüjtött s jelen levelemben említett régiségek tinnyei birtokomon levő gyüjteményemben vannak s nagyon örülnék, ha egyszer alkalmam lenne azokat Uraságodnak természetben megmutatni — stb.

Vásárhelyi Géza.

Ezen levelet néhány napra rá egy másik követte, melyben Vásárhelyi Géza a magával vitt koponyákra vonatkozólag olyképen nyilatkozik, hogy meglátszik rajta a csalódás kellemetlen meglepetése; de szerintem nagyon is gyorsan hiszi magát kiábrándítva, mert ha a dologról még gondolkodik, rá fog jönni oly lényeges mellékkörülményekre, melyek a teljes reményre jogosítanak.

A levél szóról-szóra következőleg hangzik.

Budapest 1894. február 10.

„Sietve értesítem ... arról, hogy az állítólagos fehéregyházi csontokat illetőleg egy épen nem várt oly fordulat állott be, mely az ehez fűzött kombinációmat meglehetősen halomra dönti. Ugyanis utóbbi hosszas levelemben említettem, hogy a templom romjaiban talált két koponyát sógorom Dr. Vásárhelyi Imre vitte magával Szomorra. Ez a sógorom ma meglátogatott itt

Pesten, s ekkor körülményesen kikérdeztem e csontok felől. Mire ő azt mondotta, hogy nemcsak a két koponyát vitte el, de egyéb, u. m.: kar- és lábszárcsontokat is, azonban, hogy a koponyák vizsgálatánál kitünt, hogy azok női koponyák, és ezért hagyta azokat Török Aurélnál, mint olyanokat, melyek semmi különös érdekkel nem bírnak.

Valószínű e szerint, hogy ezek a templom sírboltjában (?) talált csontvázak apácák tetemeiből származtak (?) s ha csakugyan koporsó nélkül lettek a földbe helyezve, akkor bizonnyal egy igen szigorú rendéi, talán Carmelitáké lehettek s így az ott felfedezett zárda és templomrom is, talán, még sem a Fehéregyházé, hanem egy egyszerű kolostor s ennek templomáé lehetett. Ezekről, mint e csontokat illetőleg biztos adatokról akartam jelen levelem által pótlólag értesíteni."

Vásárhelyi Géza.

Megvallom, hogy e két levél különös hatással volt reám.

Az azokban találkozó, másrészt pedig az eddig e tárgyra vonatkozólag észlelt és megtudott körülményekkel bizonyos ellentétre valló adatokat nem tudtam kellőleg megmagyarázni.

Azon reményben, hogy e homályos állapotot földeríteni sikerül, ha más szemtanuknak is a tudósításait beszerzem, irtam azonnal Kronstein Ferenc ó-budai háztulajdonosnak, ki az ó-budai hajógyárnak tisztviselője is, kiről szintén tudom, hogy a Viktória-telken

történt ásatások alkalmával mindannyiszor jelen volt, a hányszor valamely érdekesebb körülmény ott fölmerült. Megírtam néki azon nyolc ó-budai lakos nevét, kikről tudtam, hogy a viktória-telki földmunkáknál részint mint felügyelők, részint, mint munkások szerepeltek és megkértem őt, hogy saját észleleteit velem a szabatosan föltett kérdésekre vonatkozólag közölné, azonfelül pedig lépne érintkezésbe a megnevezett többi szemtanukkal is, venné ki belőlük, amit e tárgyra vonatkozólag láttak és tudnak, figyelne különösen az ilyen emberek azon hajlamára, hogy a látottakat rendesen a multak homályának varázsa alatt a szebb és érdekesebb felé hajolva szeretik előadni, minél fogva figyelné meg élesen és különböztetné meg kellőleg a valónak és megbízhatónak nevezhetőt a valószínűtlentől, és csak a megbizhatót véve tudomásul értesítene engem a Viktoria-téglagyár telkén megtalált *templomromok* föltakarásáról, a falak lerombolásáról, az ott netalán előfordult leletekről, nevezetesen pedig az ott talált csontokról, valamint arról is, hogy az 1877. szeptember haváról kelt és Zsigmondy Gusztáv főmérnök által fölvett és egyik munkámban reprodukált tervrajzban előforduló s szabatos symmetriában és sorrendben fekvőleg föltüntetett csontvázak mikor találtattak ily csoportosításban meg.

Az ezen megkeresésemre érkezett levél oly adatokat foglal magában, hogy összehasonlítva fentebb közlött kettővel, a közöttük rejlő összhang tényleg konstatálható, mégpedig megbízható tények mérlegegelése és az ezen mérlegelésből folyó következtetések eszközével.

A levél tartalma egész terjedelmében ez:

Budapest, (Ó-Buda) 1894. február 24.

„. . . A mennyire hivatalos teendőim által rövidre szabott időm megengedi, iparkodtam az elémbe szabott úton haladva a Fehéregyház ügyének hasznára lenni; de úgy találtam, hogy a kijelölt útról egy kissé letérnem az ügynek kárára nem lesz; ennélfogva főleg oda törekedtem, hogy a Viktoria-telken azelőtt föltakart romok és ezeknek rajzára vonatkozólag csakis *megbízható* szemtanuk után lássak, kiknek bemondásaik már magasb fokú intelligenciájuknál fogva is hihetőség és megbízhatóság szempontjából kifogás alá ne eshessenek.

A legpontosabb és legrészletesebb fölvilágosításokat a templomromok szóbanforgó föltakarására vonatkozólag Kämeter Antal úrtól nyertem, a ki akkor a Viktoria-téglagyár részvénytársaságnak alelnöke lévén, az érintett föltakaráskor folyamatban volt ásatások egész tartama alatt lehet mondani szakadatlanul a földmunkálatoknál jelen volt, Rómerrel és Zsigmondyval pedig ezen ügyben csakis ő érintkezett, és a ki a romok és ásatásokra vonatkozólag egyedül rendelkezett.

Mielőtt Kämeter előadásával foglalkoznék, ezekre vonatkozólag előbb még ki kell jelentenem, hogy az előadottak az én saját visszaemlékezésemmel, melyet a dologra most gyakran visszatérő gondolkodás folytán elég tisztának és biztosnak érzek, tökéletesen összehangzásban vannak, és hogy az ő adatait a tényleges való-

nak föltétlenül mindenben teljesen megfelelőknek jelentem ki.

A *templomnak* és e templom apsisának legkeletibb pontjától északnak számított 6—7 ölnyi távolságban talált *pincének* föltakarása 1869. évben történt, nem pedig 1877-ben.

A templom falai (mintegy 4' vastagok) lefelé számítottan csak a padlózat vonaláig, vagyis 4—5 lábnyi magasságig lettek kibontva. A sanctuarium belseje a hajó padlójánál körülbelül egy lábbal magasabb volt, és kiszökő kettős-oldalfalak által, melyek talán pillérek lehettek, választatott el a hajótól. A hajóból a sanctuariumba egy kőlépcső volt. A sanctuarium fala belül köröskörül rendes párkánnyal volt ellátva, s ezen párkányon, a patkó-alakú sanctuarium északnak fekvő oldala közepén, két kulcs találtatott, melyek bőrszíjjal voltak egymáshoz fűzve. A szíj, mihelyt hozzá nyúltak azonnal szétmállott. A mintegy 5 hüvely hosszú, kettős nyelvű kulcsok egyikének fogantyúgyűrűje kerek, a másiké kerülékes volt. A pince előtt, néhány lépésnyire nyugatnak egy harmadik nagy kulcs találtatott, melynek hossza mintegy 9 hüvely fogantyúja pedig ferdény vagyis suta alakú volt, mely leleteket Kämeter alelnök Rómernek, illetve általa a Nemzeti Muzeumnak adott át. Értéktárgyakat nem találtak.

A templom körül ennek közelében több kőkoporsó (nyilvánvalólag római eredetüek) találtatott, melyeknek legszebbjei szintén a Nemzeti Muzeumba jutottak, ezen kívül akadtak kőlapokkal

kirakott sirokra is a templom közele táján, amelyekben sok csontok találtattak.

A templom belsejében amaz ásatáskor *a padlózat szinvonalánál mélyebbre nem ástak, s a belsőben csak elvétve találtak egyes csontdarabokat. Oly csontváz-csoportnak* azonban, mint a minőről Kegyed nékem annak idején egyszer már szólott, és minő az e hó 11. kelt sorokban említett rajzon láthatók, ilyen glédában fekvő csontoknak semmi nyoma sem volt!

A templom falai ezen alkalommal a nyugati főbejárattól számítottan körülbelül a hajó közepéig *leromboltattak;* a másik fele azonban és a sanctuarium, Rómer közbenjárása folytán — ki akkoron többszörösen a leghatározottabban kijelenté, hogy ez a Fehéregyház nevezetű templom — érintetlen maradt és ismét betemettetett. A pince ellenben teljesen szétromboltatott.

A templom körül talált csontok, melyek csak részben vitettek el, a templom belsejében hordattak, gyüjtettek össze, és mint Kämeter mondja, a templom belsejében, a falak betemetésekor egyidejűleg szintén betemettettek.*

Ezen adatokból kétségtelenül bizonyossá válik, hogy a templom föltárása tényleg 1869-ben történt, a templomnak csak fele romboltatott szét, a határozottan legfontosabb rész azonban a sanctuariummal együtt még kell, hogy meglegyen.

A Zsigmondy Gusztáv által 1877-ben készített fal- és csontváz-rajzok csak úgy volnának meg-

*) Templom belseje alatt itt a sanctuarium értendő, mert a hajó nyugati fele szétromboltatván, a hajó megmaradott része pusztán nyitva hevert.

magyarázhatók, ha a romok 1877-ben is föltárattak volna, és ha ezen alkalommal a sanctuariumban talán mélyebbre ástak volna,*) mint 1869-ben, mire nézve azonban ezideig semmiféle támpontjaim még nincsenek, Kegyed azonban ilyeneket illetékesb helyről talán szerezhetett. Annyi tény, hogy oly csontváz-csoportból, mint a minőről itt szó van, s a minőt a rajzon láthatni, 1869-ben abszolute semmi sem volt látható.

Vásárhelyi Géza úrnak azon értesülése, hogy 1869-ben az összes romok szétromboltattak és széthordattak volna, Kämeter tudósítása alapján és mindazok után, amit e dologról tudunk, olyanképen magyarázható meg, hogy Vásárhelyi úr a rombolást saját szemeivel tényleg láthatta, de arról tudomást nem szerzett, illetve nem nyert, hogy a szétrombolás munkája beszüntettetett.

Mindazok után, a miket megtudnom sikerült kétségtelennek látszik, hogy az 1869-ben betemetett romok maradványai, sőt még a szétromboltaknak is legalsó alapjai kell, hogy még meglegyenek.

Midőn még megjegyezném, hogy kutatásaimat továbbra is folytatom és további kivánságainak nyilvánítását kérem, maradok stb."

Kronstein Ferencz.

*) Illetőleg, hogy ott később, 1877-ben megtalálták az 1869-ben összehordott és mindenestől betemetett összes csontokat olyanok, kik erről 1869-ben tudomással nem bírtak, amiből következik az is, hogy ha Zsigmondy Gusztáv 1877-ben vette fel ama rajzot, ő az 1869-ben történt föltakarásnál, vagy nem volt jelen, vagy pedig a csontok összehordásáról a sanctuariumban mit sem tudott, vagy talán, ami szintén nem lehetetlen, erről teljesen megfeledkezett.

Több héttel ezen tudósitás után, melynek tanulmányozása és meghányása-vetése meglehetős tisztán engedett látnom e kérdésben, érkezett, mint a fentebbi levélben igérve volt, Kronstein kutatásainak folytatása, mely világossá tette még azokat a részleteket is, melyek ezideig előttem nem voltak eléggé megmagyarázhatók és melyeknek a Vásárhelyi-féle levelekkel való figyelmes összevetése nyomán a Fehéregyház romjaira és az azokban szabályos csoportot képező csontvázak szuppoziciójára vonatkozólag is tiszta képet nyerünk. Mielőtt azonban erre rátérnék, ideiktatom ezt a Kronstein-féle második tudósítólevelet is, melynek tartalma a következő:

Budapest (Ó-Buda) 1894. április 17.

„... Én ez alkalommal kutatásaim részleteinek leirását mellőzve, csak azok elért eredményéről akarok beszámolni t. i. leginkább a főkérdésre, valjon a Fehér-egyház romjainak maradványaiból van-e még kilátás valamit is találni, akarok szoritkozni; és ezen kérdést illetőleg már előre is ki kell jelentenem, hogy ámbár a rommaradványok tetemes része veszve van, azok egy részének, különösen annak, mely nekünk talán legbecsesebb, mindenesetre még meg kell, hogy legyen.

Legelőször is Lachner Keresztélyt, ki jelenleg egy fővárosi szegény házban él, hivattam magamhoz, a sok mindenféléből mit tőle hallottam, csak annyit akarok felemlíteni, hogy szerinte a sanctuariumban az egész fal mentén köröskörül feküdtek csontvázak, mig egy csontváz a sanctuariam benyilása alatt a középen s a templom

hosszában külön fektetve, 4 vasabroncscsal összetartott fapallók által képzett koporsóban feküdt, melyet ő egy szomszéd szöllőben ásatott el s melyet képes volna megtalálni.

Legérdekesebb részemre azonban azon állítása volt, hogy a még megmaradt volt romokat 1887—89-ben Szautner Mátyás rombolta volna szét és vitte volna el háza építéséhez.

Első teendőm volt most már Szautnerrel érintkezésbe lépni, kitől következőket tudtam meg: — Ő ugyanis 1881-ben (nem 1887—89) vette meg az akkor *feltárva* volt romokat és azok nagy részét csákánynyal és lőporral törte, de látván azt, hogy a munka nem fizeti ki magát, csak a föld fölötti részek, melyek nagyobb kövekből voltak építve és igy könnyebben voltak törhetők, estek e vandalismusnak áldozatul, mig a padimentum alá, melynek vonala alatt nézete szerint a falak alapzata beton fajtájú lévén, kisebb kövekből állott és annak következtében neki nem igen felelt meg, ő sem hatolt, és azért biztosan állíthatja, hogy a romoknak egy része, a padimentum alatti részek pedig majdnem egészben kell még hogy ott legyenek.

Én ugyanis a sanctuárium létezésére fektetve fősúlyt, kérdeztem, hogy a kiszedést hol kezdette és mily irányban folytatta. — Szautner velem lévén a helyszinén, ámbár az illető terület most már igen változott képet mutat, meglehetős biztosan jelölte meg a helyet és megmutatta nekem, hogy ő hol kezdette kiszedni a romokat. — Ez volt a mostani új gépháztól, mely a volt

száritónak legészakibb részén, hol mult ősszel (1893. október, november) egész lakosztályokat (Kolostor) emeltek ki, lett építve — körülbelül 10 mtrnyi távolságra délnek azaz Ujlak felé, a honnan azután egyenest keletnek, t. i. az esztergomi út felé ásott.

Legnagyobb fontossággal bír Szautnernek azon kijelentése, hogy ő a templom egész kiterjedésére ki nem terjesztette működését, de a lejebb fekvő t. i. az országút felé eső részét (tehát a sanctuariumot) nem is látta és, hogy ez a része, ha létezett, még ma is kell, hogy ott legyen.

Fontosnak tartom ezt azért, mert a sanctuarium tudvalevőleg keletnek az országút felé feküdt és ha Szautner állítása csakugyan hitelesnek veendő, miben kételkedni okom nincs, akkor meg van adva a biztos remény, hogy ezen legbecsesebb részét a templomnak még fel lehet találni.

Még egy momentum tünt fel nekem különösen ; és ez az, hogy Szautner a templomot vagyis annak nagyrészét feltárva találta 1881-ben. Kämeter pedig, mint azt febr. 24-iki levelemben említém, azt állítá, hogy 1869-ben a romokat ismét betakarták. Ez ellenmondás kiderítésében, actuálissá kezd válni a 1877-i rajz, mely ha a 70-es években új feltárás történt, mit Szautner állítása után valószinünek kell tartanunk, akkor ezen rajz talán mégis csak megfelel az akkor tényleg találtaknak.

Ez kedvező-e várakozásainknak, nem tudom, tartok azonban attól, hogy ha az tényleg meg-

történt 1877-ben, akkor nincs kizárva a lehetőség, hogy e feltárásnál esetleg becses bizonyítékok veszhettek el.

Végül az esetleg eszközlendő ásatásokra vonatkozólag volna becses engedelmével néhány szerény megjegyzésem.

Nézetem szerint a nagy habozásnak ez ügyben vajmi kevés a jogosulsága. A kérdésben forgó terület majdnem tökéletesen használatlanul hever ott, úgy, hogy ott az ásatások semmiféle nehézségekbe ott nem ütközhetnek. De még ha, mint az ottani ellenőr és mérnök nekem mondották, üzleti vasutat vezetnének is a területen át, ez is oly csekély akadály volna. hogy ez a latba bizony nem nyomhatna. Sokkal nagyobb, fontosabb hazafiui ügy ez, sem hogy fel lehetne tételezni az illető tulajdonosokról, ha tényleg hivatalos mozgalom indul meg, hogy nehézségeket fognának az ügy lebonyolítása elé gördíteni. Stb."

Kronstein Ferencz.

—

Gondoljunk most vissza e nehány levél tartalmára, s tartsuk szem előtt, hogy azok jóhiszeműségéhez, akik írták a kételynek még az árnyéka sem férhet, és vegyük figyelembe különösen az azokban előforduló látszólagos ellenmondásokat: meglepetéssel észleljük az összhangzatos következtetéseknek azt a láncolatát, mely a Fehéregyház romjaira és az azokban, vagy helyesebben az azok körül talált csontokra, valamint a mindezekről eddig forgalomban volt fölfogásra teljes világot vet.

Ez a négy levél a Fehéregyház romjairól a legutóbb lefolyt 25 évnek történetét foglalja magában két oly férfiu tollából, kiket a sors a Viktória-telken történtek szemtanujává tett és kik sem időt, sem fáradságot nem sajnálva őszintén és lelkiismeretesen irtak le mindent, ami 1869 óta a templomromokra nézve följegyzésre méltó előfordult, mely följegyzésekből pedig igen lényeges, lehet mondani főfontosságú fölvilágosításokat olvasunk ki.

Kiolvassuk belőle első sorban Vásárhelyi Géza leveléből azt a körülményt, hogy az a templom, melyet 1869-ben a Viktória-téglagyár telkén föltártak, még a föltáráskor is, tehát két-három évszázadon át föld alá temettetése után *fehér* volt, *fehér kövekből* volt építve, és az 1869-ben föltakart templom *még feltárásának idején is annyira megtartotta fehér szinét, azon fehér mészkőnél fogva, melyből falait emelték, hogy 300 év letelte után is valóban megérdemelte a Fehéregyház nevét.*

De különben is kétségtelen, hogy ez a templom volt az a Fehéregyház, mely Árpád fejedelem sirjának jelzése céljából épült, ezt kétségbe vonni nem lehet; mert az, hogy 1355-ben nem tudták volna, hogy a Fehéregyház hol áll, illetve ezen néven valamely más templomot jelöltek volna meg, ez ki van zárva és teljesen lehetetlen, mint ezt a Nagy Lajos 1355. évi csere-okmányának bevezető és megokoló részéből tisztán kiolvashatjuk, hol ki van emelve, hogy a király csak nemrég a Clarissák számára, a királyné pedig a prépostsági plébánia számára Ó-Budán (a káptalan területén) *templomokat épitettek: ki van tehát zárva az a feltevés is, mely azon véleményt kockáztatta, hogy a Viktória-telepen létezett templom a Clarissák kolostoráé volt!* mely véleményt támogatni

látszott az a körülmény, hogy az ott 1869-ben talált koponyák, csontok Thewrewk Aurél illetékes kijelentése szerint nők csontjai voltak —: azonban már tudjuk, hogy az ásatások és mélyítések alkalmával összehordott csontok a templom körüli helyeken találtattak és az összefüggés varázsánál fogva a legcsodásabb feltevésekre ösztönöztek, mert még az 1869. sőt 1876. (l. Bupapest Régiségei II. 36. lapján 1890) feltakart romok felvevői (egy városi főmérnök és egy hirneves szaktudós) is úgy rajzolták ezen később a spódiumgyárba juttatott csontokat, mintha csakugyan Árpád fejedelem és véle eltemetett hét rabszolga rendes fekvésű vázait találták, illetve látták volna saját szemeikkel — miután ez a romrajz a régészet terén már rég megesett tévedés gyanánt ismeretes.

Amint a dolog ma áll, e csontok meséi és rajzai fontossággal egyáltalán nem birhatnak és inkább a képzelődés bűvkörébe tartoznak.

Kiolvassuk a tudósító levelek egészéből, hogy 25 évvel ezelőtt, de későbben azután is a város nem törődött e romokkal és azok sorsával; arról pedig, hogy 1869-től hányszor lettek-e romok feltárva, még a legszorgosabb utánjárás mellett sem lehet bizonyos tudomást szerezni, de az, ami a „Budapest Régiségei“ II. évf. (1890.) 36. lapján: „Az óbudai Viktória téglagyár telkén 1884-ben kiásott templom- és klastromnak dr. Henszlmann Imre által készitett és magyarázott alaprajza“ felirattal irva és rajzolva van, az írásostól s rajzostól együtt elejétől végig tiszta koholmány, mert: 1884-ben (én akkor folyton ott jártam az óbudai területeken) sem a templom, sem a kolostor fel nem takartattak, hanem csak az észak felé

eső szomszédtelek tövében találtattak mélyítés folytán töredékes falak, melyek arra engedtek következtetni, hogy mivel apró négyszögeket mutattak, valamely klastromnak cellái lehettek, oly szép épület-egészet, vagy udvart és folyósót, emeleti hálótermet, földszinti ebédlőt, konyhát és egyéb számos mellékhajlékok . . . mindezek 1884-ben nem takartattak fel ; sem az nem áll, hogy dr. Henszlmann Imre vette volna ezeknek a rajzát fel, mert ő róla konstatálva van, hogy ama romokat a Viktoria telkén soha nem is látta. Az pedig hogy e rajzon a Sanctuarium legkeletibb apsisa „Szegletes“ alakot mutat, ez határozottan „célzatos csel“ volt azon okból, hogy a Kiscell-elmélet mellett bizonyítsa azt, hogy a Viktoria-telki templom csúcsíves, tehát a 13. században egy később épült és így 1015-ben épült *«Fehér-egyház» nem lehet.*

Ez szükséges volt a Kiscell-elmélet eredménytelenségének ellensúlyozására azért, hogy a Viktória-elmélet is lehetetlenné tétessék.

Én sem itt, sem az előbbeni fejezetekben nem polemizálok halottal, a ki magát már védelmezni nem tudja, hanem — mint azt az egyébként tárgyilagos előadás mutatja — tisztán a saját munkám megtámadott eredményét s a nemzet kegyeletének szent tárgyát védem meg a készakaratos gyanusítás, illetve zátonyrajuttatás ellen.

Ez pedig kötelességem, melyet elmulasztanom nem szabad!

Kiolvassuk belőle, hogy a köznép, de néha még az értelmiség egyes tagjai is mily mondaszerű alakot szeret adni különösen a saját területén előfordult régi eseményeknek, hogy azt, a mit az ilyen események-

ről tudnak — mint azt 1884—6 évi saját kikérdezéseimből valamint ezeknek a mostaniakkal való összehasonlításából magam tapasztalom — esetről esetre ugyanazt a részletet vagy egészet mindig más és ujabb hozzátételekkel nagy előszeretettel toldják meg, mely alapon támad azután a nagyobb közönség körében az ilyen érdekesen és mindig érdekesebben többször elmondottakból kisugárzó sajátságos varázs hatása alatt a mondakör, melyet a végül megtörténő írásbeli följegyzés, illetve rögzités sem tud mindig maradandólag állandósítani. Igy vannak az óbudaiak is az ő Fehéregyházukkal, és annak romjaival történtek kérdésében, midőn bennük a történelmi és nemzeti nagyjelentőségű dolgokra és eseményekre való büszkeség a mondakedvet természetszerüleg igazolja.

Kiolvassuk belőle, hogy midőn 1877-ben egy a Fehér-egyház romjait feltüntető rajz készíttetett, ezen rajzon a sanctuarium belsejében minden esetre 1869 után, és valószínűleg 1877-ben megtalált nagy mennyiségű csontok úgy csoportosíttattak, és a rajz úgy nézett ki, hogy a hajóból a szanktuariumba való benyílás közepén, keletnek néző egyenes fekvésben egy egyedül fekvő csontváz, ennek lábától kezdve pedig balodalt, de délre nézőleg még hét csontváz oly pontos és symmetrikus sorban feküdt, mintha csak a legnagyobb gonddal helyeztettek volna glédába. Pedig tisztán kitünik a Kronstein-féle levelekből, hogy 1869-ben a templomkörüli római sírokból a napszámosok hordották össze a talált csontokat a templom belsejébe, vagyis a sanctuariumba (miután a hajó szétrombolva, szabadjára nyitott hely volt), hogy azokat alkalommal valamikép a csontházalónál értékesítsék, de

váratlanul megérkezvén a föltárt templomrom betemetésére kiadott sürgős parancs, és evvel bekövetkezvén a romok azonnali behányatása, betemettetése, az eladásra szánt csontok ott rekedtek, és később midőn a templomot évek után ismét fölásták, és a sanctuariumban ezeket a csontokat megtalálták ; melyekről a mostani földmunkások és felügyelők már mitsem tudtak, ekkor ébredt föl az ó-budaiakban ismét a mondakedv, és mivel 1869-ben Rómertől hallották, hogy ez a templom a Fehéregyház, és mivel a fölvilágosodottabbak tudták azt is, hogy ez a Fehéregyház hogyan függ össze Árpád vezér holttestével : keletkezett a legendáris multat övező varázs hatása alatt az ősmagyarok temetkezésére visszavezető képzelet, és ez — hogy, hogy nem — megalkotta azt az eszmét melyből keletkezett az a rajz az egy főhalottal és a lábánál glédában elfekvő hét kifogástalan, tökéletes csontvázról, valószínüleg az autosuggestióból keletkező suggestio segitségével valahogy — anélkül, hogy ezért akár a rajzoló vagy tervező, akár pedig a csontok helyezését eredetileg látni vélt referens okolható volna, mert a levelek tudósítása szerint az a körülmény, hogy 1877-ben, midőn az a rajz fölvétetett, a csontvázak oly symmetrikus rendben és glédában találtattak volna, a leghatározottabban ki van zárva.

Kiolvastuk belőle továbbá, hogy a Viktória-telki templom romjai között és körül talált leleteknek egy egész kis gyüjteménye létezik Kézdivásárhelyi Vásárhelyi Géza birtokában, anélkül, hogy ezt illetékes és hivatalos részről tudomásul vették, vagy azt figyelemre méltatták volna.

És kiolvassuk belőle végül, hogy a mai Viktória-telken állott hajdani Fehér-egyház romjainak alapzatai, vagy legalább e templom szanktuáriumának romjai a föld alatt még ma is megvannak, vagyis hogy megvannak azon alapok, melyek a Fehéregyháznak ottlétezését bizonyitani hivatvák, s Árpád vezér sírja helyének meghatározására vezetnek.

Ki kell itt végül még emelnem, hogy folytonosan kétely nyugtalanított, valahányszor Anonymusnak (52. f.) ezen mondatát olvastam: «Ubi etiam post consersionem Hungarorum edificata est ecclesia, que vocatur Alba» . . . mert a «hungarorum conversiót» sohasem éreztem elégnek arra, hogy az odaépités «okát» is képviselje, hanem akaratlanul is úgy éreztem, hogy ezen conversio tényével csak az «időt» jelezte, és hogy az odaépitésnek az «oka» egészen más volt, t. i. a temetkezési helynek nemcsak a megjelölése, hanem annak épségben tartása, illetve az elpusztulástól való megmentése. — A rongálódó és elpusztulással fenyegető ősi kezdetleges sír-emlék, bármily szerkezetü volt is, azon a hegy-lejtő-alatti rónán vagy a lezuhanó záporvizek, vagy esetleg az ezekkel együttjáró eliszapodás következtében oly állapotba juthatott, hogy Szt.-István király bölcsen gondoskodó lelkületénél fogva — ki a honalapító sírjáról mindenesetre tudott — a sírhely állandóbb és tartósabb alakba öntését rendelte el és vitte keresztül. Ez az alak pedig a «kápolna»- vagy «templom»- alak volt, melyet, ha tényleg a sír elpusztulásának megakadályozása volt a cél — mindenesetre úgy épittették, hogy a földi maradványokat magába foglalja: vagypedig *a fentebbi rajzon C-vel vagy D-vel jelzett, s a templom északi*

falához szorosan odacsatolt zártnégyzetet mint sírt ! megjelölje.

Ezt a célt azonban — mint «okot» — Anonymus nem emliti, miért is a sírra vonatkozó fentebbi következtetésekneh csakis a valószinüség értékét tulajdonithatjuk, a sír tartós megjelölésének célja pedig «mint ok» csak szivesen elfogadható feltevéssé minősül.

Mert minél bizonyosabbnak lehetne a tartós megjelölésnek a célját mint «okot» feltennünk : annál nagyobb lehet a remény arra, hogy még a hantoknak is némi nyomaira akadhatnánk.

—

Tehát:

1., minden kisérlet, mely megtétetett, hogy Anonymusnak Árpád vezér eltemettetése helyére vonatkozó följegyzése máskép magyaráztassék és elferdíttessék: hozzá nem értő beleavatkozásnál egyébnek nem tekinthető;

2., minden kisérlet, mely azon célból tétetett meg, hogy Anonymus Gestáinak hitelessége és megbízhatósága leromboltassék, megsemmisittessék: a kellő alaposságot nélkülöző és meggyőző bizonyítékokat fölmutatni képtelen erőlködéssé minősödött;

3., minden kisérlet, mely arra irányult, hogy a Fehéregyház létezésének a helyét Ó-Buda határából más határrészbe, más vármegyébe, vagy más országba tegye át, hogy a Lajos királyok metálisainak alapján való nyomozást meddő fáradozásnak tüntesse fel: szakavatatlan, vagy rosszakaratú akadékoskodásnak ismertetett fel; és

4., minden kisérlet, mely megtétetett, hogy a Fehéregyház az esztergomi (ma bécsi) országút men-

tén ugyan, de a Viktória-telken létezett templomtól délre eső helyen (Kis-Cell magaslata táján), vagy északra eső helyen (a Rádl-malom magassága felett) létezett: téves okmányértelmezésből eredő kárbaveszett munkának bizonyult.

Mást kimutatni, mást bizonyítani lehetetlen, mint csak azt, hogy az annyira keresett *Fehéregyház azonos azzal a templommal*, melynek földalatti romjai *a Viktória-téglagyár telkén* léteznek, s mely telek déli határán megy föl, illetve jő le azon széles út, melynek a *magna via* nevezete alatt a helypont meghatározásánál oly lényeges szerepe van és melynek vonala, illetve fölismerhető maradványai még ma is láthatók a Viktória-telek déli határával szomszédos Kapucinus-domb északi tövében. Ez a templom ugyanis az, melyet a pálosok vettek át Mátyás király idejében és egészítettek ki — melléje épített kolostor-épülettel is; mely kolostort azonban a pálosok után, nincs kizárva, hogy apácák foglalták el, mint ezt például Némethy Lajos esztergomi főesperes is állította.

Mig ellenben az,

1., hogy a via magna keleti irányban ereszkedett le az esztergomi (ma bécsi) országutra, és pedig ott, hol ama (Viktória-telki) templom állott, melynek *más* nevét, *más* rendeltetését adni senki sem tudja, azt sem kutatni, sem kimutatni senki nem képes; továbbá az a körülmény,

2., hogy a metálisok szerint a magna via után közvetlenül s minden közbeeső méta kizárásával a *legközelebb* határjelzőként a kerekmalmi nagy forrás következett; ami kétségtelenné teszi,

3., hogy ezen tényekből, valamint az eddigi

dolgozataimban bizonyítólag fölhozottakból folyólag *a keresett Fehéregyház a megtalált Viktória-telki templommal egy és ugyanaz: ez föltétlenül bizonyos!*

—

Evvel a Fehéregyház keresése és megjelölése befejezett dologgá minősül.

Magát pedig Árpád fejedelem sírját úgy fogjuk megtalálni, illetve annak nyomára akadni, ha a Viktória-téglagyár telkén megtalált földalatti templomromok között és körülöttük, valamint az e templomromoktól keletnek és északnak fekvő szintén földalatti, de létezésüket eláruló romok körül kutató ásatások alapos szabatossággal keresztülvitetnek — mert e temetkezési helynek *keresésére* nézve eddig egyátalán *még* nem történt semmi!

Ezt tartja szem előtt a „Századok“ folyóirat is, midőn 1895. évben a novemberi füzetben kimondja, hogy Árpád sírja helyének kérdése a már megtörtént meghatározások folytán „ha nem is teljesen, de annyira tisztázva van, hogy *a további kutatások* a siker reményével folytathatók“, a magyar Történelmi Társulat választmánya „nemcsak méltónak, hanem épen a millennium alkalmából időszerűnek is tartja *a dologgal komolyan foglalkozni.*“

De még ez sem történt meg. Szóval nem történt semmi! sem társulatok, sem a székesfőváros, sem a kormány részéről — dacára, hogy a „keresők“ mindent megtettek, hogy valami történjék. Megtette gömöri Havas Sándor, megtette Tholt Titusz és megtette e sorok írója, ki úgy a fővárosnál, mint 1895-ben a miniszterelnökségnél és az Akadémiánál mindent megtett, megmozgatott: a kormánytól kérte, hogy a netalán

még fenforgó kételyek teljes és végleges eloszlatása céljából hivjon össze egy országos bizottságot, melyben minden e tárgyra vonatkozó szakok legelső tekintélyei helyet foglaljanak. A miniszterelnökséghez intézett kérvényemet 1894. november 29. kelettel az évi decz. 5. napján terjesztettem fel, megindokolva mindent részletesen, az országnak e téren legismertebb 20 szaktudósát névszerint és lakhelyük pontos megjelölésével megnevezve, magamat pedig referensként azon célra felajánlva, hogy minden eddigi és esetleg ezentul felmerülhető ellenvetéseket leküzdjem, megerőtlenítsem, s a még netalán fennmaradt kételyeket végképen eloszlassam.

De akkor verte az egyházpolitikai vita a legnagyobb hullámokat, a kabinet lemondott volt, uj ministerium vette át a kormányzást; a mineszterelnökség a kérvényt és csatolmányait a kultuszminiszteriumhoz tette át, a kultuszminiszterium pedig a Műemlékek Országos Bizottságához küldötte, hozzám pedig oly rendeletet intézett (1897. évi április hó 23. kelettel 43,327—1896. szám alatt), mellyel kijelenti, hogy «*Árpád sírjának az ezredéves ünnepekkel kapcsolatosan való felkutatásának ügye megfelelő fedezet hiányában — sajnos — megoldható nem volt* . . .» és jelzi, hogy ezen ügyet a székesfőváros régészeti bizottságának hatáskörébe utalta.

Ezzel minden be volt fejezve!

Most, hogy Árpád fejedelem *halálának ezredik évfordulója* alkalmából a Fehéregyház holfekvésének kérdése ujra időszerűvé vált: elhatároztam, hogy *Anonymus hitelessége, összefüggésben a Fehéregyház helyének bizonyosságával* feltétlenül kétségtelenné tétessék.

A sírt mindenesetre keresni kell! első sorban pedig a már megtalált Fehéregyház sanctuáriumában, mely önállóan magában véve kell, hogy képezte legyen az eredetleg kápolna vagy kisebb templom alakjában épült Fehér-egyházat — mint azt „Árpád sírja kimutatva" cimű 1886-ban megjelent dolgozatomban már ki is fejeztem — noha a fentebb idézett szemtanui levelekből levont következtetések azt a feltevést, hogy a sírt megtalálni lehetne, annyira megingatják, hogy rája építeni már nem merek, és csak mint közelfekvő »*első gondolatot*« tartom azt fenn azért, hogy ezen sanctuárium — esetleg a fenti rajzon C-vagy D-vel jelzett zárt négyzetek belseje is — oly mélyre és oly alaposan megvizsgáltassék, hogy annak rendeltetésére nézve vagy minden kétely, vagy minden remény azontúl kizárva legyen.

Ezen pontokat, t. i. a sanctuáriumot és az észak felé mellette lévő négyzetek üregeit kell az ásatások utján minden kétséget kizáróan megvizsgálni — mert ez a sanctuarium az, mely szükségképen Árpád fejedelem sírja helyének jelzése céljából épült, és most nincsen kizárva, hogy mélyebb és gondosabb leásással még most is olyasmire lehetne akadni benne vagy a tőszomszédos négyzetekben, ami legalább tárgyi jeleket szolgáltathatna arra nézve, hogy a holttetem és mellékletei elhelyezésének, illetve elhelyezése módjának nem minden nyoma tünt el.

Ha az ily behatóbb ásatásokat rendszeresen keresztül viszik, akkor a sírnak ezt a helyét t. i. a sanctuariumot nemcsak belsejében, hanem egész körületét kell a leggondosabban átvizsgálnunk, ha ugyan romjai időközben teljesen el nem tüntek a föld alul,

amit azonban hinni nem akarunk, hanem a rom-maradékok megtalálását erősen reméljük.

A romokat minden esetre keresnünk, mert helyüket megtalálnunk kell : Anonymus ebbeli följegyzésének hitelessége mellett hiven helyt állunk ! mert én Anonymusnak a Fehéregyházra és Árpád sírjára vonatkozó minden szavát, mint megbizhatót, minden habozás nélkül aláírom, s mint reánk nézve nagyfontosságú történelmi tételt, mint a Fehéregyház és honalapító Árpád sírjának szent emléke felett őrködő s egyuttal vezető csillagot az egek jeleként tekintem, mely vezetett eddig ezen emlékek keresésében a kiindulástól egészen a szerencsés eredményig.

Ha pedig magára a sírra vagy annak kegyeletünk tárgyát képező hamvai fölé ezidőszerint emléket állítani nem lehetne : arra a helyre, hol a sanctuárium volt, „kenotáfiumot“ kell emelnünk — kenotáfiumot, mely alatt nem a test maradványai porladoznak, hanem mely fölött a *honalapító fejedelem dicsőségének emléke ragyog !*

TARTALOMJEGYZÉK.

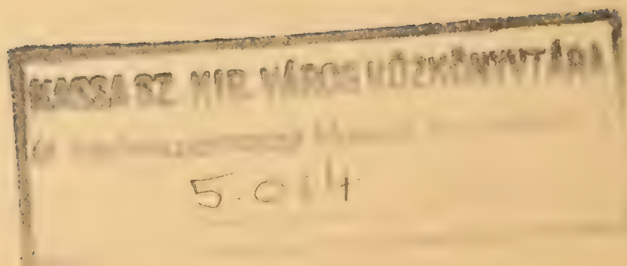
Lap

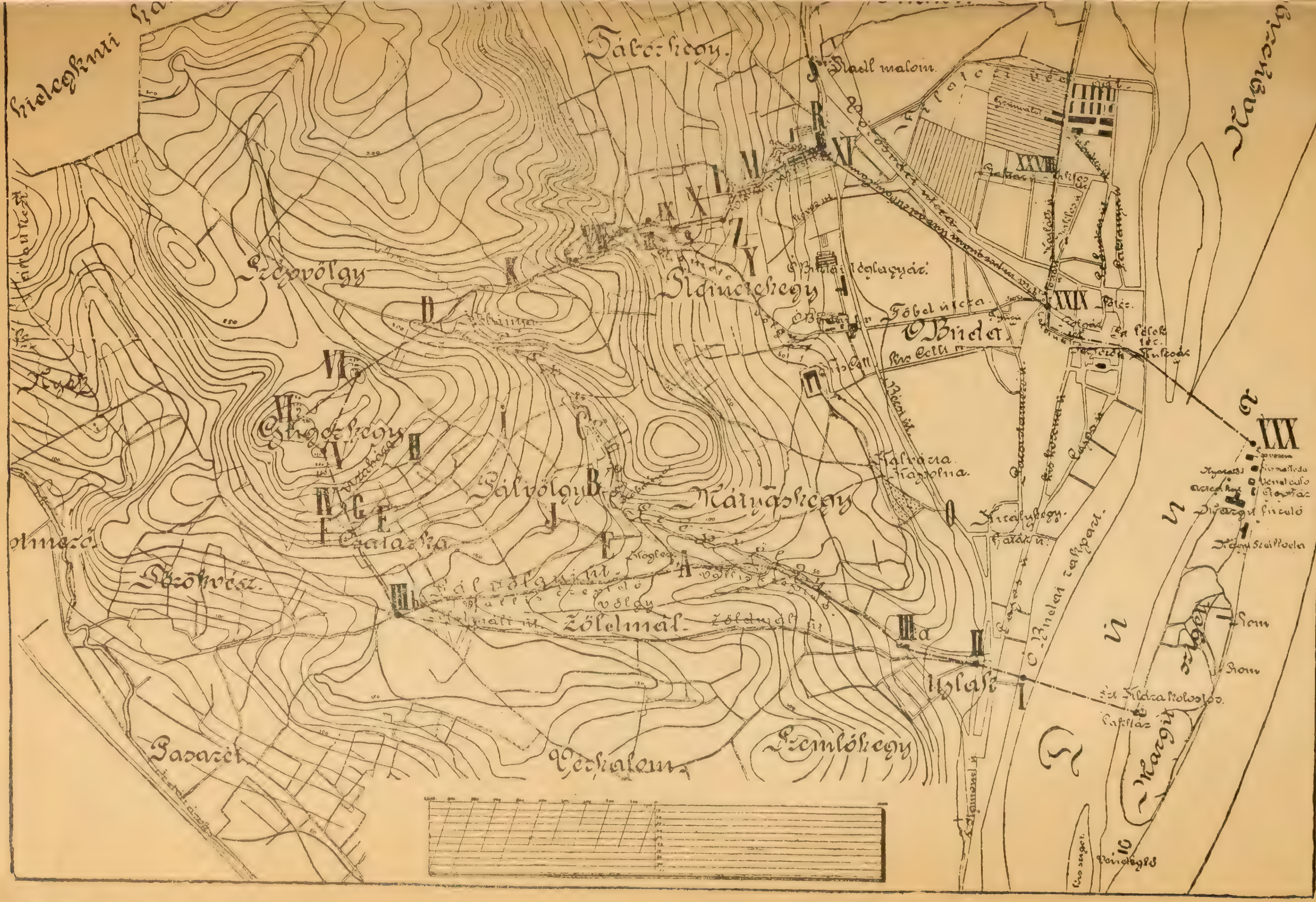
I. RÉSZ.

II. RÉSZ.

Lap

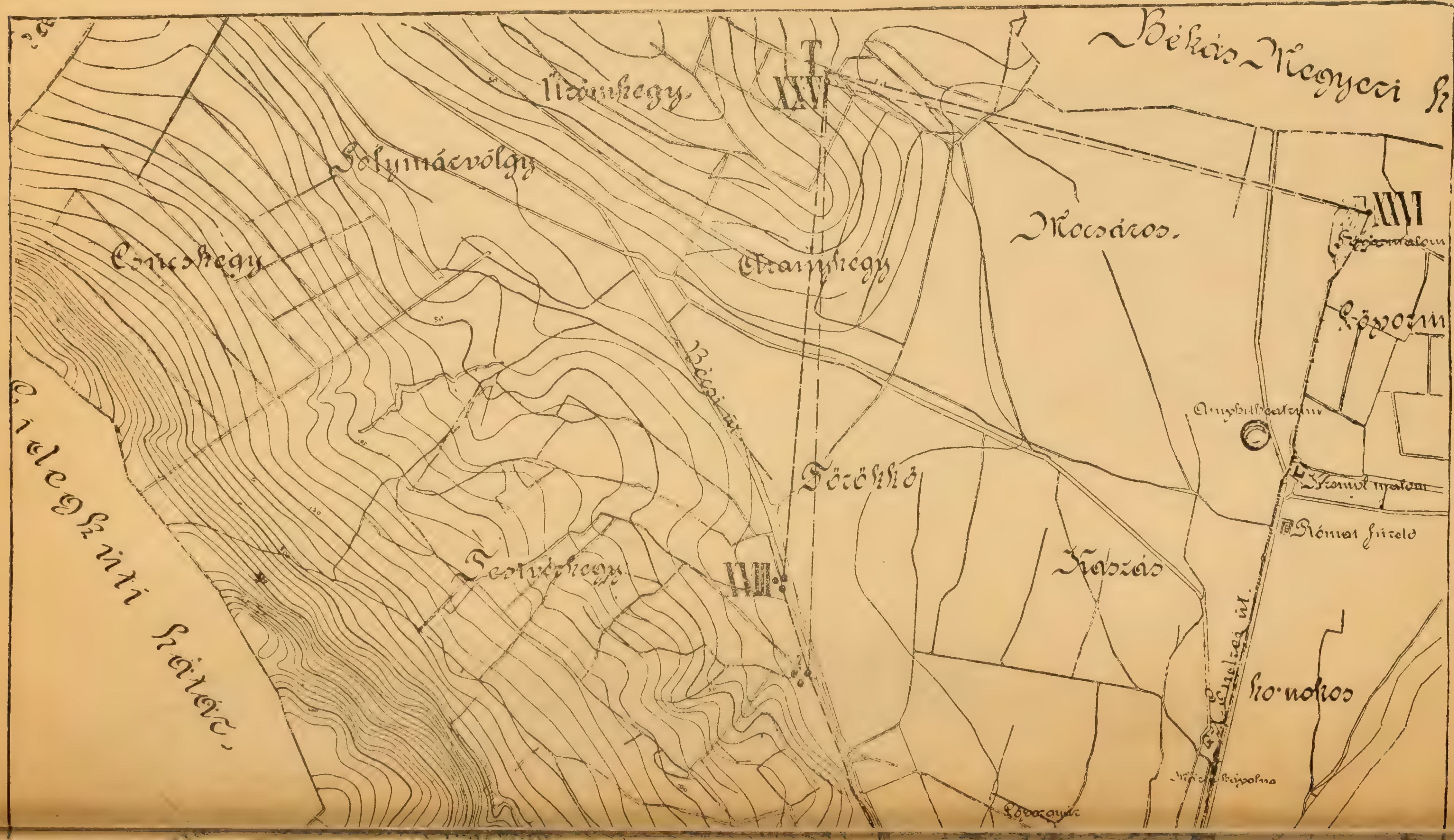

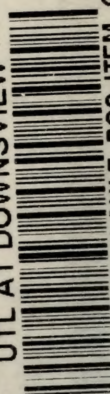

Készitette a főv. mérnöki hivatal.

Ó-BUDA TÉRRAJZA.

DR. WEKERLE LÁSZLÓ „Nagyezerév Árpád sírja felett“ című munkájához.

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 14 29 11 08 027 8